

**SEVR, LOZAN VE MONTRÖ'DE BOĞAZLAR MESELESİ
(KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME)**

BARIŞ UYSAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP
TARİHİ ANABİLİM DALI**

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. Asaf ÖZKAN

2023

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

BARIŞ UYSAL

SEVR, LOZAN VE MONTRÖ'DE BOĞAZLAR MESELESİ
(KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Asaf ÖZKAN

ERZURUM-2023

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP
TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof.Dr.Asaf ÖZKAN danışmanlığında, Barış UYSAL tarafından hazırlanan bu çalışma 17/08/2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Prof.Dr.Asaf ÖZKAN

İmza: . Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Prof.Dr.İsmail EYYUPOĞLU

İmza: . Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Doç.Dr.Mustafa ÖZYÜREK

İmza: . Aslı ıslak imzalıdır

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 17/08/ 2023

Prof. Dr. S.Esin DAYI

Enstitü Müdürü

Aslı ıslak imzalıdır

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Sevr, Lozan ve Montrö’de Boğazlar Meselesi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek herhangi bir yönetime başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Adı ve Soyadı: Barış UYSAL

İmza:

Tarih: 17.08.2023

ÖZET

Boğazlardan gidiş-geliş veya transit bir şekilde geçiş yapan ticaret veya savaş gemileri ile askeri veya sivil uçakların geçişi ilk defa 1841 Londra Sözleşmesi ile uluslararası antlaşmalara konu olmuş ve böylece Osmanlı Devleti boğazlar üzerindeki tek başına karar alma hakkını kaybetmeye başlamıştır. Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920) ile bu hâkimiyeti tamamen kaybetmiştir. Boğazlar üzerinde söz söyleme hakkı Sevr Antlaşması gereği kurulacak olan uluslararası bir komisyon olan Boğazlar Komisyonu'na verilmiştir. Lozan Barış Antlaşması'ndaki 24 Temmuz 1923 tarihli Boğazlar Sözleşmesi ile boğazlardan ticaret veya savaş gemileri ile sivil ve askeri uçakların gidiş-geliş veya transit olarak geçmesi Sevr Antlaşması'nda ilk kez kurulan Boğazlar Komisyonu'na verilmiş olsa da Türkiye'nin de söz söyleme hakkı olmuştur. Kısacası boğazlardan gidiş-geliş veya transit geçiş konusunda Boğazlar Komisyonu ve Türkiye ortak söz sahibi olmuştur.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra uluslararası olarak başlayan silahsızlanma konferansları dünya siyasetinde büyük bir yer tutmuştur. Özellikle tekrar bütün dünyayı saracak bir savaşın önlenmesi ana gündem maddesi olmuştur. Bu silahsızlanma konferansları Milletler Cemiyeti çatısı altında toplanmıştır. Bu sırada Türkiye Cumhuriyeti dış politikada izlediği “*yurtta sulh cihanda sulh*” politikası kapsamında birçok dostluk ve ittifak antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmaların imzalanması, Milletler Cemiyeti'nin olası bir dünya savaşını önleme çabalarının yanında kendi önlemlerini alması olarak değerlendirilebilir. Bu ittifak ve dostluk antlaşmalarının önemi de Montrö Boğazlar Konferansı'nın toplanması ve daha sonraki çalışmalarında daha iyi anlaşılmıştır.

20 Temmuz 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması ve boğazlardan ticaret veya savaş gemileri ile sivil ve askeri uçakların gidiş-geliş veya transit olarak geçmesi hakkında tek söz sahibi olmuştur. Boğazlar tekrar Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hâkimiyeti altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Boğazlar, 1841 Londra Sözleşmesi, Sevr Antlaşması, Lozan Barış Antlaşması, Montrö Boğazlar Sözleşmesi.

ABSTRACT

The passage of commercial or warships and military or civil aircraft passing through the straits in transit or in transit was the subject of international agreements for the first time with the 1841 London Convention, and thus the Ottoman Empire began to lose its right to take decisions on its own over the straits. With the Treaty of Sevres (August 10, 1920), it lost this dominance completely. The right to speak on the Straits was given to the Straits Commission, an international commission to be established in accordance with the Treaty of Sèvres. Although the Straits Convention of 24 July 1923 in the Lausanne Peace Treaty and the transit or transit of commercial or warships, civil and military aircraft through the straits was given to the Straits Commission, which was established for the first time in the Treaty of Sèvres, Turkey also has the right to speak. has been. In short, the Straits Commission and Turkey have had a joint say in the round-trip or transit passage through the straits.

Disarmament conferences, which started internationally after the signing of the Lausanne Peace Treaty, had a great place in world politics. Especially preventing a war that would engulf the whole world once again became the main agenda item. These disarmament conferences were gathered under the umbrella of the League of Nations. Meanwhile, the Republic of Turkey signed many friendship and alliance treaties within the scope of the "peace at home, peace in the world" policy in foreign policy. The signing of these treaties can be considered as the League of Nations taking its own measures in addition to its efforts to prevent a possible world war. The importance of these alliances and friendship treaties was also better understood in the convening of the Montreux Straits Conference and its later works.

With the signing of the Montreux Convention on 20 July 1936, the State of the Republic of Turkey had the sole say in the abolition of the Straits Commission and the transit or transit of commercial or warships, civil and military aircraft through the straits. The Straits were once again under the control of the Republic of Turkey.

Keywords: Straits, 1841 London Convention, Treaty of Sèvres, Lausanne Peace Treaty, Montreux Straits Convention.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	X
KAYNAKÇA.....	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SEVR ANTLAŞMASI (10 AĞUSTOS 1920)

A-SEVR ANTLAŞMASI'NA GİDEN SÜREÇ	9
I-Konferanslarda Boğazlar Meselesi.....	19
1-Paris Barış Konferansı (18 Ocak 1919)	19
2-Birinci Londra Konferansı (12 Şubat-10 Nisan 1920).....	21
3-San Remo Konferansı (18-26 Nisan 1920).....	23
4-II. Hythe Konferansı, Boulgne Konferansı ve Spa Konferansı	24
B-SEVR ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI (10 AĞUSTOS 1920).....	25
I-Sevr Antlaşması'nda Boğazlar Meselesi	26
C-SERV ANTLAŞMASI'NIN TÜRK BASININA YANSIMASI VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ TARTIŞMALAR.....	29
I-Sevr Antlaşması'nın Türk Basınına Yansıması.....	29
II-Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Tartışmalar	32

İKİNCİ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI (24 TEMMUZ 1923)

A-LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NA GİDEN SÜREÇ.....	34
B-LOZAN BARIŞ KONFERANSI (20 KASIM 1922-24 TEMMUZ 1923).....	37
I-Birinci Dönem Lozan Barış Konferansı (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923)	41
1-Lozan Barış Konferansı'na Ara Verilmesi ve TBMM'de Konferans Hakkında Görüşmeler (5 Şubat- 22 Nisan 1923).....	48
II-İkinci Dönem Lozan Barış Konferansı (23 Nisan-24 Temmuz 1923).....	50
1-Boğazlar Rejime İlişkin Sözleşme	52
C-LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN TÜRK BASININA YANSIMASI VE BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİNE DAİR TBMM'DEKİ GÖRÜŞMELER	57
I-Lozan Barış Antlaşması'nın Türk Basınına Yansıması.....	57
II-Lozan Barış Antlaşması ve Boğazlar Sözleşmesine Dair TBMM'deki Görüşmeler ve Antlaşmanın Onaylanması	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ (20 TEMMUZ 1936)

A-MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ'NE GİDEN SÜREÇ	63
B-MONTRÖ BOĞAZLAR KONFERANSI (22 HAZİRAN-20 TEMMUZ 1936) ...	71
I-Türkiye'nin Tezi ve Görüşmeler	73
II-İngiltere'nin Tezi ve Görüşmeler	76
1-Türk ve İngiliz Tezlerinin Karşılaştırılması.....	82
III-Montrö Boğazlar Sözleşmesi	86
C-MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ'NİN TÜRK BASININA YANSIMASI VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ GÖRÜŞMELER	88
I-Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Türk Basınına Yansıması.....	88
II-Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Görüşmeler ve Onaylanması.....	97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SEVR-LOZAN-MONTRÖ'DE BOĞAZLAR REJİMİNİN

KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

A-SEVR, LOZAN VE MONTRÖ'DE BOĞAZLAR MESELESİNİN KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEMESİ	101
I-Ticaret Gemilerinin Boğazlardan Geçiş Hakkında	104
II-Savaş Gemilerinin Boğazlardan Geçiş Hakkında	105
III-Denizaltılar ve Uçakların Boğazlardan Geçiş Hakkında	106
IV-Boğazlar Komisyonu	107
SONUÇ	109
EKLER	112
BELGELER	148

ÖNSÖZ

I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi, İtilaf Devletleri tarafından Türkiye'nin parçalanması için uygun bir zemin olarak değerlendirilmişti. Nitekim mütarekeden hemen sonra ülkenin çeşitli bölgeleri işgal altına alınmaya başlandı. Bu arada Boğazları geçen bir İtilaf Devletleri donanması da 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldi ve başkent fiili olarak işgal altına alındı. Böylece Boğazlar İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra galiplerin mağlup devletlere dikte edecekleri barış şartlarını belirlemek üzere düzenledikleri Paris Barış Konferansı ağırlıklı olarak Almanya ile imzalanacak antlaşmaya odaklandığı için Osmanlı barışı çok fazla gündeme gelmedi. Bununla birlikte Londra Konferansı ve San Remo Konferansı gibi uluslararası toplantılarda ise Osmanlı Devleti ile yapılacak barış şartları belirlenmeye çalışıldı. Osmanlı Devleti ile imzalanacak barışın en önemli hususlarından birisi de Boğazların tabi olacağı rejimdi. Nitekim 10 Ağustos 1920'de Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından imzalanan Sevr Antlaşması'yla Osmanlı Devleti boğazların yönetimini uluslararası bir komisyona bırakmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması sonucunda 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Barış Antlaşması'na ekli "*Boğazların Tabî Olacağı Usule Dâir Mukavele*name" ile yeni boğazlar rejimi belirlendi. Bu sözleşmede boğazların idaresini tamamen Türkiye'ye bırakmıyordu. Boğazların yönetimi yine uluslararası bir komisyona bırakılmıştı. Boğazlardan ticaret veya savaş gemileri ile sivil ve askeri uçakların gidiş-geliş veya transit geçiş şartları 1936 yılına kadar Lozan Boğazlar Sözleşmesi hükümlerince devam etmiştir. 1930 yılların başından itibaren yaşanan siyasal gelişmeler ve olaylar Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin uygulanmasını güçleştirmiştir. Bu olaylar çerçevesinde harekete geçen Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti yeni bir boğazlar rejimi belirlenmesi veya dönemin şartlarına uygun olarak düzenlenmesi için çalışmalarına başlamıştır. Çalışmaların sonucunda 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır.

XIX. yüzyılın ortalarından başlayıp 1930'lara kadar devam eden boğazların statüsü konusunda yaşanan tarihi süreç, arşiv belgeleri, dönemin basını, resmi yayınlar ve tutanaklar, hatıralar ve araştırma eserleri yeniden değerlendirilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tarihi perspektiften ele alınan konunun, uluslararası ilişkiler, hukuk, siyaset gibi alanlar da dâhil edilerek disiplinler arası bir biçimde değerlendirilmesi konusunda gayret gösterilmiştir.

Birinci bölümde Sevr Antlaşması'na giden süreçte yaşanan siyasal olaylardan bahsedilmiştir. Sevr Antlaşması'nın nasıl bir ortamda hazırlandığı ve Osmanlı Devleti'nin boğazlar rejimi konusunda hangi hükümleri onayladığı anlatılmıştır. Konuyla ilgili değerlendirme yapılırken Seha L. Meray-Osman Olcay'ın "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler*" adlı eseriyle Osman Olcay'ın "*Sèvres Antlaşmasına Doğru Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler*" adlı eserinden yararlanılmıştır. Sevr Antlaşması'nın Türk Basınına yansımaları ve antlaşma hakkındaki değerlendirmeler aktarılmıştır.

İkinci bölümde Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanma sürecinden bahsedilmiş ve antlaşma ile yeni boğazlar rejimi doğrultusunda boğazlardan gidiş-geliş veya transit geçiş yapacak ticari veya askeri gemiler ile sivil ve askeri uçakların hangi hükümler çerçevesinde geçiş yapabilecekleri açıklanmıştır. Bu bölümde temel kaynak olarak Seha L. Meray'ın "*Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*" adlı eseri kullanılmıştır. Dönemin gazete ve dergileri incelenerek Türk Basınına antlaşmayla ilgili olarak yansıyanlar aktarılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) antlaşmayla ilgili olarak yapılan görüşmeler ve tartışmalara yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise ilk iki bölümde kullanılan yöntemler ve konular çerçevesinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanma süreci, Türk Basınına yansımaları, TBMM'deki görüşmeler ve antlaşma ile kurulan yeni boğazlar rejimi açıklanmıştır. Bu bölümde Montrö Boğazlar Konferansı'nda yapılan görüşmelerle ilgili olarak Seha L. Meray- Osman Olcay'ın "*Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar*" adlı eseri kullanılmıştır. İlk üç bölümde de yer alan TBMM'deki antlaşmalar hakkında yapılan görüşmeler için "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*" kullanılmıştır. Son bölüm olan dördüncü bölümde ise üç antlaşma (Sevr, Lozan ve Montrö) karşılaştırmalı bir şekilde incelenerek dönemin şartları doğrultusunda oluşturulan boğazlar rejiminden bahsedilmiştir.

Bu çalışmanın başından sonuna kadar geçen süreçte bana yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Asaf Özkan'a, Enstitü Müdürümüz kıymetli hocam Prof. Dr. S. Esin Dayı'ya, hocam Prof. Dr. İsmail Eyyupoğlu'na, jüri üyesi hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Asuman Demircioğlu'na, Doç. Dr. Mustafa Özyürek'e ve Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün saygıdeğer hocaları ve çalışanlarına saygı ve şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca bu tezi "*Sevr, Lozan ve Montrö'de Boğazlar Meselesi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme) (BAP Proje No: 10597)*" başlıklı proje kapsamında maddi

olarak destekleyen Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinasyon Birimi'ne teşekkür ederim. Bütün hayatım boyunca beni destekleyen aileme annem Zeycan Sak başta olmak üzere kardeşlerim Kader ve Akın Uysal'a minnettirim.

Barış UYSAL
İSTANBUL-2023

KISALTMALAR

AKDTYK: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

ev: Çeviren

Ed; Editör

Haz: Hazırlayan

Km: Kilometre

md.: Madde

MDKATT: Mttefiklerarası Deniz ve Kara Askeri Temsilciler Toplantısı

MMZC: Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi

s: sayfa numarası

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TBMMGCZ: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

TBMMZC: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

TC: Türkiye Cumhuriyeti

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

KAYNAKÇA

A- ARŞİVLER

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).

B- RESMÎ YAYINLAR VE TUTANAKLAR

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), IV/1, Ankara, 1992.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ), I/3, Ankara, 1992.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ), I/4, Ankara, 1992.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), I/1, Ankara, 1992.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), I/12, Ankara, 1992.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), I/2, Ankara, 1992.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), I/24, Ankara, 1992.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), I/3, Ankara, 1992.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), II/1, Ankara, 1992.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), II/3, Ankara, 1992.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), II/7, Ankara, 1992.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), II/8, Ankara, 1992.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), V/12, Ankara, 1992.

C- SÜRELİ YAYINLAR

1- Gazeteler

Açık Söz

Akşam

Alemdâr

Anadolu

Ati (İleri)

Cumhuriyet

Haber (Akşam Postası)

Hâkimiyet-i Milliye

İkdâm

Kurun

Resmî Gazete

Son Posta

Tan

Tanin

Ulus

Vakit

2- Dergiler

Milli Gaye

D- SÖZLÜK KILAVUZ VE ANSİKLOPEDİLER

1- Ansiklopediler

AKYILDIZ, Ali, “*Meclis-i Meb’ûsan*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXVIII, TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s.245-247.

BEYDİLLİ, Kemal, “*Boğazlar Meselesi*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, VI, TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1992, s.266-269.

_____, “*Küçük Kaynarca Antlaşması*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXVI, TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s.524-527.

GENCER, Ali İhsan, “*Berlin Antlaşması*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, V, TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1992, s.516,517.

HANİOĞLU, M. Şükrü, “*Talat Paşa (1874-1921)*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXXIX, TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2010, s.502-503.

İNALCIK, Halil, “*Mehmed II*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXVIII, TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s.395-405.

KÜÇÜK, Cevdet, “*Misâk-ı Millî*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXX, TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2005, s.173-175.

_____, “*Sevr Antlaşması*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXXVII, TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2009, s.1-5.

E- KİTAPLAR

1- Hatıralar

BAYAR, Celal, **Ben De Yazdım Milli Mücadeleye Giriş I**, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.

CEBESÖY, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2019.

İNÖNÜ, İsmet, **Defterler 1919-1973**, (Hazırlayan: Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.

NUR, Rıza, **Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019.

OKYAR, Ali Fethi, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?**, Ketebe Yayıncılık, İstanbul, 2019.

ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni “Siyasi Hatıralarım”**, Truva Yayınları, İstanbul, 2020.

2- Araştırma Eserler

AKŞİN, Aptülahat **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

_____, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele III İç Savaş ve Sevr’de Ölüm**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

AKYOL, Taha-KAPLAN Sefa, **Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları TBMM’de Lozan Müzakereleri Tutanakları**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2021.

ARIBURNU, Kemal, **Sivas Kongresi Samsun’dan Ankara’ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018.

ATABEY, Figen, **Kut’l-Amâre’den Mütareke’ye Irak Cephesi (1914-1918)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020.

Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasında Ait 106 Belge), T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Türkiye Kaynak Yayınları, Ankara, 2015.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam I**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

_____, **Tek Adam I Mustafa Kemal 1881-1919**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020.

_____, **Tek Adam II Mustafa Kemal 1919-1922**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020.

_____, **Tek Adam III**, Remzi kitabevi, İstanbul, 2020.

BAŞAK, Tolga, **Milli Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

_____, **The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi (1919-1920)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2018.

_____, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Eki-30 Kasım 1918)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.

BAYTOK, Taner, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2007.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi Cilt III 1914-1918 Genel Savaşı Kısım I Savaşın Başından 1914-1915 Kışına Kadar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

_____, **Türk İnkılâbı Tarihi Cilt III 1914-1918 Genel Savaşı Kısım IV Savaşın Sonu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (AKDITYK) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983.

DAYI, S. Esin, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Millî Teşkilâtlanma**, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, 1998.

ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

EYYUPOĞLU, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

GOLOĞLU, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

GÜNER, Zekâi – KABATAŞ, Orhan, **Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını**, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990.

HOŞGÖR, Gül Buse, **Türk Kurtuluş Savaşı İçinde Gediz Taarruzu (24 Ekim 1920-6 Ocak 1921)**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2021.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklâl Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988.

KARACAN, Ali Naci, **Lozan**, (Hazırlayan: Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

- KIRKPINAR, Kenan, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.
- KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- KORKMAZ, Cemil Hakan, **Heyet-i Temsiliye Erzurum'dan Ankara'ya İktidar Yolu**, Profil Yayınları, İstanbul, 2015.
- MANGO, Andrew, **Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu**, (çev: Füsün Doruker), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
- MERAY, Seha L. –OLCAY, Osman, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.
- _____, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.
- MERAY, Seha L., **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 291, Ankara Basımevi, Ankara, 1969.
- _____, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 300, Ankara Basımevi, Ankara, 1969.
- _____, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım II, Cilt I, Kitap II, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları No: 342, Ankara Basımevi, Ankara, 1969.
- _____, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım II, Cilt II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 348, Ankara Basımevi, Ankara, 1969.
- OLCAY, Osman, **Sèvres Antlaşmasına Doğru Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler**, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2019.
- ÖZKAYA, Yücel, **Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.
- ÖZTOPRAK, İzzet, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

_____, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

_____, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920)**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

_____, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

_____, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921- 20 Kasım 1922)**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilâli**, Örgün Yayınları, İstanbul, 1981.

SOFUOĞLU, Adnan- YILDIRIM, Seyfi, **Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konfransı Tutanaklar-Belgeler**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2018.

SONYEL, Salâhi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

SOYSAL, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

ŞAMSUTDİNOV, A.M., **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, (Çev: Ataol Behramoğlu), Doğan Kitapçılık Yayınları, İstanbul, 1999.

ŞİMŞİR, Bilal N., **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014.

_____, **Lozan Telgrafları 1922-1923 I**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

_____, **Lozan Telgrafları 1922-1923 II**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

TANSEL, Selâhattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2019.

_____, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

_____, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

_____, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

TEZCAN, Semih S., **Mustafa Kemal'den Atatürk'e**, (ed. Aytaç Demirci), Yüksek Öğrenim Eğitim ve Araştırma Vakfı, İstanbul, 2015.

TURAN, İlhan, **İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003.

Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1999.

Türk İstiklal Harbi II Batı Cephesi Kısım 1, Genelkurmay Askerî Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

Türk İstiklal Harbi II Batı Cephesi Kısım 2, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Türk İstiklâl Harbi II Batı Cephesi Kısım 3, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Türk İstiklâl Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 6'ncı Kısım 4'üncü Kitap İstiklâl Harbi'nin Son Safhası, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

TÜRKGELDİ, Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948.

Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923), T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Müdürlüğü, Ankara, 1973.

YALÇIN, Durmuş (v.d.), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2019.

YAVUZ, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

3- Lisansüstü Tezler

a) Yüksek Lisans Tezleri

ALPYAVUZ, Tolgahan, **Montreux (Montrö) Sözleşmesi Uyarınca Türk Boğazları'nda Savaş Gemilerinin Geçiş Rejimi**, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. A. Nur Tütüncü), İstanbul, 2009.

AYDIN, Derya, **Milletlerarası Boğazların Hukuki Rejimi ve Çevresel Boyut Açısından Türkiye'nin Boğazlardan Geçiş Düzenleme Yetkisi**, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Kamu Hukuku Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal), İstanbul, 2002.

BAŞTUĞ, Turgay, **1920-1950 Yılları Arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sosyal ve İktisadi Yapısı**, T.C. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. İsmail Özçelik), Kırıkkale, 2007.

ÇİL, Yücel, **Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegelerin Biyografileri**, T.C. Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Yavuz Aslan), Erzurum, 2003.

İNAL, Esra, **Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki Cephe Ziyaretleri**, T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Osman Akandere), Konya, 2019.

KARA, Hacı Mehmet, **İstanbul Basınına (Vakit Gazetesi) Göre Lozan Barış Konferansı Müzakereleri**, T.C. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Abdullah İlgaşi), Kütahya, 2011.

KARAKAŞ, Ömer, **Lozan Tutanaklarına ve TBMM Zabıt Ceridelerine Göre Lozan'da Azınlıklar Meselesi**, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye

Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. E. Semih Yalçın), Ankara, 2008.

KARAKAYA, Selahattin, **Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Türk Boğazlarında Geçiş Rejimi**, T.C. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ezeli Azarkan), Diyarbakır, 2007.

KAZANCI, Beytullah, **Lozan ve Montrö Andlaşmalarında Türk Boğazları'nın Durumu**, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. M. Âkif Tural), Ankara, 2007.

ÖKTEN, Kazım, **Montreux Boğazlar Sözleşmesi**, T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Bülent Atalay), Edirne, 2008.

ÖZCAN, Mehmet Şah, **Lozan Konferansı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Yansımaları**, T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mesut Erşan), Eskişehir, 2011.

SELVİ, Ömer, **Milli Mücadele Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri ve Gümrü Antlaşması**, T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kayıran), Eskişehir, 2007.

UÇAR, Ahmet, **Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve Felâh-ı Vatan Grubu**, T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. İlker Alp), Edirne, 2011.

b) Doktora Tezleri

GÜL, Mustafa, **Erzurum Kongresi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Reşat Genç), Ankara, 1985.

GÜLCAN Oğuz, **Fransız Kaynaklarına Göre Lozan Barış Konferansı'nda Fransa**, T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi

Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Bige Sükan), Ankara, 2014.

KIRIŞMAN, Mustafa, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Fransız Kamuoyu**, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Fevzi Çakmak), İzmir, 2021.

YILMAZ, Hadiye, **Peyam-Sabah Gazetesinde Milli Mücadele**, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu), İstanbul, 2014.

F- MAKALELER

ACAR, Hasan, “*Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine*”, **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, II/1, (2019), s.107-132.

AKAN, Erkin, “*Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Londra Konferansı (21 Şubat 1921-12 Mart 1921)*”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi**, XVI/24, (2018), s.245-267.

ALPTEKİN, Coşkun, “*Erzurum Kongresi*”, **Atatürk Dergisi**, I/1, (1978), s.35-49.

ALTUĞ, Yılmaz, “*Atatürk ve Lozan Barış Konferansının İlk Devresi*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, IV/11 (1988), s.417-436.

ARMAOĞLU, Fahir, “*İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)*”, **Belleten**, LXII/234, (1998), s.467-494.

ATABEY, Figen, “*Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi*”, **History Studies**, V/5, (Eylül-2013), s.19-38.

ATAY, Falih Rıfkı, “*Boğazlar Konferansı*”, **Ulus**, 23 Haziran 1936.

_____, “*Boğazlar*”, **Son Posta**, 7 Temmuz 1936.

_____, “*Boğazlar*”, **Ulus**, 5 Temmuz 1936.

_____, “*İmzadan Sonra*”, **Ulus**, 21 Temmuz 1936.

_____, “*Montrö Muzakereleri*”, **Ulus**, 18 Temmuz 1936.

B.O. “*Boğazlar*”, **Kurun**, 13 Nisan 1936.

BAL, Rıdvan, “*Kuva-yı Milliye'den Düzenli Orduya Geçiş Süreci Gelişmeleri ve Birinci İnönü Savaşı'na Etkileri*”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XXI/ İnönü Savaşları'nın 100. Yıl Dönümü Özel Sayısı, (2021), s.25-42.

BEKCAN, Umut, “Sovyetler Birliği, Lozan Antlaşması ve Türkiye”, **Belgi Dergisi**, 22, (2021/II), s.241-253.

BENİCE, Etem İzzet, “Boğazlar Konferansında Bulanık Hava”, **Açık Söz**, 9 Temmuz 1936.

_____, “Boğazlar Sür’atle Tahkim Edilmelidir”, **Açık Söz**, 12 Temmuz 1936.

BERBER, Şarika Gedikli, “Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazları Meselesine Bakış”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, XIV/2, (2006), s.617-628.

BİRGİN, Muhiddin, “Türk Diplomasisi Yüksek Kudretini İspat Etti”, **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1936.

BOLAT, Bengül, “Yunus Nadi Abalıoğlu (1879- 1945)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yunus-nadi-abalioglu-1879-1945/> Erişim Tarihi: 24.07.2023.

BOZKURT, Abdurrahman, “İstanbul’un İşgali”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istanbulun-iskali/> Erişim Tarihi: 14.10.2022.

_____, “Boğazlar Komisyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)” **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, XXXVII/1, (2017), s.1-28.

BUDAK, Mustafa, “I. Dünya Savaşı Sonrası Yeni Uluslararası Düzen Kurma Sürecinde Osmanlı Devleti’nin Tavrı Paris Barış Konferansı’na Sunulan 23 Haziran 1919 Tarihli Muhtıra”, **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 7, (1999), s.191-215.

_____, “Osmanlı Devleti’nin Paris Barış Konferansı’na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar”, **Tarih Dergisi**, 71, (2020), s.445-472.

C.D., “Boğazların Müdafaaasını Temin Etmemiz İçin Ne Lâzım?” **Son Posta**, 14 Nisan 1936.

C.H. Baban, “Boğazlar Hakkındaki İsteğimiz Niçin Haklıdır?”, **Son Posta**, 16 Nisan 1936.

ÇALGAN, Ahmet – LİVATYALI, Abdullah, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı ve Mülkiyeli Milletvekilleri”, **Mülkiye Dergisi**, XXVIII/242, (2004), s.191-204.

DAVER, Abidin, “Boğazlar Davasındaki Tezimizin Kuvveti”, **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1936.

_____, “Boğazlar Komisyonuna Yeni Rejimde Yer Yoktur”, **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1936.

_____, “Boğazlar Meselesi”, **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1934.

_____, “Hususî Anlaşmalarda Elde Edilen Neticeler”, **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1936.

_____, “İngiliz Teklifi Hangi Noktalarda Türk Projesine Muhaliftir?”, **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1936.

_____, “Montröde Türk ve Sovyet Siyasetlerinin Zaferi”, **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1936.

DİLAVER, Abidin, “Boğazlar Meselesi Karadeniz Meselesi”, **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1936.

ERDEM, Şerafettin Can, “Damat Ferit Paşa (1853-1923)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/damat-ferit-pasa-1853-1923/> Erişim Tarihi: 11.10.2022.

ERGÖKMEN, Ş.H., “Boğazların Tahkimini İstiyoruz”, **Açık Söz**, 11 Temmuz 1936.

ERTAN, Ali Erhan-ÖZGÜN, Tefik Orçun, “I.Dünya Savaşı’nın Ardından Yeni Dünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, XX/3, (2016), s.551-572.

ERTAN, Temuçin Faik, “Lozan Konferansı’nda Türkiye’yi Temsil Sorunu”, **Atatürk Yolu Dergisi**, XIV/56 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), (2013), s.61-76.

_____, “Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 58, (Bahar-2016), s.21-37.

EVSİLE, Mehmet, “Amasya Tamimi ve Atatürk’ün Amasya’daki Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi**, XIV/20, (1997), s.70-83.

EYİCİL, Ahmet – HAMADLAK, Peyman, “Türkiye-Irak İlişkiler’inde Musul Sorunu”, **Kahramanmaraş Sürçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XII/2, (2015), s.67-84.

GÖKÇE, Orhan Rahmi, “Boğazlar Konferansında Buhran”, **Anadolu**, 10 Temmuz 1936, S. 6660, s.2.

GÖRGÜLÜ, İsmet, “Millî Mücadele Döneminde Kongreler”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadele-doneminde-kongreler/> Erişim Tarihi: 11.10.2022.

GÜNDÜZ, Mehmet, “İspanyol Gazetelerinde Türk Millî Mücadelesi ve Bu Dönemde Yaşanan Gelişmeler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXXVII/103, (2021), s.35-76.

GÜNEŞ, İhsan, “Mudanya Mütarekesi”,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mudanya-mutarekesi/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.

GÜRAY, Şükran, “Çok Partili Hayata Geçiş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, CXXV/247, (2020), s.405-420.

HALAÇOĞLU, Ahmet, “Amasya Protokolü ve Osmanlı Hükümetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XV/43, (1999), s.229-234.

HALICI, Şaduman, “Falih Rifki Atay (1894–1971)”,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/falih-rifki-atay/> Erişim Tarihi: 24.07.2023.

HASANLI, Cemil, “Sovyetler Birliği’nin Lozan Konferansı’ndan Beklentileri”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara)**, Cilt I, (haz: Duygu Türker- Murat Saygın), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 3-14.

K.D., “Kabul Edilen Mühim Esaslar”, **Akşam**, 25 Haziran 1936.

KARABIYIK, Hümeýra, “Moskova Antlaşması”,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/moskova-antlasmasi/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.

KARACAN, Ali Naci, “Boğazlar Meselesi”, **Tan**, 13 Nisan 1936.

KASALAK, Kadir, “Paris Barış Konferansı’nda; “İstanbul ve Boğazlar Mandası” Tartışmaları”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, VII/3, (2021), s.543-552.

KAYIŞ, Yasin, “Türk Karikatüründe İtalya’nın Habeşistan’ı İşgali”, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi**, III/1, (2020), s.1-23.

KOLLU, Atilla, “Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası İle)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VIII/24, (1992), s.481-560.

KÖKSAL, Ülkü, “Cemiyet Hukuku Açısından Erzurum Kongresi”, **Karadeniz Araştırma Enstitüsü Dergisi**, VI/10, (2020), s.259-286.

KÖSE, İsmail, “Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson’un Türk Algısı”, **History Studies**, VI/3, (2014), s.217-238.

M. Şevki, “Yurd Müdafası ve Boğazlar”, **Akşam**, 20 Haziran 1936.

- M.K. “*Askerlik Bakımından Boğazlar*”, **Açık Söz**, 7 Temmuz 1936.
- N.M. “*Boğazlar Meselesi ve İngiltere*”, **Tan**, 26 Haziran 1936.
- N.M. “*Boğazlar Meselesinde Türkiye*”, **Tan**, 24 Haziran 1936.
- ÖKSÜZ, Hikmet – KÖSE, İsmail, “*Amiral Bristol’un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri’nin I. Safhası*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara)**, Cilt I, (haz: Duygu Türker- Murat Saygın), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 209-238.
- ÖZALPER, Mehmet, “*Bir Muhalefet Partisinin İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*” **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, II/1, (2014), s.117-136.
- ÖZDEMİR, Hikmet, “*Amasya Tamimi*”
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/amasya-tamimi/> Erişim Tarihi: 11.10.2022.
- _____, “*Amasya Mülakatı*” <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/amasya-mulakati/> Erişim Tarihi: 13.10.2022.
- ÖZLÜ, Hüsnü, “*İnönü Muharebeleri*”,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/inonu-muharebeleri/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.
- _____, “*Lozan Görüşmeleri Sürecinde Türkiye’nin Trakya ve Boğazlara Yönelik Aldığı Askerî Önlemler*”, **Atatürk Yolu**, XIV/15, (2013), s.201-246.
- ÖZTOPRAK, İzzet, “*Ankara İtilafnâmesi (1921)*”,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-tilafnamesi-1921/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.
- _____, “*Düzenli Ordunun Kurulması*”,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/duzenli-ordunun-kurulmasi/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.
- PAYASLI, Volkan, “*Asım Us ve Vakit: Millî Mücadele Yıllarına Dair Genel Bir Değerlendirme (1919-1920)*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXXVI/102, (2020), s.201-254.
- SADIK, Necmeddin, “*Hükümet Lozan Muahedesinde Boğazlar Hakkındaki Ahkâmın Değiştirilmesi İçin Devletlere Nota Verdi*”, **Akşam**, 11 Nisan 1936.
- SANCAKTAR, Fatih M., “*Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) Delegelerine Dair Bazı Tespitler*”, **Tarih Dergisi**, 71, (2020), s.473-496.

SEMERCİ, Ahmet, “Mustafa Kemal Paşa’nın Havza’daki Çalışmaları (25.05.1919-12.06.1919)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, CXXI/238, (2019), s. 83-112.

SERTOĞLU, Murad, “Boğazlar, Cihanın Sulhü”, **Haber (Akşam Postası)**, 21 Temmuz 1936.

ŞERİF, Abdurrahman, “Boğazlar Meselesi”, **Milli Gayemiz Dergisi**, 1.Şubat 1923.

ŞİMŞİR, Bilâl N., “Kars Antlaşması”,

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kars-antlasmasi/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.

TAŞDEMİR, Serap, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Doğum Belgesi: Amasya Tamimi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXI/63, (2005), s.1071-1089.

TAŞKIRAN, Cemalettin, “1919 Paris Barış Konferansı”,

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1919-paris-baris-konferansi/> Erişim Tarihi:15.10.2022.

TEMİZGÜNEY, Firdes, “Sivas Kongresi”,

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sivas-kongresi/> Erişim Tarihi: 12.10.2022.

_____, “Kütahya – Eskişehir Muharebeleri”,

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kutahya-eskisehir-muharebeleri/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.

TOKSOY, Nurcan, “Erzurum Kongresi”,

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/erzurum-kongresi/> Erişim Tarihi: 12.10.2022.

TOSUN Hüseyin, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi Boğazlar Sorununda Son Aşama”, **Atatürk Yolu Dergisi**, IV/13, (1994), s.87-112.

TUNA, Pınar, “İstanbul Basınında Ali Rıza Paşa Hükûmetinin Kuva-yı Milliye Siyaseti”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 68, (2021), 617-662.

TUNAYA, Tarık Z., “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XXIII/3-4, (1958), s.227-247.

TUNÇ, Ahmet, “San Remo Konferansı’nın 18-26 Nisan 1920 İstanbul Basını’ndaki Yansımaları”, **Kesit Akademi Dergisi**, 21, (2019), s.456-479.

- TÜRKMEN, Zekeriya, “*Havza Genelgesi*”,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/havza-genelgesi/> Erişim Tarihi: 11.10.2022.
- ULUSAN, Şayan, “*Sevres (Sevr) Antlaşması (10 Ağustos 1920)*”,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sevres-sevr-antlasmasi-10-agustos-1920/>
Erişim Tarihi: 17.10.2022.
- US, Asım, “*Dünya Siyasasına Toplu Bir Bakış*”, **Kurun**, 13 Haziran 1936.
_____, “*Harp Tehdidi Halinde Boğazlar*”, **Kurun**, 17 Nisan 1936.
_____, “*Montreux Mektupları*”, **Kurun**, 16 Temmuz 1936.
- YAZICI, Hanefi, “*1919 Paris Barış Konferansı’nda Türk Tezleri*”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, IX/2, (2020), s.1039-1064.
- YEL, Onur, “*Sivas Kongresi’nde Tartışılan Amerikan Mandası*”, **Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, II/4, (2018), s.16-21.
- YILMAZ, Türel, “*Londra Konferansı*”,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/londra-konferansi/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.
- YÖNEY, Orhan, “*Gediz Taarruzu*”,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/gediz-taarruzu/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.
- _____, “*Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921)*”,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sakarya-meydan-muharebesi-23-agustos-13-eylul-1921/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.
- Yunus Nadi, “*Boğazlar Meselesinde İngiliz Projesinin Garabetleri*”, **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1936.
_____, “*Bugün Montröde Boğazlar Konferansı Açılıyor*”, **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1936.
_____, “*Montrö Lozanı İkmal Ediyor*”, **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1936.
- YÜCEER, Nâsır, “*San Remo Konferansı*”,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/san-remo-konferansi/> Erişim Tarihi: 16.20.2022.

GİRİŞ

Türk Boğazları terimi İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Marmara Denizi'ni ifade etmektedir.¹ İstanbul Boğazı'nın boyu 27 kilometre (km), eni ise yarım km'dir. Çanakkale Boğazı'nın boyu 65 km, eni ise 1800-7000 metredir. İstanbul ve Çanakkale Boğazları Akdeniz'i Karadeniz'le birleştirmektedir.² İstanbul ve Çanakkale Boğazları stratejik konumları nedeniyle tarihte önemli bir yer tutmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin, II. Mehmed³ döneminde 1453'de⁴ İstanbul'un fethiyle birlikte boğazlarda Türk hakimiyeti başlamıştır. Boğazların hukuksal rejimine XIX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Devleti tek başına karar vermiştir. Boğazların uluslararası öneminin daha da artması ve Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlamasıyla geçiş rejimi uluslararası antlaşmalarla belirlenmeye başlamıştır.⁵ Osmanlı Devleti'nin boğazlar üzerindeki mutlak hakimiyetiyle geçen yıllarda boğazlar yabancı devletlerin savaş ve ticaret gemilerine kapalı tutulmuştur. Osmanlı Devleti tarafından XVI. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren bazı devletlerin ticaret gemilerine boğazlardan geçebilme ayrıcalığı tanınmıştır. 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 11.maddesi gereğince Rusya'nın ticaret gemilerine boğazlardan serbestçe geçme hakkı tanınmıştır ve böylece boğazlardan ilk defa yabancı bir devletin gemilerine serbest geçiş hakkı verilmiştir.⁶ 1809'da Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Kala-ı Sultaniye Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın 11.maddesi gereğince boğazlar barış zamanında yabancı devletlerin savaş gemilerine kapatılacak ve İngiltere uygulanan bu statükoyu kabul edecektir. Böylece Osmanlı Devleti'nin iç meselesi olan boğazların kapalılığı ilkesi devletlerarası bir antlaşmada yer almış ve Osmanlı Devleti'nin boğazlar üzerindeki

¹ Selahattin Karakaya, **Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Türk Boğazlarında Geçiş Rejimi**, T.C. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ezeli Azarkan), Diyarbakır, 2007, s.1.

² **Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)**, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Müdürlüğü, Ankara, 1973, s.46.

³ II. Murad'ın dördüncü oğlu olarak 1432 yılında Edirne'de doğmuştur. 1451 yılında tahta çıkmıştır. Yeni bir imparatorluğun kurucusu olan II. Mehmed, 3 Mayıs 1481'de nikris hastalığı sebebiyle Hünkârçayırı'nda vefat etti. (Halil İnalcık, "*Mehmed II*", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXVIII, TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s.395-405.)

⁴ H. İnalcık, *Mehmed II*, s. 397-398.

⁵ S. Karakaya, **Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Türk Boğazlarında Geçiş Rejimi**, s.2.

⁶ S. Karakaya, **Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Türk Boğazlarında Geçiş Rejimi**, s.20.; Hasan Acar, "*Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine*", **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, II/1, (2019), s.110.; Kemal Beydilli, "*Küçük Kaynarca Antlaşması*", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXVI, TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s.526.

egemenliği sınırlandırılmıştır.⁷ Boğazlar, 1826 Akkirman Antlaşması'yla ilk önce Rusya'ya daha sonra 1829 Edirne Antlaşması'yla barış zamanında tüm yabancı devletlerin ticaret gemilerine açılmıştır. Rusya, 1833'de Osmanlı Devleti ile imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla olası bir tehlike karşısında Çanakkale Boğazını kapatma yetkisine sahip olmuştur.⁸

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinin sonlarına doğru Boğazlar Meselesi, uluslararası antlaşmalarla düzenlenme dönemine girmiştir. 13 Temmuz 1841'de Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Prusya ve Avusturya devletleri arasında Londra Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşmenin 1. maddesine göre: barış zamanında hiçbir devlet savaş gemisini boğazlardan geçiremeyecektir. Sözleşmeyi imzalayan devletler bu kurala uyulacağını taahhüt etmişlerdir. Böylece boğazlar rejimi uluslararası yükümlülükler hâline getirilmiştir.⁹

30 Mart 1856'da İngiltere, Fransa, Sardunya, Prusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında Paris Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma Londra Sözleşmesi'nin (1841) ilkelerini kabul etmiştir. Antlaşmanın 11. maddesine göre Karadeniz tarafsızlaştırılmıştır.¹⁰ 13 Mart 1871'de Almanya, İtalya, İngiltere, Rusya, Fransa ve Osmanlı Devleti arasında Londra Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Karadeniz'in tarafsızlığı ilkesi kaldırılmıştır. Boğazların kapalılığı ilkesi Paris Antlaşması'ndaki şekli ile sağlanacaktır. Osmanlı Devleti gerektiğinde boğazları müttefiklerine ve dostlarının savaş gemilerine açabilecektir. Antlaşmaya göre boğazlardan ticaret gemilerinin serbestçe geçişi ilkesi değiştirilmeden tekrar edilmiştir.¹¹ 13 Temmuz 1878'de İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya, Osmanlı Devleti ve

⁷ H. Acar, "Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine", s.114.; S. Karakaya, **Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Türk Boğazlarında Geçiş Rejimi**, s.20-21.

⁸ Kemal Beydilli, "Boğazlar Meselesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, VI, TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1992, s.266-267.; H. Acar, "Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine", s.115.; S. Karakaya, **Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Türk Boğazlarında Geçiş Rejimi**, s.21.

⁹ Derya Aydın, **Milletlerarası Boğazların Hukuki Rejimi ve Çevresel Boyut Açısından Türkiye'nin Boğazlardan Geçiş Düzenleme Yetkisi**, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Kamu Hukuku Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal), İstanbul, 2002, s.65-66.; H. Acar, "Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine", s.118.; K. Beydilli, "Boğazlar Meselesi", s.267. S. Karakaya, **Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Türk Boğazlarında Geçiş Rejimi**, s.22.

¹⁰ D. Aydın, **Milletlerarası Boğazların Hukuki Rejimi ve Çevresel Boyut Açısından Türkiye'nin Boğazlardan Geçiş Düzenleme Yetkisi**, s.66-67.

¹¹ D. Aydın, **Milletlerarası Boğazların Hukuki Rejimi ve Çevresel Boyut Açısından Türkiye'nin Boğazlardan Geçiş Düzenleme Yetkisi**, s.69.; H. Acar, "Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine", s.120-121.

Rusya arasında Berlin Antlaşması imzalamıştır.¹² Antlaşmaya göre; 1841 tarihli Londra Sözleşmesi'ndeki barış zamanında yabancı devletlerin savaş gemilerine kapalılığı ilkesi tekrarlanmıştır. Böylece Birinci Dünya Savaşı'na kadar boğazlarla ilgili olarak Londra Sözleşmesi'nde kurulan hukuksal rejim uygulanmıştır.¹³

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)¹⁴ başladıktan sonra Osmanlı Devleti 27 Eylül 1914'de boğazları kapatmış¹⁵ ve 11 Kasım 1914'te savaşa katılmıştır.¹⁶ Osmanlı Devleti, savaş boyunca birçok cephede mücadele etmiştir.¹⁷ Tarihler 1918 yılını gösterdiğinde Osmanlı Devleti ateşkes yapmak için girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Birinci ateşkes girişimi için Sadrazam Talat Paşa Hükümeti¹⁸ Vali Rahmi Bey'i İngilizlerle görüşmek üzere görevlendirmiştir. Rahmi Bey ise 5 Ekim 1918'de Vilayet Yabancı İşler Müdürü Charles Karabiber Bey ile Fransız uyruklu M. Giroud'yu Talat Paşa'nın barış teklifini içeren bir mektupla Midilli'deki İngiliz Temsilcisine göndermiştir. Bu ilk ateşkes girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁹ İkinci ateşkes girişimi Talat Paşa Hükümeti'nin istifası sonrası göreve gelen Ahmet İzzet Paşa Hükümeti²⁰ tarafından 18 Ekim 1918'de General

¹² Ali İhsan Gencer, “Berlin Antlaşması”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, V, TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1992, s.516-517.

¹³ D. Aydın, **Milletlerarası Boğazların Hukuki Rejimi ve Çevresel Boyut Açısından Türkiye'nin Boğazlardan Geçişini Düzenleme Yetkisi**, s.70.; S. Karakaya, **Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Türk Boğazlarında Geçiş Rejimi**, s.22-23.; H. Acar, “Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine”, s.122.

¹⁴ 28 Haziran 1914 tarihinde Saraybosna'da Sırp Princip tarafından Avusturya-Macaristan Veliatı Ferdinand'ın öldürülmesi savaşın başlaması için geçerli sebebi vermiş oldu. Avusturya-Macaristan 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilan etti. Almanya 1 Ağustos'ta Rusya'ya, 3 Ağustos'ta Fransa'ya savaş ilan etti. 4 Ağustos'ta İngiltere Almanya'ya savaş ilan etti. Böylece Birinci Dünya Savaşı'nın ilk cepheleri açıldı. (Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s.354-356.)

¹⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi Cilt III 1914-1918 Genel Savaşı Kısım I Savaşın Başından 1914-1915 Kışına Kadar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (AKDITYK) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.93-94.

¹⁶ Y.H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi III-I**, s.260.; Figen Atabey, **Kut'l-Amâre'den Mütareke'ye Irak Cephesi (1914-1918)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020, s.3.

¹⁷ Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda Batı'da Çanakkale Cephesi, Doğu'da Kafkas Cephesi, Güney'de Suriye, Filistin, Hicaz, Irak Cepheleri ve Avrupa'da Galiçya, Romanya ve Makedonya Cephelerinde İtilaf Devletleri'nin ordularına karşı mücadele etmiştir. (Esra İnal, **Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki Cephe Ziyaretleri**, T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Osman Akandere), Konya, 2019, s.8-70.)

¹⁸ 4 Şubat 1917- 8 Ekim 1918 tarihleri arasında Talat Paşa Hükümeti görev yapmıştır. (M. Şükrü Hanoğlu, “Talat Paşa (1874-1921)”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXXIX, TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2010, s.503.)

¹⁹ Selâhattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2019, s. 8-10.

²⁰ 14 Ekim-8 Kasım 1918 tarihleri arasında görev yapmıştır. (Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.16.)

Townshend²¹'in arabuluculuğu ile gerçekleştirilmiştir. 20 Ekim günü General Townshend, İngilizlerin Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe ile görüşmüştür. Görüşmelerin olumlu geçmesi üzerine İngiltere hükümeti tarafından Amiral Calthorpe Osmanlı Devleti ile ateşkes görüşmeleri yapmak için görevlendirilmiştir.²²

Mütareke görüşmeleri 27-30 Ekim 1918'de Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda İngiliz savaş gemisi H.M.S Agamemnon'da yapılmıştır. İngiliz Heyeti; Amiral Arthur Gough-Calthorpe (Doğu Akdeniz Donanma Komutanı ve daha sonra İstanbul'daki ilk İngiliz Yüksek Komiseri), Tuğamiral M. Culme Seymour (İngiliz Ege Filosu Komutanı), Komodor Rudolf Burmester (Calthorpe'un Kurmay Başkanı) ile iki İngiliz deniz subayından oluşmaktadır. Osmanlı Heyetinde ise Rauf Bey (Bahriye Nazırı), Reşat Hikmet Bey (Hariciye Müsteşarı), Yarbey Sadullah Bey (Askeri Danışman) ve Ali Bey (Sekreter) yer almıştır.²³

Osmanlı Heyeti, 8 maddelik bir talimatname ile mütareke görüşmelerine katılmıştır. Heyete verilen talimatta boğazları ilgilendiren maddeler şöyledir:

1. Madde: Boğazların ticaret ve harp gemilerine açılması kabul edilmiştir. Fakat Yunan harp gemilerinin girmelerine izin verilmeyecektir. Boğazlar, Osmanlı askerleri ile korunacaktır. İngiltere tarafından çok ısrar olunursa belli bir miktarda İngiliz subayı bulundurulmasına izin verilecektir. Barış antlaşması imzalanınca boğazları terk etme şartı konulacaktır. Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarında harp gemileri iki günden fazla kalamayacaktır.

5. Madde: Karadeniz'den gelecek Alman taarruzlarının deniz yollarını tehlikeye sokmalarına karşı savunma önlemleri almak tamamen Osmanlı Devleti'ne ait olacaktır. Fakat olası bir olumsuzluk durumunda İngiltere'nin denetleme hakkı olabilecektir.

6.Madde: Osmanlı Devleti, Mütarekeden sonra ticaret gemilerinin serbestliğini mutlak suretle kabul etmektedir.²⁴

²¹ General Townshend, Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde kazanılan Kutü'l-Amâre zaferinde 29 Nisan 1916'da Halil (Kut) Paşa tarafından esir alınmıştır. (F. Atabey, **Kutü'l-Amâre'den Mütareke'ye Irak Cephesi (1914-1918)**, s.65-67.)

²² S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, s.15-19.; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983, s.8-9.; Tolga Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Eki-30 Kasım 1918)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.53-54.

²³ T. Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Eki-30 Kasım 1918)**, s.141-142. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni "Siyasi Hatıralarım"**, Truva Yayınları, İstanbul, 2020, s.83-93.; Mustafa Kırıman, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Fransız Kamuoyu**, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Fevzi Çakmak), İzmir, 2021, s. 319-320.

²⁴ **Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1999, s.34-35.; T. Başak, **Türk ve İngiliz**

İngiliz Heyeti ise bir mütareke taslağı ile Mondros görüşmelerine katılmıştır. Mütareke taslağı Savaş Kabinesi'ne 3 Ekim günü Donanma ve Savaş Bakanlığı tarafından sunulmuştur. Uygun bulunan taslak, 5-9 Ekim 1918'de Paris Görüşmelerinde müttefikler tarafından incelenmiştir. Yapılan çalışmalardan sonra 21-26 Ekim tarihleri arasında İngiliz Savaş Kabinesi toplantılarında mütareke taslağı son şeklini almıştır. Son hâli ile 26 Ekim 1918 günü Amiral Calthorpe'a gönderilmiştir.²⁵ Mütareke taslağında boğazlarla ilgili olan maddeler ise şöyledir:

1. Madde: Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması. Karadeniz'e geçişin sağlanması, İstanbul ve Çanakkale Boğazları kalelerinin İtilaf devletleri tarafından işgal edilmesi.

2. Madde: Osmanlı sularındaki torpido ve kovan mevzileri, mayınlı bölgeler ve diğer blokajların yerleri gösterilecektir. İhtiyaç hâlinde mayınların taranması veya ortadan kaldırılması halinde yardım edilecektir.

3. Madde: Karadeniz'deki mayınlarla ilgili tüm bilgilerin verilmesi.

6. Madde: Türk sularında veya Türklerin kontrolü altında olan sularda bulunan tüm deniz taşıtları teslim olacak ve gösterilecek limanlarda gözaltına alınacaktır.

8. Madde: Şimdi Türk işgalinde olan bütün liman ve demir yollarından İtilaf Devletleri tarafından yararlanılacak ve İtilaf Devletleri ile savaş halinde olanlara kapatılacaktır.

9. Madde: İstanbul İtilaf Devletleri donanması için üst olarak kullanılacaktır ve tüm limanlarda İtilaf Devletleri gemilerinin tamiri için kolaylık gösterilecektir.²⁶

Yukarıda bahsedilen maddeler üzerinden 27 Ekim 1918 günü mütareke görüşmeleri başlamıştır. 28 Ekim günü akşamı Osmanlı Heyeti Babıâli'ye görüşmeler ve mütareke hakkında telgraf göndermiştir. Telgraf, karamsar bir tablo çiziyor ve mütareke teklifinin ağır şartlar içerdiğini bildiriliyordu.²⁷ Telgrafta görüşmelerle ilgili dikkat çekici nokta şu sözlerdir: *“İngilizlerin bize karşı tutumu ilerisi için ümit verici ve samimiydi.”*²⁸

Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Eki-30 Kasım 1918), s.66-67.;²⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi Cilt III 1914-1918 Genel Savaşı Kısım IV Savaşın Sonu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.740-741.; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, Örgün Yayınları, İstanbul, 1981, s.39-40.

²⁵ T. Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Eki-30 Kasım 1918)**, s.90-141.

²⁶ **Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 42-43; R. Orbay, **Cehennem Değirmeni “Siyasi Hatıralarım”**, s.93-96.

²⁷ T. Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Eki-30 Kasım 1918)**, s.160-161;

²⁸ **Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 39.

29 Ekim günü Babiâli'den gelen telgrafda mütareke metninde boğazlarla ilgili olarak yapılmak istenen değişiklikler şu şekildedir:

1. Madde: boğazların işgalinde İtalyan ve Yunan askeri bulunmaması ve işgalde Osmanlı birliklerinin bulundurulması.

4. Madde: Osmanlı limanlarından faydalanacak İtilaf Devletleri arasında Yunan gemileri ve birlikleri bulunmaması.²⁹

30 Ekim günü Mondros görüşmelerinde iki oturum daha yapılmıştır. Osmanlı Heyeti aldıkları talimatlar doğrultusunda görüşmeleri sürdürmüştür. Yapılan görüşmelerde başarı sağlanamamıştır. İlk oturumda boğazlarla ilgili olarak Amiral Calthorpe'dan alınan teminat mektubunda “Yunan gemilerinin geceleri boğazlardan geçebileceğini ve İngiliz-Fransız birliklerinin yanında Osmanlı birliklerinin bulunabileceğini İngiliz Hükümetine bildireceğini” belirtti.³⁰ Amiral Calthorpe, mektupta yer alan vaatleri içeren İngiliz Hükümetine gönderdiği telgrafın kopyasını Rauf (Orbay) Bey'e verdi.³¹ İlk oturum, Amiral Calthorpe'un şu sözleri ile sonlanmaktadır: “*Saat 21.00'de imza veya reddetmek şartıyla, konuşmalara öğleyin son verildi.*”³²

30 Ekim günü ilk oturumdan sonra Osmanlı Heyeti durumu telgraf ile Babiâli'ye bildirmiştir. Telgrafa cevap gelmemesi üzerine biri İzmir üzerinden İstanbul'a gönderilmek suretiyle iki telgraf daha gönderilmiştir. Bu telgraflara da cevap gelmedi ve mütarekeyi reddetmek veya imzalamak Rauf (Orbay) Bey'in tasarrufuna kalmıştır.³³ Bu gelişmeler doğrultusunda 30 Ekim 1918'deki ikinci oturumda saat 20.03'de Mondros Mütarekesi, 31 Ekim 1918 günü yürürlüğe girmek üzere imzalanmıştır.³⁴

30 Ekim günü Meclis-i Mebusan saat 15.00'de gerçekleştirdiği gizli oturumda mütareke şartlarını ağır bulmasına rağmen, oy birliğiyle hükümete imza yetkisi vermişti. Bu yetki metnini içeren telgraf Mondros'a zamanında ulaşamamıştır.³⁵

25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi'nde (30 Ekim 1918) boğazlarla ilgili şu hükümler yer almaktadır:

²⁹ Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 39.; T. Başak, Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Eki-30 Kasım 1918), s.179-181.

³⁰ Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 40; Y. H. Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi Cilt III 1914-1918 Genel Savaşı Kısım IV Savaşın Sonu, s.751.

³¹ Y. H. Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi Cilt III 1914-1918 Genel Savaşı Kısım IV Savaşın Sonu, s.752.

³² Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 41.

³³ T. Başak, Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Eki-30 Kasım 1918), s.190-191.; R. Orbay, Cehennem Degirmeni “Siyasi Hatıralarım”, s.139.

³⁴ Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 41.; T. Başak, Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Eki-30 Kasım 1918), s.194.

³⁵ T. Başak, Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Eki-30 Kasım 1918), s.248-249.

1. Madde: Karadeniz'e geçmek için Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması ve Karadeniz ve Çanakkale Boğazları kalelerinin İtilaf Devleti tarafından işgal edilmesi.

2. Madde: Türk sularındaki bütün mayın tarlalarının ve torpido kovanlarının yerlerinin gösterilmesi ve taranması veya kaldırılması durumunda istenilmesi halinde yardım edilmesi.

3. Madde: Karadeniz'deki mayınlarla ilgili olarak bütün bilgilerin verilmesi.

6. Madde: Türk sularındaki ya da Türkiye'nin kontrolü altındaki sularda bulunan bütün savaş gemilerinin teslim edilmesi ve bazı küçük gemiler dışında bütün gemilerin gösterilecek limanlarda gözetimine alınması.

8. Madde: Türk işgali altında bulunan bütün limanların ve demirleme yerlerinin İtilaf Devletleri tarafından kullanılması ve düşman tarafından kullanılmasının önlenmesi.

9. Madde: İtilaf Devletleri Türk limanlarında ve tersanelerinde her türlü gemi onarımı kolaylığından yararlanılması.

13. Madde: Denizciliğe, askerliğe ve ticarete ilişkin gereçlerin yok edilmesinin yasaklanması.³⁶

Osmanlı Heyeti, 31 Ekim günü İzmir'e ve 1 Kasım günü İstanbul'a varmıştır. Osmanlı Heyeti'ni, İstanbul'da Devlet Şurası Reisi Reşit Akif Paşa ve gazeteciler karşılamıştır. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa hastalığından dolayı karşılamaya katılamamıştır.³⁷

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 tarihinde Osmanlı Devleti boğazlarla ilgili uluslararası bütün sözleşmeleri yok saymıştır. Oluşabilecek olası tehlikelerden dolayı boğazları tek taraflı olarak kapatmıştır. Aradan geçen dört yıldan sonra Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup taraflarından biri olan Osmanlı Devleti, tarihler 1918'i gösterdiğinde boğazlar üzerindeki hakimiyetini İtilaf Devletleri'nin eline Mondros Mütarekesi ile bırakmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup olan taraflarının kaderini belirleyecek olan barış antlaşmasının hazırlanma sürecine girilmiştir. İtilaf

³⁶ **Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 47-49.; Seha L. Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s.4-8.; T. Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Eki-30 Kasım 1918)**, s.197-203.; Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.3-4.; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.11-12.; Celal Bayar, **Ben De Yazdım Milli Mücadeleye Giriş I**, Baha Matbaası, İstanbul, 1967, s. 83-86.; Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948, s.69-73.

³⁷ **Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 41.; R. Orbay, **Cehennem Değirmeni "Siyasi Hatıralarım"**, s.149.

Devletleri'nin Osmanlı Devleti için hazırlayacakları barış antlaşmasının adı Sevr Antlaşması olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SEVR ANTLAŞMASI (10 AĞUSTOS 1920)

A- SEVR ANTLAŞMASI'NA GİDEN SÜREÇ

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, 31 Ekim günü ordulara ve vilayetlere mütarekenin imzalandığını bildirdi.³⁸ 2 Kasım günü ise mütarekenin şartlarını duyurdu.³⁹ 2-3 Kasım 1918'de Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girdiğinde iş başında bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üç önemli ismi Enver, Cemal ve Talat Paşalar ile bazı önde gelen İttihatçılar bir Alman gemisi ile yurt dışına çıktılar.⁴⁰ Ahmet İzzet Paşa, ismi geçen paşaların yurt dışına çıkmasına yardım ettiği veya göz yumduğu iddiaları neticesinde 8 Kasım günü istifa etti.⁴¹ Padişah ise yeni hükümeti kurma görevini Tevfik Paşa'ya verdi. 11 Kasım'da Tevfik Paşa Hükümeti kuruldu.⁴² Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti üzerindeki ilk etkisini hükümet değişikliğiyle gösterdi.

Rauf (Orbay) Bey, mütarekeyle ilgili olarak 2 Kasım 1918 günü gazetelere verdiği demeçte, "Sizi temin ederim ki, İstanbul'a tek bir düşman askeri çıkmayacaktır"⁴³ sözlerini söylemesine rağmen İtilaf Devletleri bu düşüncede değillerdi. Zira mütarekenin imzalanmasından sonra vakit kaybetmeden, Birinci Dünya Savaşı'nın uzamasına neden olduğu gerekçesiyle ve maddi, manevi zararlarını gidermek için Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgal etmeye başladılar.⁴⁴ İtilaf Devletleri 1 Kasım günü aldıkları karar ile boğazları işgal etmek için hazırlıklara giriştiler. 2 Kasım günü Çanakkale Boğazı'nda mayın toplama veya imha etmeye başladılar.⁴⁵ 12 Kasım günü mayın toplama işi bitirildi.

³⁸ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I...**, s.3.

³⁹ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I...**, s.7.; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam I Mustafa Kemal 1881-1919**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020, s.303.

⁴⁰ S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, s.39.; Semih S. Tezcan, **Mustafa Kemal'den Atatürk'e**, (ed. Aytaç Demirci), Yüksek Öğrenim Eğitim ve Araştırma Vakfı, İstanbul, 2015, s.90-91.; Hadiye Yılmaz, **Peyam-Sabah Gazetesinde Milli Mücadele**, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu), İstanbul, 2014, s.34.; Dr. Nazım, Bedri, Bahattin Şakir ve Azmi Beyler Alman gemisi ile yurt dışına çıkan diğer isimlerdir. (Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I...**, s.8.); Fahri Belen ise eserinde Enver, Cemal ve Talat Paşaların Sivastopal'a 1-2 Kasım günü gittiklerini yazmıştır. (F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.14.)

⁴¹ S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, s.40-42.; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I...**, s.16.

⁴² S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, s.42.; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I...**, s.21.

⁴³ H. Yılmaz, **Peyam-Sabah Gazetesinde Milli Mücadele**, s.33.

⁴⁴ S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, s.31.

⁴⁵ T. Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Eki-30 Kasım 1918)**, s.280-281. Zeki Sarıhan eserinde mayın toplama tarihini 3 Kasım olarak göstermektedir. (Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I...**, s.9.)

Bir bildiri yayınlanarak İtilaf Devletleri donanması geçeceği için boğazlar 13 Kasım günü her türlü Türk deniz aracına kapatıldı.⁴⁶ 13 Kasım 1918 günü İtilaf Devletleri donanması, 22 İngiliz, 17 İtalyan, 4 Yunan ve 12 Fransız savaş gemisi ile Marmara'ya girerek Dolmabahçe Sarayı'nın önüne demir attı.⁴⁷ Sadrazam ile Hariciye, Harbiye ve Bahriye Nazırları temsilcilerinden oluşan bir Osmanlı Heyeti İtilaf Donanmasını karşıladı.⁴⁸ 15 Kasım günü boğazın iki yakasında Türklerin boşalttıkları mevkiileri 3.500 kişilik kuvvet ile işgal ettiler.⁴⁹ Böylece boğazların kontrolü İtilaf Devletleri'ne geçmiş oldu.

İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin topraklarını hızlı bir şekilde işgal etmeye devam ettiler. 11 Aralık 1918'de Dört Yol, 17 Aralık'ta Mersin, 24 Aralık'ta Batum, 26 Aralık'ta Pozantı, 3 Ocak 1919'da Cerablus, 9 Ocak'ta Uzunköprü-Hadımköy demiryolu, 10 Ocak'ta Ayıntab, 22 Ocak'ta Konya, 1 Şubat'ta Turgutlu-Aydın demiryolu, 22 Şubat'ta Maraş, 27 Şubat'ta Bilecik, 24 Mart'ta Urfa, 28 Mart'ta Antalya, 13 Nisan'da Kars, 16 Nisan'da Afyonkarahisar, 4 Mayıs'ta Kuşadası, 11 Mayıs'ta Fethiye, Bodrum, Marmaris ve 15 Mayıs'ta İzmir İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi.⁵⁰

İtilaf Devletlerinin işgalleri karşısında bölgesel olarak direnmek amacıyla birçok cemiyet ortaya çıktı. Bazı cemiyetler şöyledir: 5 Kasım 1918'te Kars İslam Şûrası⁵¹, 1 Aralık'ta Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti ve İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, 4 Aralık'ta Vilayet-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 5 Aralık'ta Urfa Müdafa-i Hukuk Cemiyeti, 21 Aralık'ta Kilikyalılar Cemiyeti ve 12 Ocak 1919'da Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kuruldu.⁵² Bu saydığımız cemiyetler bölgesel kurtuluş fikrini halka yaymak amacıyla kongreler düzenlemişlerdir. 1919 yılının Temmuz ayına kadar gerçekleştirilen bazı kongreler ise şöyledir: 5 Kasım 1918 Kars İslam Şûrası, 14 Kasım 1918 Birinci Kars Kongresi, 30 Kasım-2 Aralık 1918 Kars İslam Şûrası Büyük Kongresi, 3-5 Ocak 1919 Birinci Ardahan Kongresi, 7-9 Ocak 1919 İkinci Ardahan Kongresi, 17-18 Ocak 1919 Büyük Kars Kongresi, 23 Şubat 1919 Birinci Trabzon Kongresi, 17-19 Mart 1919 Büyük İzmir Kongresi, 22 Mayıs 1919 İkinci Trabzon Kongresi, 17-21 Haziran 1919 Erzurum İl Kongresi, 22 Haziran-12 Temmuz

⁴⁶ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I...**, s.23.; T. Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Eki-30 Kasım 1918)**, s.292.

⁴⁷ S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, s.52.; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I...**, s.24.

⁴⁸ T. Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Eki-30 Kasım 1918)**, s.293.

⁴⁹ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I...**, s.28.; S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, s.53.

⁵⁰ S. Selek, **Anadolu İhtilâli**, s.186-187.

⁵¹ S. Esin Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Millî Teşkilâtlanma**, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, 1998, s.90.

⁵² H. Yılmaz, **Peyam-Sabah Gazetesinde Milli Mücadele**, s.34.; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.42-43.

1919 Birinci Balıkesir Kongresi.⁵³ Düzenlenen kongreler ile halkın işgallere karşı direniş göstermesi amaçlanmıştır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi bu cemiyet ve düzenledikleri kongreler bölgesel olarak kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Anadolu'ya geçmesi ve düzenledikleri kongreler ile bölgesel kurtuluş fikrinden ulusal kurtuluş fikrine yöneliş sağlanmaya çalışılacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi İngilizlerin Karadeniz bölgesinde Türklerin Rumlara karşı baskı ve zulümde bulunduğu iddialarını incelemek üzere ihdas edilen IX. Ordu Kıtaaatı Müfettişliği görevine atanması ile gerçekleşti. Harbiye Nazırı Şakir Paşa tarafından 29 Nisan 1919'da yapılan atama 30 Nisan'da Padişah Vahdettin tarafından onaylandı. 16 Mayıs günü Bandırma Vapuruyla İstanbul'dan hareket etti ve 19 Mayıs 1919'da yanındaki maiyeti ile beraber Samsun'a çıktı.⁵⁴ Samsun'da çeteler ve işgal kuvvetlerinden kaynaklı güvenlik endişesi nedeniyle 25 Mayıs günü Havza'ya geçti.⁵⁵ İşgaller karşısında halk ve ordunun neler yapması gerektiğini anlatan ve tarihe Havza Tamimi olarak geçen 28 Mayıs tarihli bildiriği yayınladı. Tamimde İtilaf Devletleri tarafından yapılacak bir çıkarma durumunda işgal kuvvetlerinin sahilde tutulması, içerilere doğru ilerlemeleri durumunda ise halk tarafından miting ve gösteriler ile protesto edilmesi ve asker-halk kuvvetlerinin memleketi silah ile savunması gibi hususlar yer alıyordu.⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa, 5 Haziran günü Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne⁵⁷ Amasya çevresi hakkında rapor gönderdi. Rapor, Türklerin Rumlara değil, Rumların destekledikleri Hristiyan ve Ermeni çetelerin halka baskı yaptığı yönündedir. Damat Ferit Paşa Hükümeti ise 8 Haziran günü Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a geri çağırıştır.⁵⁸ Geri dönme emrine uymayan Mustafa Kemal Paşa, 12

⁵³ İsmet Görgülü, “*Millî Mücadele Döneminde Kongreler*”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadele-doneminde-kongreler/> Erişim Tarihi: 11.10.2022.

⁵⁴ **Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 285-286.; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I...**, s.218-255.; S. Selek, **Anadolu İhtilâli**, s. 223-231.; Ş. S. Aydemir, **Tek Adam I...**, s. 260-272.; Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2019, s.114-115.; Prof. Dr. Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.33-41.; Ahmet Semerci, “*Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'daki Çalışmaları (25.05.1919-12.06.1919)*”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, CXXI/238, (2019), s.84-85.

⁵⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam II Mustafa Kemal 1919-1922**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020, s.26-27.

⁵⁶ **Türk İstiklal Harbi II Batı Cephesi Kısım 1**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.90.; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I...**, s.286.; Zekeriya Türkmen, “*Havza Genelgesi*”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/havza-genelgesi/> Erişim Tarihi: 11.10.2022.

⁵⁷ 4 Mart 1919-30 Eylül 1919 tarihleri arasında görev yapmıştır. Bu tarihler arasında 3.kez hükümet kurmuştur. Şerafettin Can Erdem, “*Damat Ferit Paşa (1853-1923)*”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/damat-ferit-pasa-1853-1923/> Erişim Tarihi: 11.10.2022.

⁵⁸ Mehmet Evsile, “*Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri*”, **Atatürk Araştırma Merkezi**, XIV/20, (1997), s.71-74.

Haziran günü güvenlik endişesi nedeniyle Havza'dan Amasya'ya hareket etti. Aynı gün Amasya'ya vardı. Mustafa Kemal Paşa, yaptığı çalışmaları bir metinde topladı. Bu çalışmaları diğer komutanlara gönderdi. Komutanlara onaylıyorsa metni imzalamaları gerektiğini söyledi. Komutanların metni imzalaması sonucunda 22 Haziran günü tarihe Amasya Tamimi olarak geçen belge yayınlandı.⁵⁹

Amasya Tamimi'nde yer alan “*vatanın tamamıyeti ve milletin istiklâli tehlikededir. Hükûmeti Merkeziye, İtilâf Devletleri'nin teşir ve murakabesi altında bulunduğundan, deruhte ettiği mesuliyetin icabatını ifa edememektedir. Bu hâl, milletimizi mâdum tanıttırıyor. Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Milletin hâl ve vaziyetini derpiş etmek ve seda-yı hukukunu cihana işittirmek için, her türlü tesir ve murakabenden âzade bir heyeti milliyenin vücudu elzemdir. Bunun için, bilmuhabere her taraftan vâki olan teklif ve arzuyu millî üzerine, bilvücu Sivas'ta millî bir kongrenin şerian in'ikadı takarür etmiştir.*”⁶⁰ Maddeleri yer almıştır. Amasya Tamimi ile ulusal bağımsızlığı hedefleyen bir heyet kurulacaktır. Bu olağanüstü yetkilere sahip heyetin kurulabilmesi için Sivas'ta bir kongre toplanacağı halka duyurulmuştur.

Amasya Tamimi'nin yayımlanmasından sonra Damat Ferit Paşa Hükûmeti 28 Haziran 1919'da vilayetlere bir telgraf göndererek Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alındığını, dolayısıyla emirlerine uyulmaması gerektiğini bildirdi.⁶¹ Mustafa Kemal Paşa ise 28 Haziran günü maiyeti ile beraber Amasya'dan ayrılarak Erzurum'a hareket etti. 3 Temmuz günü Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Erzurum'a vardı. Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a geri döndürmek ve görevden almak için girişimlerine devam ederken 8/9 Temmuz günü Mustafa Kemal Paşa ile Damat Ferit Paşa Hükûmeti arasında gerçekleşen telgraf trafiği sonucunda Mustafa Kemal Paşa askerlik mesleğinden şu sözler ile istifa etti;⁶²

“*Yüce Hükûmetlerinin ve saltanat merkezinin zâten ne gibi baskı ve ağır şartlar altında bulunduğu gerek bendenizce ve gerek soylu milletinizce tamamen ve açıkça*

⁵⁹ **Türk İstiklal Harbi II Batı Cephesi Kısım 1**, s. 90-94.; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I...**, s.337-338.; A. F. Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.122-125.; M. Evsile, “Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri”, s.77-83.; Scrap Taşdemir, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğum Belgesi: Amasya Tamimi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXI/63, (2005), s.1074-1080.; Hikmet Özdemir, “Amasya Tamimi”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/amasya-tamimi/> Erişim Tarihi: 11.10.2022.

⁶⁰ **Türk İstiklal Harbi II Batı Cephesi Kısım 1**, s. 92.

⁶¹ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I...**, s.339-340.; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.72-73.

⁶² **Türk İstiklal Harbi II Batı Cephesi Kısım 1**, s. 94,95.; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I...**, s.350-372.; Ş. S. Aydemir, **Tek Adam II...**, s.87-91.; S. Selek, **Anadolu İhtilâli**, s.256-268.

bilinmekte olduğundan, bu baskının daha ziyade artıp genişlemesine ve bilhassa pek büyük sadâkat bağlarıyla bağlı bulunduğum şefkatli kalplerinizin ve düşüncelerinizin hiçbir şekilde zayıflamasına râzı olamıyacağım. Bundan dolayı, sadece şu anda bulunduğum görevime değil, bütün övünç sebeplerini vatan ve millet ile kutsal makamlarının fevzinden ve kurtuluşundan alan pek çok sevdiğim kutsal askerlik hayatıma da veda etmek suretiyle fedâkarlıkta bulunduğumu arz ederim...”⁶³

10 Temmuz 1919 tarihinde yapılması planlanan Erzurum Kongresi’nin delegelerin henüz toplanamamış olması nedeniyle 23 Temmuz’da başlamasına karar verildi. 23 Temmuz günü Erzurum Kongresi delegelerin katılımı ile çalışmalarına başladı. Mustafa Kemal Paşa kongre reisi olarak seçildi. 7 Ağustos günü ulusun kaderini belirleyecek kararlar alınarak kongreye son verildi.⁶⁴ Kongrede alınan kararlar özetle şöyledir: Ulusal iradeyi egemen kılmak temel ilkedir. İşgallere karşı hep beraber direniyecektir. Azınlıklara toplum düzenini bozacak yeni imtiyazlar verilmemelidir. Merkezi hükümetin bir an önce halkın sesini duyuracağı Mebusan Meclisini açması gerekmektedir. Dokuz kişiden oluşan bir Temsil Heyeti oluşturulmuştur.⁶⁵

Kongrede oluşturulan Temsil Heyeti’nde yer alan kişiler ise şöyledir: “*Mustafa Kemal Paşa (Başkan), Rauf Bey (Eski Bahriye Nazırı), Rauf Efendi (Eski Erzurum Mebusu), İzzet Bey (Eski Trabzon Mebusu), Servet Bey (Eski Trabzon Mebusu), Sadullah Efendi ((Eski Bitlis Mebusu), Bekir Sami Bey (Eski Trabzon Valisi), Ahmet Fevzi Efendi (Erzincan’da Nakşibendi Tarikatı Şeyhi), Hacı Musa Bey (Mutki’de Aşiret Reisi).*”⁶⁶

⁶³ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasında Ait 106 Belge), T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s.52.

⁶⁴ Türk İstiklal Harbi II Batı Cephesi Kısım 1, s. 95-98.; Ş. S. Aydemir, *Tek Adam II...*, s.107-113.; A. F. Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s.173-178.; K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.99-101.; Selâhattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar II*, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s.50-52.; F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.92-100.; S. Selek, *Anadolu İhtilâli*, s.271-273.; Tolga Başak, *Milli Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu*, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.90-96.; Mustafa Gül, *Erzurum Kongresi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Reşat Genç), Ankara, 1985, s.86-105.; Coşkun Alptekin, “*Erzurum Kongresi*”, *Atatürk Dergisi*, I/1, (1978), s.37-44.; Nurcan Toksoy, “*Erzurum Kongresi*”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/erzurum-kongresi/> Erişim Tarihi: 12.10.2022.

⁶⁵ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri..., s.57-59.; Kemal Arıburnu, *Sivas Kongresi Samsun’dan Ankara’ya Kadar Olaylar ve Anılarla*, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.51-53.

⁶⁶ T. Başak, *Milli Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu*, s.96-97.; K. Arıburnu, *Sivas Kongresi Samsun’dan Ankara’ya...*, s.55-56. ; Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, Ankara, 2015, s.74.; Cemil Hakan Korkmaz, *Heyet-i Temsiliye Erzurum’dan Ankara’ya İktidar Yolu*, Profil Yayınları, İstanbul, 2015, s.44.; Yücel Çil, *Erzurum Kongresi’ne Katılan Delegelerin Biyografileri*, T.C. Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Yavuz Aslan), Erzurum, 2003, s.12; Ülkü Köksal, “*Cemiyet Hukuku Açısından Erzurum Kongresi*”, *Karadeniz Araştırma Enstitüsü Dergisi*, VI/10, (2020), s.279.; M. Gül, *Erzurum Kongresi*, s.109.; C. Alptekin, “*Erzurum Kongresi*”, s.41.;

Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti Sivas'a gitmek üzere 29 Ağustos 1919 günü Erzurum'dan ayrıldı. 2 Eylül günü Sivas'a vardılar. 4 Eylül günü Sivas Kongresi başladı. Mustafa Kemal Paşa kongre başkanlığına seçildi. Kongre 11 Eylül günü çalışmalarına son verdi.⁶⁷ Kongrede alınan kararlar özetle şöyledir: Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar tekrar kabul edildi. Manda ve himaye kesinlikle reddedildi. Ulusal bağımsızlığımızı tehlikeye atmayan her türlü yabancı devletle memnuniyetle işbirliği yapılabilecektir. Bağımsızlığı amaçlayan ve hedefleyen cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında toplanmıştır. 10 Eylül tarihinde Ali Fuat Paşa Umum Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na atandı. 11 Eylül günü Temsil Heyeti seçildi.⁶⁸

Temsil Heyeti, Erzurum Kongresinde seçilenlere ek olarak Sivas Kongresinde yedi kişi daha seçilerek heyettekilerin sayısı on altıya çıkarılmıştır. Sivas Kongresinde seçilenler kişiler ise şunlardır: “*Kara Vasıf Bey, Mazhar Müfit Bey, Ömer Mümtaz Bey, Hüsnü Sami Bey, Hakkı Behiç Bey, Refet Bey ve Mustafa Bey'dir.*”⁶⁹

Temsil Heyeti, padişah ile doğrudan iletişime geçmek için İstanbul'a telgraflar göndermiştir. Damat Ferit Paşa Hükümeti bu iletişimi engellemiştir. 11 Eylül'ü 12 Eylül'e bağlayan gece İstanbul ile Temsil Heyeti arasında şiddetli bir telgraf trafiği gerçekleştirilmiştir. Temsil Heyeti, padişah ile doğrudan temas kurulmasının engellenmesi karşısında 12 Eylül günü İstanbul ile haberleşmeyi kesmiştir. Damat Ferit Paşa Hükümeti 20 Eylül 1919'da yayınladığı beyannameyle Mebusan Meclisi'nin toplanmasının ertelenme nedenini Anadolu'daki bu hareketlenmenin asayiş bozması olarak göstermiştir.⁷⁰ Temsil Heyeti'nin ilk başarısı olarak Damat Ferit Paşa Hükümeti 2

⁶⁷ **Türk İstiklal Harbi II Batı Cephesi Kısım 2**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.12-29.; S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II**, s.89-97.; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.108-115.; K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.201-203.; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920)**, AKDİTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 85-99.; Ş. S. Aydemir, **Tek Adam II...**, s.119-125.; A. F. Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.216-225.; Fatih M. Sancaktar, “*Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) Delegelerine Dair Bazı Tespitler*”, **Tarih Dergisi**, 71, (2020), s.478-479.; Onur Yel, “*Sivas Kongresi'nde Tartışılan Amerikan Mandası*”, **Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, II/4, (2018), s.18-20.; Firdes Temizgüney, “*Sivas Kongresi*”, (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sivas-kongresi/> Erişim Tarihi: 12.10.2022.)

⁶⁸ K. Arıburnu, **Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya...**, s.89-92.

⁶⁹ Erzurum Kongresi'nde seçilen Temsil Heyeti'nin en az dokuz kişiden oluşacağı karara bağlanmıştır. Bu üyeler Sivas Kongresi'nde Doğu illerini temsil edeceklerdi. Ancak üyelerden Hacı Musa Bey ile Sadullah Efendi Erzurum ve Sivas Kongrelerine katılmadılar. İzzet ve Servet Beylerde Sivas Kongresi'ne karşı olmaları nedeniyle Sivas Kongresi'ne katılmadılar. Bu olaylar sonucunda Temsil Heyeti, Sivas Kongresi'nde üye çoğunluğu sağlanamaması sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunu gidermek için Refet (Bele) Bey Temsil Heyeti'ne seçilmiştir. (K. Arıburnu, **Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya...**, s.87.); K. Arıburnu, **Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya...**, s.88-89.; C. H. Korkmaz, **Heyet-i Temsiliye...**, s.90.

⁷⁰ **Türk İstiklal Harbi II Batı Cephesi Kısım 2**, s.29-30.; Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, AKDİTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s.2-3.; A. F. Cebesoy, **Milli Mücadele**

Ekim 1919'da istifa etmiş ve yerine Anadolu hareketi ile ılımlı ve yakın bir ilişki kuracak olan Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur.⁷¹ Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin aynı gün yayınladığı beyannamede, “*bu güç durumdan birlikte kurtulacağız*” ifadelerini kullanması üzerine, 3 Ekim günü Temsil Heyeti gönderdiği telgraf ile “*hükümetin Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarına riayet etmesini, meclis toplanıncaya kadar milletin mukadderatı hakkında bir taahhüt vermemesi ve sulh konferansına gönderilecek delegelerin milletin itimat ettiği bilgi sahibi kişiler atanmalıdır.*” teklifinde bulunmuştur. 4 Ekim günü Ali Rıza Paşa Hükümeti Erzurum ve Sivas Kongrelerinin içeriğini istedi.⁷²

İstanbul Hükümeti'nin Anadolu hareketi ile ilgili izlediği bu ılımlı politika sonucunu vermiş ve telgraf başında görüşmek yerine yüz yüze görüşmek üzere Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın başkanlığında bir heyet Anadolu'ya gönderilmiştir. 20-22 Ekim 1919'da Amasya'da gerçekleştirilen görüşmelere İstanbul Hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa ve Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey katılmışlardır. Görüşmeler sonucunda Amasya Protokolü imzalanmıştır. Protokol özetle şöyledir: İttihatçılığın ülkede tekrar uyanmaması, hükümeti küçük düşürecek müdahaleler yapılmaması, hükümet aleyhinde yazı yazılmaması konusunda mutabık kalındı. Saltanat ve Hilafet hakkında karşılıklı güvenceler verildi. En önemlisi Mebusan Meclisi'nin tekrar açılmasına karar verildi.⁷³ Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da mı Anadolu'da mı toplanacağı konusunda tam bir anlaşma sağlanamamışsa da 16-28 Kasım 1919'da gerçekleştirilen Sivas'taki Komutanlar Toplantısı'nda alınan karar doğrultusunda İstanbul'da toplanmasına karar verildi.⁷⁴

Hatıraları, s.226-227.; G. M. K. Atatürk, **Nutuk**, s.127.; K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.259-260.; S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II**, s.125-127.

⁷¹ A. F. Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.287-288.; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II...**, s.142.; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.134.; S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II**, s.135-137.

⁷² S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II**, s.137.; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.134-135.; K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.310.; Pınar Tuna, “*İstanbul Basınında Ali Rıza Paşa Hükümetinin Kuva-yı Milliye Siyaseti*”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 68, (2021), 622-624.

⁷³ B. S. Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s.25-30.; A. F. Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.289-290.; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II...**, s.181-185.; S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II**, s.139.; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.138-140.; P. Tuna, “*İstanbul Basınında Ali Rıza Paşa Hükümetinin Kuva-yı Milliye Siyaseti*”, s.634.; Ahmet Halaçoğlu, “*Amasya Protokolü ve Osmanlı Hükümetleri*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XV/43, (1999), s.229-231.; Hikmet Özdemir, “*Amasya Mülakatı*”, <https://ataturkansklopedisi.gov.tr/bilgi/amasya-mulakati/> Erişim Tarihi: 13.10.2022.

⁷⁴ A. F. Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.302-304.; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II...**, s.232-254.; K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.348-353.; S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II**, s.156-159.

Meclisi Mebusan⁷⁵’ın açılmasına karar verildikten sonra 1919 seçimleri yapılmıştır. Seçimler yaklaşık olarak iki buçuk ayda tamamlanmıştır. Seçimler, 15 vilayet, 35 mülhak liva ve 16 müstakil livada yapılmıştır. Seçimlere Musul, Beyrut, Halep, Suriye, Kars, Ardahan, Batum ve Urfa işgal altında olduklarından dolayı katılmamıştır.⁷⁶ Temsil Heyeti, 22 Aralık 1919 günü Mebusan Meclisi’ne katılacak delegeler ile izleyecekleri politikaları görüşmek için Ankara’ya hareket etti. Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti 27 Aralık günü Ankara’ya vardı. Ankara’da Mebuslarla yapılan görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa delegelerden, Mebusan Meclisi’ne kendisinin başkan olarak seçilmesi, mecliste Müdafaa-i Hukuk Grubu oluşturulması ve Misak-ı Milli’nin kabul edilmesi gibi isteklerde bulundu.⁷⁷

Planlandığı üzere 12 Ocak 1920’de Mebusan Meclisi İstanbul’da açıldı. Temsil Heyeti’nin belirlemiş olduğu politikalardan sadece biri yerine getirilebildi. Mustafa Kemal Paşa meclis başkanlığına seçilmedi ve meclis içinde oluşturulmasına karar verilen Müdafaa-i Hukuk Grubu yerine Felâh-ı Vatan Grubu oluşturulabildi.⁷⁸ Misak-ı Milli 28 Ocak günü gerçekleştirilen gizli görüşmelerde kabul edilmiş ve 17 Şubat günü mecliste tekrar okunarak ve oylanarak kabul edilmiştir.⁷⁹

Misak-ı Milli, tam bir bağımsızlık isteğinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İşgal altında bulunan Kars, Ardahan, Batum ve Batı Trakya’da halk oylaması yapılarak buraların yönetimi halk iradesine bırakılmıştır. Halk oylamada kendisini yönetecek

⁷⁵ 23 Aralık 1876 tarihinde yürürlüğe giren Kanun-ı Esasi doğrultusunda halkın seçtiği mebuslardan meydana gelmektedir. 21 Aralık 1918’de Sultan Vahdeddin tarafından feshedilmiştir. (Ali Akyıldız, “*Meclis-i Meb’ûsan*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXVIII, TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s.245-247.)

⁷⁶ Ahmet Uçar, **Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve Felâh-ı Vatan Grubu**, T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. İlker Alp), Edirne, 2011, s.24-25.

⁷⁷ A. Uçar, **Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve Felâh-ı Vatan Grubu**, s. 26-27.; Ş.S. Aydemir, **Tek Adam II...**, s.181-193.; A.M. Şamsutdinov, **Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, (Çev. Atıol Behramoğlu), Doğan Kitapçılık Yayınları, İstanbul, 1999, s.103.; S. Selek, **Anadolu İhtilâli**, s.318.; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.141-142.

⁷⁸ Mustafa Kemal Paşa’nın Mebusan Meclisi’ne başkan olarak seçilmemesinin nedenini Rauf (Orbay) Bey; Mustafa Kemal Paşa’nın başkan seçilmesi halinde İstanbul’a gelmesi durumunda tutuklanacağı endişesiyle bu konudan vazgeçtiklerini açıklamıştır. Mebusan Meclisi’nde Müdafaa-i Hukuk Grubu yerine, Felâh-ı Vatan Grubu adı altında bir grup oluşturulmasının nedeni olarak da mebusların rahat bir şekilde çalışmadıkları ve İstanbul’a giden mebuslar arasından Temsil Heyeti’ne gerek kalmadığı düşüncesinin hâkim olmasıdır. Felâh-ı Vatan Grubu adı da padişahın Mebusan Meclisi’nin açılışında okuttuğu konuşmasında geçen “*Tefrika ve şikakdan tevki edilerek Amel-i Milliye’nin Felâh-ı Vatan noktasında ittihat etmek*” sözünden aldığı iddia edilmiştir. (Ş. S. Aydemir, **Tek Adam II...**, s.194,195.; G.M.K. Atatürk, **Nutuk**, s.287.; A. Uçar, **Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve Felâh-ı Vatan Grubu**, s. 35-41.)

⁷⁹ **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)**, IV/1, Ankara, 1992, s.143-151.; **Türk İstiklal Harbi II Batı Cephesi Kısım 2**, s.124.; Selâhattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar III**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s.13.; S. Selek, **Anadolu İhtilâli**, s.319-324.; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.145-147.; Cevdet Küçük, “*Misak-ı Milli*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXX, TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2005, s.173-174.

devlete katılacaktır. Misak-ı Milli'nin bu maddeleri işgal devletlerine karşı İstanbul Hükümeti ve Temsil Heyeti'nin ayaklandığının bir göstergesidir.⁸⁰ İtilaf Devletleri yayınlanan Misak-ı Milli karşısında Ali Rıza Paşa Hükümeti üzerindeki baskılarını arttırmaya başlamıştır. Ali Rıza Paşa Hükümeti bu baskılar karşısında 3 Mart 1920 günü istifa etmiştir. Padişah aynı gün yeni hükümeti kurma görevini Bahriye Nazırı Salih Paşa'ya vermiştir. 8 Mart günü Salih Paşa Hükümeti⁸¹ çalışmalarına başlamıştır.⁸²

İtilaf Devletleri baskılarından bir sonuç alamayınca 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u işgal etti. İtilaf Devletleri, Osmanlı halkının tepkilerini azaltmak adına işgalin geçici olduğunu ve Müslümanların halifesini korumak için bu işgalin yapıldığını bildiren bir beyanname yayınladı.⁸³ Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti adına İtilaf Devletlerine çektiği telgraflarda İstanbul'un işgalinin mütarekeye aykırı yapıldığını ve işgalin bir gerekçesi olmadığını belirtmektedir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Anadolu hareketinin gerekliliğinin önemini belirten ulusal bir bildiri de yayımlamıştır.⁸⁴

18 Mart 1920'de gerçekleştirilen Meclisi Mebusan görüşmesinde alınan karar ile meclis süresiz tatil edildi.⁸⁵ Meclisin kapatılması üzerine Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart günü bir bildiri yayınladı. Bildiride; Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin açılacağını belirtti. Bu bildiriye göre yeniden seçimler yapılarak seçilen mebuslar Ankara'ya gelecektir. Ayrıca İstanbul'da tutuklu bulunan mebusların hakları saklı

⁸⁰ **Türk İstiklal Harbi II Batı Cephesi Kısım 2**, s.125.; S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III**, s.13-15.; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.147-148.; S. Selek, **Anadolu İhtilâli**, s.325-326.; A.M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı...**, s.105-106.

⁸¹ Salih Paşa Hükümeti, 8 Mart-2 Nisan 1920 tarihine kadar görev yapmıştır. (F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.151-154.; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II...**, s.415-416.)

⁸² **Türk İstiklal Harbi II Batı Cephesi Kısım 2**, s.126-127.; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.148-151.; A.F. Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 356-359.; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II...**, s.404-416.; S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III**, s.30.; A.M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı...**, s.112.

⁸³ **Türk İstiklal Harbi II Batı Cephesi Kısım 2**, s.127-134.; A.M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı...**, s.113-114.; S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III**, s.32-38.; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.153.; S. Selek, **Anadolu İhtilâli**, s.326.; K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.496-497.; A.F. Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 363-365.; Tolga Başak, **The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi (1919-1920)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2018, s.274. ; Fahir Armaoğlu, *"İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)"*, **Belleten**, LXII/234, (1998), s.483-485.; Abdurrahman Bozkurt, *"İstanbul'un İşgali"*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istanbulun-ısgali/> Erişim Tarihi: 14.10.2022.

⁸⁴ G. M. K. Atatürk, **Nutuk**, s.318-321.; S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III**, s.45-49.; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II...**, s.430,431.; S. Selek, **Anadolu İhtilâli**, s.327-329.; Zekâi Güner-Orhan Kabataş, **Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını**, AKDİTK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990, s.9-12.

⁸⁵ **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)**, IV/1, Ankara, 1992, s. 496-497.

tutulacaktır.⁸⁶ Bunun üzerine Sultan Vahdettin 11 Nisan 1920’de dört ay sonra seçimlerin yenileneceği vaadiyle Meclis-i Mebusan’ı feshetti.⁸⁷

Temsil Heyeti’nin yayınlamış olduğu 19 Mart 1920 tarihli bildiri üzerine yapılan seçimler doğrultusunda seçilen mebuslar Nisan ayının başından itibaren Ankara’ya gelmeye başladılar. Mustafa Kemal Paşa, 21 Nisan 1920’de yayınladığı bildiri ile meclisin 23 Nisan Cuma günü açılacağını tüm halka duyurdu. 22 Nisan günü yayınladığı bildiride ise “... askeri ve sivil bütün makamlarla, tüm ulusun tek başvuracağı yerin belirtilen Meclis olacağı bilginize sunulur.” ifadesiyle meclisin tek yetkili merci olduğunu belirtmiştir. 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi açıldı.⁸⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 25 Nisan günü gerçekleştirdiği oturumda geçici bir yürütme heyeti seçti. Heyette yer alan isimler şunlardır: Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Fevzi (Çakmak) Paşa, Hamdullah Suphi, Hakkı Behiç, Dr. Adnan (Adıvar), Şeyh Servet Efendi ve İsmet (İnönü) Bey’dir.⁸⁹ 3 Mayıs 1920’de TBMM’de gerçekleştirilen oturumda İcra Vekilleri Heyeti kuruldu. Heyet şu isimlerden oluşmaktadır: TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Şer’iye ve Evkaf/Diyanet İşleri Vekili Mustafa Fehmi Efendi, Hariciye İşleri/Dışişleri Bakanlığı Vekili Bekir Sami (Kunduk), Dahiliye/İçişleri Bakanlığı Vekili Cami Bey, Nafia/Bayındırlık Bakanlığı Vekili İsmail Fazıl Paşa, Adliye/Adalet Bakanlığı Vekili Celalettin Arif Bey, Maarif/Milli Eğitim Bakanlığı Vekili Rıza Nur, Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey, Sıhhat ve İçtimai Muavenet/Sağlık Bakanlığı Dr. Adnan (Adıvar) Bey, İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey,

⁸⁶ G.M.K. Atatürk, **Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk**, s.321-325.; K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.517-518.; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II...**, s.437.; A.M. Şamsutdinov, **Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı...**, s.118.; Tarık Z. Tunaya, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri*”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XXIII/3-4, (1958), s.228-229.

⁸⁷ **Türk İstiklal Harbi II Batı Cephesi Kısım 2**, s.138.; S. Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar III**, s.75,76.; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.154.; S. Selek, **Anadolu İhtilâli**, s.330-331.; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II...**, s.477-478.; Turgay Baştuğ, **1920-1950 Yılları Arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Sosyal ve İktisadi Yapısı**, T.C. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. İsmail Özçelik), Kırıkkale, 2007, s.25-26.

⁸⁸ **Türk İstiklal Harbi II Batı Cephesi Kısım 2**, s.206.; Andrew Mango, **Atatürk Modern Türkiye’nin Kurucusu**, (çev: Füsün Doruker), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 329.; Ş.S. Aydemir, **Tek Adam II...**, s.241-249.; S. Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar III**, s.83-85.; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.167-169.; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II...**, s.495,496.; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele III İç Savaş ve Sevr’de Ölüm**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.35-44.; Ahmet Çalgan- Abdullah Livatyalı, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı ve Mülkiyeli Milletvekilleri*”, **Mülkiye Dergisi**, XXVIII/242, (2004), s.195-199.

⁸⁹ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, I/1, Ankara, 1992, s.53-61.

Millî Müdafaa/Milli Savunma Bakanlığı Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye/Genelkurmay Başkanlığına Vekili İsmet (İnönü) Bey'dir.⁹⁰

Anadolu'da 30 Ekim 1918'den itibaren bu gelişmeler yaşanırken İtilaf Devletleri Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olan devletlerin barış antlaşmalarını hazırlamak için çalışmalarına başlamışlardır. İtilaf Devletleri barış antlaşmalarını düzenleyecekleri bir dizi konferans ile belirleyeceklerdir. Osmanlı Devleti'nin imzalayacağı barış antlaşmasının hükümlerini Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'ndan başlayarak belirlemeye başlamışlar ve son olarak 1920 yılında Spa Konferansı ile barış antlaşmasının hükümleri son halini alacaktır.

I- Konferanslarda Boğazlar Meselesi

1- Paris Barış Konferansı (18 Ocak 1919)

Birinci Dünya Savaşı'nda galip gelen devletler (İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya) mağlup olan devletler ile (Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti) yapacakları barış anlaşmalarını belirlemek için 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı'na toplamışlardır. Paris Barış Konferansı'na otuz iki devlet katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olan devletlerin temsilcileriyle Sovyet Rusya temsilcileri konferansa çağırılmamıştır. Konferansta elli sekiz komisyon ve alt komisyonlar kurulmuştur. Önemli meseleler hakkında karar verme yetkisi Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın başbakan ve dışişleri bakanlarından oluşan “10'lar Konseyi”ne bırakılmıştır.⁹¹

Paris Barış Konferansı toplandıktan on gün sonra Büyük Beşler (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri) Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde nasıl bir mandaterlik sistemi kurulacağını görüştü.⁹² Yunanistan temsilcileri Elefterios Venizelos başkanlığında 3 ve 4 Şubat'ta gerçekleşen oturumlarda Kıbrıs, On iki Ada ve tüm Ege Adaları, Epir, Batı Trakya, Marmara Denizi ve bunlara ek olarak II. Balkan

⁹⁰ TBMMZC, I/1, s.196-198.; **Türk İstiklal Harbi II Batı Cephesi Kısım 2**, s.212-213.; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.22.; Ş. S. Aydemir, **Tek Adam II...**, s.255.

⁹¹ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I...**, s.99.; Mustafa Budak, “Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar”, **Tarih Dergisi**, 71, (2020), s.446.; Ali Erhan Ertan- Tevfik Orçun Özgün, “I.Dünya Savaşı'nın Ardından Yeni Dünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, XX/3, (2016), s.554-556.; Cemalettin Taşkıran, “1919 Paris Barış Konferansı”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1919-paris-baris-konferansi/> Erişim Tarihi:15.10.2022.

⁹² İsmail Köse, “Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı”, **History Studies**, VI/3, (2014), s.219.

Savaşı'nda Bulgaristan'a bırakılmış olan toprakların büyük bir kısmının Yunanistan'a verilmesini talep etti. Ayrıca Türklerin tamamen Avrupa'dan atılması gerektiğini belirtti.⁹³

2 Ağustos 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, Paris'ten Lord Curzon'a Osmanlı Devleti'nin bölünmesiyle ilgili bir mektup gönderdi. Mektupta Boğazlarla ilgili olarak “*Madde 2- ...Amerika Boğazların mandasını almalıdır... Madde 5- İstanbul ve Boğazların mandasını elinde tutacak yönetimi rahatsız etmemesi için, İstanbul ve Çanakkale Boğazları su yoluna yakın topraklar da Türkiye'ye verilmemelidir. Bu manda idaresine Marmara Denizi'nin Anadolu kıyılarında bir toprak şeridi verilip verilmemesi görüşme konusu yapılabilir*” ifadelerine yer vermiştir. Mektupla ilgili olarak Lord Curzon, “*görüşler genellikle bana uygun görülmüştür.*” notunu düşmüştür. Lloyd George ise Paris Barış Konferansı'nda varmak istediği gayeleri dört madde ile açıklamıştır. Boğazlarla ilgili olarak serbest olması gayesinde olduğunu belirtmiştir.⁹⁴ Rusya General Wrangler Hükümeti ise Boğazlardan bütün ticaret gemilerinin geçişi serbest olacak ve geçişleri güvenceye alınacaktır. Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin barışta ve savaşta savaş gemilerinin boğazlardan geçişi serbest olacaktır. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçişi yasaklanacaktır. İstanbul'un yönetiminin kendisine verilmesi gibi isteklerde bulunmuştur.⁹⁵

Osmanlı Devleti, Paris Barış Konferansı'nda alınacak kararlar karşısında kendi isteklerinin de göz önüne alınması için bir dizi girişimde bulunmuştur. İlk girişim olarak İstanbul'daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine bir muhtıra verilmiştir. Muhtırada Boğazlardan her türlü serbest geçişin yararlarından bahsediliyordu. İngiliz kaynakları ise ilk girişim olarak 28 Şubat 1919'da padişahın onayıyla Osmanlı Dâhiliye Nazırı Reşit Bey ile Şura-yı Devlet Reisi Mehmed Şerif Paşa'nın Paris'te Lord Hardinge'i ziyaretini göstermektedir. İkinci girişim 6 Mart 1919'da gerçekleşmiştir. Eski Beyrut Valisi ve Arnavutluk Murahhas Heyeti'nin Başkanı Halil Paşa, İngiltere'nin eski İstanbul büyükelçisi Sir Louis Mallet ile Paris'te görüşmüştür. Bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁹⁶

⁹³ İ. Köse, “*Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı*”, s.220.; Kenan Kırkpınar, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s.65-67.

⁹⁴ Taner Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2007, s.37-39.

⁹⁵ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a...**, s.41.

⁹⁶ Mustafa Budak, “*I. Dünya Savaşı Sonrası Yeni Uluslararası Düzen Kurma Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Tavrı Paris Barış Konferansı'na Sunulan 23 Haziran 1919 Tarihli Muhtıra*”, **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 7, (1999), s.194-195.

30 Mayıs 1919'da İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau ve İtalya Başbakanı Vittorio Emanuele Orlando bir Osmanlı heyetinin de konferansa katılmasına karar verdi. İstanbul'da bulunan Fransız Yüksek Komiseri Defrance 1 Haziran 1919'da Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı ziyaret ederek Osmanlı Devleti'ni resmi olarak barış konferansına davet etti.⁹⁷ Damat Ferit Paşa Hükümeti bir heyet oluşturarak 6 Haziran 1919'da Paris'e gitmek için İstanbul'dan yola çıktı ve 10 Haziran günü heyet Paris'e vardı. Heyet 23 Haziran günü Osmanlı Devleti'nin yeniden teşkilatlanmasıyla ilgili olarak hazırladığı bir muhtırayı konferansa sundu. Ancak konferans bu muhtırayı ciddiyetsiz buldu. Muhtıranın el aldığı konuların yalnızca Türkiye'yi ilgilendiren meseleler olmadığı, bunlarla ilgili karar alma sürecinin uzun süreceği ileri sürülerek Osmanlı heyetinin memleketlerine dönmeleri gerektiği söylendi.⁹⁸

Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda kesin karar alınamadı. Bu nedenle İngilizlerin yeni konferanslar düzenlenerek Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilecek barış şartlarının belirlenmesi ile ilgili teklifi kabul edildi.⁹⁹

2- Birinci Londra Konferansı (12 Şubat-10 Nisan 1920)

Paris Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılması konusunda fikir ayrılıklarına düşmüşlerdir. Bu fikir ayrılıklarının nedeni; Birinci Dünya Savaşı sırasında aralarında imzaladıkları gizli antlaşmalarda kendilerine vaat edilen toprakların verilmemesi ve ortaya çıkan manda ve himaye sisteminde Osmanlı topraklarının yönetiminin kime verileceği konuları olarak açıklanabilmektedir. Konferansın son toplantısında İngiltere'nin yeni bir konferans toplanması teklifi İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmiştir. Bu karar üzerine Birinci Londra Konferansı 12 Şubat 1920'de İtilaf Devletleri'nin temsilcilerinin katılımıyla açılmıştır. Konferansa katılanlar şöyledir: Britanya İmparatorluğu adına; Lloyd George, Lord Curzon ve Sir M. Hankey, Fransa adına; B. Millerand, B. Berthelot ve B. de Béarn ve İtalya adına; Başbakan B. Nitti ve Trombeetti çevirmen olarak da Profesör P.J. Mantoux'tur.¹⁰⁰ 14 Şubat 1920 günü gerçekleştirilen toplantıda Lord Curzon Müttefiklerin kabul ettiği ilkelere göre ortaya çıkan sorunları bildirmiştir. Bu ilkelerden boğazlar ile ilgili olanı ise

⁹⁷ Hanefi Yazıcı, "1919 Paris Barış Konferansı'nda Türk Tezleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, IX/2, (2020), s.1046-1047.

⁹⁸ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I...*, s.298-340.; Adnan Sofuoğlu-Seyfi Yıldırım, *Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, AKDHYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2018, s.41.; T. Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a...*, s.32-35.

⁹⁹ Kadir Kasalak, "Paris Barış Konferansı'nda; "İstanbul ve Boğazlar Mandası" Tartışmaları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, VII/3, (2021), s.551.

¹⁰⁰ Osman Olcay, *Sèvres Antlaşmasına Doğru Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2019, s.1.

şöyledir: “b. Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının denetimini sağlamak için bir mekanizma kurulması gerektiği.” Bu ilke doğrultusunda ortaya çıkan sorunları ise şöyle belirtmiştir: “i. Boğazlar üzerinde denetimi hangi makam yapmalıdır? Bu bir komisyon mu olmalıdır? Evet ise kuruluş biçimi ne olmalıdır? Buyruğunda hangi kuvvetler bulunmalıdır? Yetki alanı ne olmalıdır? Yönetim ve yürütme yetkisinin genişliği ne olmalıdır?”¹⁰¹ Fransız heyetinden B.Millerand Boğazlar üzerinde uluslararası denetimin kurulmasının zorunluluk olduğu görüşünü belirtti. İtalyan heyetinden Başbakan Nitti, Boğazlardaki özgürlüğün güvence altına alınması Avrupa’nın ortak çıkarı olduğunu ileri sürerek çözülmesi gereken ilk konunun İstanbul ve Boğazlar sorunu olması gerektiğini söyledi. Lloyd George boğazların askeri bir konu olduğu gerekçesiyle müttefik deniz ve hava uzman makamlarının görüşlerinin alınması gerektiğini belitti ve Fransız heyetinden Cambon bu görüşü kabul etti. İtalyan heyetinden Nitti ise İstanbul ve boğazların Türk hükümetinin denetimine bağlı olduğunu ve bu durumun askeri değil ticari olduğunu savundu.¹⁰² Alınan kararla Mareşal Foch’un, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya devletleri tarafından gönderilecek kara ve deniz askeri uzmanlarının katılımıyla oluşturulacak Müttefik Devletler Kara ve Deniz Askeri Uzmanları komisyonuna başkanlık etmesi kabul edildi.¹⁰³

16 Şubat 1920’de Mareşal Foch’un başkanlığında Londra’da Savaş Bakanlığı’nda Fransa adına; Mareşal Foch, General Franchet d’Espérey, Amiral Levassseur, Büyük Britanya adına; Mareşal Sir Henry Wilson, Oramiral Sir Osmond Brock, İtalya adına; General Cavallero, Binbaşı Ruspoli ve Japonya adına; Korgeneral Otomi (?Itami), Koramiral Oida (?Iida) katılarak Müttefiklerarası Deniz ve Kara Askeri Temsilciler Toplantısı (MDKATT) yapıldı.¹⁰⁴ MDKATT’de alınan kararlarla oluşturulan Türklerle barış antlaşması tasarısında İstanbul ve boğazlarla alakalı şu ilkeler yer alıyordu: Padişahın İstanbul’da kalmasına izin verilecek, boğazlardan vergi almak ve güvenli geçişi kontrol etmek için bir komisyon kurulacak, Türkiye, Müttefiklere Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının güneyinde asker bulundurma ve hareket ettirme hakkı tanıyacak ve Marmara Denizi’ndeki Türk kıyıları yansızlaştırılacaktır.¹⁰⁵ MDKATT’nin hazırladığı barış tasarısı 18 Şubat 1920 günü konferansa sunuldu ve görüşmelere başlandı. 19 Şubat

¹⁰¹ O. Olcay, *Sèvres Antlaşmasına Doğru...*, s.6.; T. Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr’den Lozan’a...*, s.76-77.

¹⁰² O. Olcay, *Sèvres Antlaşmasına Doğru...*, s.8-14.

¹⁰³ O. Olcay, *Sèvres Antlaşmasına Doğru...*, s.15.

¹⁰⁴ O. Olcay, *Sèvres Antlaşmasına Doğru...*, s.85.

¹⁰⁵ O. Olcay, *Sèvres Antlaşmasına Doğru...*, s.87-88.

günü gerçekleştirilen oturumda Fransız temsilcisi Berthelot, Boğazlarda ulaşımın denetimi konusunda bir plan hazırladıklarını ve İngilizlerin de bu hususta bir plan hazırladıkları için İngiliz ve Fransız Dışişleri Bakanlarının bunun üzerinde tartışmaları gerektiğini söyledi. Alınan kararla İtalya Dışişleri Bakanı'nın da görüşmeye katılmasına ve görüşmenin akşam saat 17.00'de yapılmasına karar verildi.¹⁰⁶ Görüşme sonucunda oluşturulan barış tasarısı 1-3 Mart 1920 tarihleri arasında gerçekleştirilen oturumlarda son şeklini aldı. Birinci Londra Konferansı, 10 Nisan günü gerçekleştirilen toplantıda mutabık kalamadıkları konular için 18 Nisan'da San Remo'da tekrar toplanılması kararı ile sona ermiştir.¹⁰⁷

3- San Remo Konferansı (18-26 Nisan 1920)

12 Şubat-10 Nisan 1920 tarihleri arasında gerçekleştirilen Birinci Londra Konferansı'nın son toplantısında alınan karar doğrultusunda San Remo Konferansı, 18 Nisan 1920 Pazar günü saat 11.00'de İtalya'nın San Remo kentinde Villa Devachan'da Britanya temsilcileri Lloyd George, Lord Curzon, Sir M. Hankey, Fransa temsilcileri Millerand, Berthelot ve İtalya temsilcileri Nitti, Scialoja, Garbasso ve Trombetti'nin katılımları ile başlamıştır.¹⁰⁸ Konferansın üzerinde durduğu konular Osmanlı Devleti'nin sınırları, Kürdistan Devleti'nin kurulması ve sınırları, Ermenistan Devleti'nin sınırları ve Boğazların statüsüydü. Boğazların statüsünün Paris Barış Konferansı ve Birinci Londra Konferansı'nda alınan kararlar ile belirlendiği gerekçesiyle yeniden tartışılmasına ihtiyaç duyulmadı.¹⁰⁹ 19 Nisan günü gerçekleştirilen toplantıda 10 Mayıs'ta İstanbul Hükümeti'nin Paris'e davet edilerek barış anlaşması tasarısının verilmesi kararlaştırıldı.¹¹⁰ Osmanlı Devleti adına barış anlaşması taslağını almak için Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı Heyeti, 30 Nisan'da İstanbul'dan ayrıldı ve 6 Mayıs'ta Paris'e vardı. Barış koşulları İtilaf Devletleri adına Fransa Başbakanı Millerand tarafından 11 Mayıs 1920'de Tevfik Paşa'ya verildi.¹¹¹

¹⁰⁶ O. Olcay, *Sèvres Antlaşmasına Doğru...*, s.127-129.

¹⁰⁷ T. Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a...*, s.119.; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II...*, s.477.; K. Kırkpınar, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)*, s.147.

¹⁰⁸ O. Olcay, *Sèvres Antlaşmasına Doğru...*, s.611.; Prof. Dr. İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, AKDYYK Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.120.

¹⁰⁹ O. Olcay, *Sèvres Antlaşmasına Doğru...*, s.611-806.; K. Kırkpınar, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)*, s.172-182.; T. Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a...*, s.122-131.

¹¹⁰ O. Olcay, *Sèvres Antlaşmasına Doğru...*, s.614-619.

¹¹¹ Ahmet Tunç, "San Remo Konferansı'nın 18-26 Nisan 1920 İstanbul Basını'ndaki Yansımaları", *Kesit Akademi Dergisi*, 21, (2019), s.459.; Nâsır Yüceer, "San Remo Konferansı", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/san-remo-konferansi/> Erişim Tarihi: 16.20.2022.

4- II. Hythe Konferansı, Boulgne Konferansı ve Spa Konferansı

II. Hythe Konferansı, 20 Haziran 1920’de Yunanistan Başbakanı Venizelos’un Türkler üzerine yeni bir harekât başlatma isteğini görüşmek için İngiltere ve Fransa arasında düzenlenmiştir. İngiltere adına Başbakan Lloyd George ve yazman olarak Sir M. Hankey, Fransa adına ise Başbakan B. Millerand ile yazman ve çevirmen olarak B. Camerlynck konferansa katılmışlardır. Konferansta Yunanistan’ın yeni bir harekât başlatma talebi kabul edilmiş ve Yunanistan 22 Haziran 1920’de Türkler üzerine saldırıya geçmiştir.¹¹²

Boulgne Konferansı, 21 Haziran 1920’de İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika ve Japonya temsilcileri arasında gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar şu isimlerden oluşmaktadır: İngiltere: Başbakan Lloyd George, Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Maliye Bakanı A. Chamberlain, Paris Büyükelçisi Mareşal Sir H.H. Wilson, Genelkurmay Başkanı Albay Twiss (görüşmenin sadece bir bölümünde bulunmuştur.) ve yazman olarak Sir M. Hankey, Yarbey L. Storr ve B. Fass’dır. Fransa: Başbakan B. Millerand, Maliye Bakanı B. Marsal, B. Berthelot, B. De Fleuriau, B. Laroche ve yazman olarak B. Massigli’dır. İtalya: Kont Sforza, B. Galli ve yazman olarak B. Pagliano’dır. Belçika: B. Hymans, B. Jaspar, B. Davignon ve Japonya ise Vikont Chinda ile yazman olarak B. Saito’dır. Konferansın ana gündem maddesi Mustafa Kemal Paşa’nın emri altındaki Türk kuvvetlerine karşı bir an önce önlem alınmasıdır. Yapılan görüşmeler doğrultusunda İstanbul ve Marmara’daki müttefik kuvvetlerini bir Yunan tümeni ile destekleme kararı alınmıştır. Ayrıca II. Hythe Konferansı’nda Venizelos’la yapılan anlaşma onaylanmıştır. Bir diğer konu olan Türklerin Sevr Antlaşması’na yanıt verme süresinin uzatılması talebini konferans tekrar aynı istekte bulunacakları gerekçesiyle reddetmiştir.¹¹³

Spa Konferansı, 5-16 Temmuz 1920’de Belçika’da toplanmıştır. Konferansa İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Yunanistan temsilcileri katılmıştır. İngiltere temsilcileri; Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Sir Eyre Crowe, Sir Reginald Tower, Tuğgeneral Thwaites, Deniz Albayı Domville, Bay Vansittart, Bay Philip Karr ve yazman olarak Sir M. Hankey, Yarbey Storr, Fransa temsilcileri; B. Millerand, B. Berthelot, B. Kammerer, B. Laroche ve yazman olarak B. Massigli, İtalya temsilcileri; Dışişleri Bakanı Kont Sforza, Della Torretta Markisi ve yazman olarak B. Carlo Galli, Japonya temsilcisi;

¹¹² O. Olcay, *Sèvres Antlaşmasına Doğru...*, s.807-809.; Mehmet Gündüz, “İspanyol Gazetelerinde Türk Millî Mücadelesi ve Bu Dönemde Yaşanan Gelişmeler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXXVII/103, (2021), s.47.

¹¹³ O. Olcay, *Sèvres Antlaşmasına Doğru...*, s.811-818.

Vikont Chinda, Yunanistan temsilcisi; B. Venizelos ve çevirmen olarak B. Camerlynck'den oluşmaktadır. Konferansta Osmanlı Devleti'nin barış antlaşmasındaki değişiklik istekleri görüşülmüştür. Konferansta Osmanlı Devleti'nin isteklerinden sadece bir tanesi kabul edilecektir. Kabul edilen maddeye göre oluşturulacak Boğazlar Komisyonu'nda Türkiye'den de bir temsilci bulunabilecektir (md.40). Konferansta Osmanlı Devleti'ne barış antlaşmasını bir an önce imzalaması için sert bildirimlerde bulunulmuştur. Örneğin; Paris'te bulunan Reşit Bey 20 Temmuz 1920 tarihinde gönderdiği telgrafta barış antlaşması imzalanmaz ise İstanbul'un işgal edilerek yönetiminin Yunanistan'a bırakılacağını bildirmiştir.¹¹⁴

1919 yılında Paris Barış Konferansı ile başlayan Osmanlı Devleti'nin imzalayacağı barış antlaşmasının şartlarını belirleme süreci 1920 yılında San Remo Konferansı ile tamamlanmış ve taslak imzalaması için Osmanlı Devleti'ne gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu taslağa yönelik düzeltme talepleri 1920 yılında düzenlenen II. Hythe Konferansı, Boulgne Konferansı ve Spa Konferansı'nda görüşülmüş ve barış antlaşması son şeklini almıştır.

B- SEVR ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI (10 AĞUSTOS 1920)

İtilaf Devletleri, 11 Mayıs 1920'de antlaşma taslağını teslim alan Tefvik Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin 26 Haziran gününe kadar taslağı incelenmesi için süre tanımıştır. Tefvik Paşa, 31 Mayıs 1920 günü 443 maddeden oluşan antlaşma taslağı ile İstanbul'a gelmiştir. Antlaşma taslağı hakkında ortak bir karar varsa o da çok ağır şartlar içerdiğiidir. Bundan dolayı Damat Ferit Paşa ve bir heyet barış şartlarını tekrar konuşmak üzere 12 Haziran 1920'de Fransa'ya hareket etti. 19 Haziran günü Paris'e vardı. Damat Ferit Paşa'nın barış taslağının maddelerinde istediği değişiklikler 25 Haziran-8 Temmuz arasında konseyde görüşüldü. Bu değişiklik taleplerinden sadece Boğazlar Komisyonunda Osmanlı Devleti'nin bir temsilci bulundurması kabul edildi. Damat Ferit Paşa 14 Temmuz 1920'de İstanbul'a döndü.¹¹⁵

Paris'te bırakılan Reşit Bey'in İstanbul'a gönderdiği telgrafta antlaşma imzalanmazsa İstanbul'u Yunanların işgal edeceğini bildirmesi İstanbul'da bir telaş yaratmıştır. Yunanlılar 22 Haziran günü ileri harekâta başlamış, 8 Temmuz günü Bursa'yı ele geçirmiştir. Bu olaylar doğrultusunda İtilaf Devletleri 16 Temmuz günü Osmanlı

¹¹⁴ O. Olcay, *Sèvres Antlaşmasına Doğru...*, s.819-824.; Erkin Akan, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Londra Konferansı (21 Şubat 1921-12 Mart 1921)", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı Dergisi*, XVI/24, (2018), s.248-249.

¹¹⁵ T. Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a...*, s.133-135.; S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III*, s.154.

Devleti'ne on gün içerisinde antlaşmayı imzalamalarını söyleyen bir nota vermiştir. Barış tasarısını görüşmek üzere 22 Temmuz 1920'de Padişah Vahdettin'in de katılımıyla sarayda Saltanat Şurası toplanmıştır. Bu toplantıda anlaşmanın onaylanması oy çokluğu ile kabul edilmiştir. Sadrazam Damat Ferit, 22 Temmuz akşamı İngiliz Yüksek Komiseri De Robeck'e antlaşmayı imzalamak üzere ayandan Hadi Paşa ve Rıza Tevfik ile Bern Elçisi Reşad Halis Bey'in görevlendirildiklerini bildirmiştir. İtilaf Devletleri temsilcileri ile Osmanlı Hükümeti'nin temsilcileri Versailles'in Sèvres Porselen Fabrikası Konferans Salonu'nda 10 Ağustos 1920'de saat 16.00'da antlaşmayı imzalamıştır.¹¹⁶

I- Sevr Antlaşması'nda Boğazlar Meselesi

Sevr (Sèvres) Antlaşması imzalandıktan sonra Osmanlı Devleti Boğazlar üzerindeki neredeyse tüm haklarını İtilaf Devletlerine devretmiştir. İtilaf Devletleri de Boğazlar üzerindeki emellerini Sevr Antlaşması ile güvence altına almıştır. Sevr Antlaşması toplamda dört yüz otuz üç maddeden oluşmaktadır. Boğazlarla ilgili hükümler otuz yedinci madde ile altmış birinci maddeler arasını kapsamaktadır (Ek 1). Kurulacak olan Boğazlar Komisyonu ile ilgili olarak bir adet ek bölümü mevcuttur. Sevr Antlaşmasının Boğazlarla ilgili olan maddeleri ise şöyledir:

Çanakkale, Marmara ve Karadeniz Boğazı'ndan geçecek olan bütün gemiler savaş ve barış zamanında ayırım yapmaksızın Boğazları kullanabilecektir. Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararı dışında Boğazların kullanımı kapatılamaz (md.37). Boğazlardan geçecek gemilerin güvenliğini sağlamak adına Boğazlar Komisyonu adını alacak bir komisyon kurulacaktır. Komisyonun yetki alanı Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının girişinden üç mil öteyi kapsayacak (md.38-39) ve yetki alanları içerisinde gemilerin gidiş-gelişine ilişkin bütün konularda tam bir eşitlik ilkesi uygulanacaktır (md.51).

Boğazlar Komisyonu; İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ile katılmak isterse Amerika Birleşik Devletleri ve Milletler Cemiyeti'ne üye olursa Rusya, Bulgaristan ve Türkiye'nin temsilcilerinden oluşmaktadır. Komisyonda Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya ve Rusya'nın temsilcilerinin ikişer oy hakkı bulunurken diğer devletlerin birer oy hakkı bulunmaktadır (md.40). Ayrıca ikişer oy hakkı olanlar iki yıl süreyle sırasıyla komisyon başkanlığı yapabileceklerdir. Oyların eşit bölünmesi halinde başkanın oyuna üstünlük tanınacaktır. Komisyon üyelerinin belirtilen

¹¹⁶ S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III**, s.155-158.; Cevdet Küçük, “*Sevr Antlaşması*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXXVII, TDV İslam Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2009, s.4.; Şayan Ulusan, “*Sevres (Sevr) Antlaşması (10 Ağustos 1920)*”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sevres-sevr-antlasmasi-10-agustos-1920/> Erişim Tarihi: 17.10.2022.

yetki alanları içerisinde dokunulmazlıkları vardır. Toplantıda bulunamayacakları durumlarda vekil atayabileceklerdir. Komisyon üyelerinin ücretleri atayan hükümetlerce karşılanacaktır. Bu komisyon yerel hükümetten bağımsızdır; kendine özel bayrağı, bütçesi ve özgür kurulları vardır (md.41-42). Komisyonun ayrıca bazı görevleri bulunmaktadır. Bu görevler; geçitlerin ya da limanların girişlerinin aydınlatılması, kuytu ve güvensiz bölgelerin belirlenmesi, gemilerin demir attıkları yerlerin, kılavuzluk ve çekirme gemilerinin işleyişlerinin kontrol edilmesi, yük gemilerinin denetlenmesi gibi konuları içermektedir (md.43).

Komisyon serbest geçişin tehlikeye düştüğünü düşündüğünde İstanbul'daki müttefik devletlerin temsilcilerine durumu bildireceklerdir. Durum öğrenildikten sonra eylemin ortadan kaldırılmasından müttefik devletler sorumlu olacaktır (md.44). Komisyon, gerekli gördüğünde bu sorumlulukları yerine getirebilmek adına borç alabilecektir. Bu borçların teminatı olarak boğazlardan geçecek gemilerden alınacak vergileri gösterebilecektir (md.45) ve gerekli görülmesi halinde yeni harç ve vergiler koyabilme veya var olan harç ve vergileri artırabilme hakkına sahip olacaktır (md.52). Bahsedilen vergiler gemilerin bayrakları, çıkış veya varış yeri (v.b.) durumlarına bakmaksızın eşit bir şekilde ve tonaja göre belirlenecektir (md.53).

Osmanlı ve Yunan Hükümetleri, Komisyonun sorumluluklarını yerine getirebilmesi için ihtiyacı olan bina ve arsaları edinmesinde kolaylık sağlayacaklardır (md.54). İstanbul Sağlık Yüksek Meclisi, Osmanlı Sağlık Yönetimi, Karadeniz Boğazı'ndaki Kurtarma Gemileri Yönetimi görevlerini yerine getirebilmek adına komisyonun çatısı altında faaliyet göstereceklerdir. Gereksinim duyulması halinde kendi bünyesine gemiler alabilecektir (md.46). Komisyonun kendine bağlı özel polis kuvvetleri olabilecektir. Bu kuvvetler Boğazlar ve Adalar Bölgesi halkından oluşturulacaktır. Ayrıca bu özel kuvvet yabancı polis üstleri emrine verilecektir. Gerekli görüldüğü takdirde kendilerine ait bütün görevleri yerine getirebilmek için ast ve üst yetkilileri atayabilecektir. Bu polislerin ücretleri gemilerden alınacak vergilerden karşılanacaktır (md.47-50).

Osmanlı Devleti yargı reformu yapana kadar komisyonun koyduğu kurallara uymayan kişi veya kişilerin yargılanması iki şekilde yapılacaktır. Kapitülasyondan yararlananlar kendi devletleri mahkemelerinde, kapitülasyondan yararlanmayanlar Osmanlı Devleti'nin yargı makamlarınca yargılanacaklardır. Komisyonun yetki sınırları içerisinde karada veya denizde suça karışan herhangi bir ticaret gemisinin subayları veya görevlileri komisyon polisi tarafından tutuklanacak olurlarsa yetkili yargı makamlarına

teslim edilecektir. Komisyon polisi dışında bir yetkili tarafından tutuklandıysa yine komisyon polisine teslim edilecektir (md.48-49).

Savaş çıkması durumunda savaşı devletlerin savaş gemileri komisyonun belirleyeceği kurallara uyarak boğazlardan transit geçişi sağlayabileceklerdir (md.55). Savaş gemileri limana varabilmeleri için gerekli olan yiyecekleri alabilirler veya depolayabilirler. Yolculuk için gerekli olan onarım, bakım gibi işlerini yapabilirler, savaş gereçlerini ya da adamlarının sayısını arttıramazlar. Komisyonun denetimine bağlı sularda olabildiğince en hızlı şekilde geçiş sağlanmalıdır (md.56). Hiçbir savaşı devlet savaş gereçleri yükleyemez ya da boşaltamaz. Sadece olası bir kaza durumu geçişi engellerse istisnai bir durum olarak değerlendirilir. Transitin ise en hızlı gerçekleşmesi beklenir (md.59). Savaş gemilerinin limanlarda konaklamaları kaza hariç 24 saati geçmemelidir. Olası bir kaza durumunda ise en hızlı şekilde limanı terk etmeleri gerekmektedir. Komisyonun denetiminde olan sularda savaşı bir devletin gemisinin çıkışı ile düşman tarafının savaş gemisinin kalkışı arasında en az 24 saatlik bir zaman dilimi geçmek zorundadır. Savaş sırasında Türkiye'nin düşmanlarına iletmek için gönderilen savaş aletleri, bu sularda alınacak yiyecekler, onarım gibi gereksinim karşılanması Milletler Cemiyeti'nce belirlenecektir (md.57). Savaşı devletlerin ganimetleri her bakımdan savaş gemilerine uygulanan koşullara bağlı olacaktır (md.58).

56. 57. ve 58. Maddelerin hükümlerinden hiçbirisi Milletler Cemiyeti'nce alınan bir karar gereğince davranan ya da savaşı devletin yetkilerini sınırlandıracak şekilde değerlendirilmeyecektir (md.60).

İstanbul ve Haydarpaşa Limanları ile ilgili olarak antlaşmanın 335.maddeden 344.maddesine kadar olan hükümlerin uygulanması konusunda devletlerarasında çıkabilecek anlaşmazlıklar komisyona sunulacaktır. Komisyonun kararının herhangi bir devlet tarafından kabul edilmemesi durumunda sorun ilgili devletlerin isteği üzerine Milletler Cemiyeti'nce öngörülen biçimde çözülecek ve o zamana kadar geçen sürede komisyonun kararı uygulanmaya devam edecektir (md.61).¹¹⁷

Boğazlar Komisyonu'nun yetkisi altındaki sularda güvenli gidiş-geliş yapılması gerekçesiyle Marmara Denizi kıyıları ile adaları ve boğazların kıyılarını içine alan bölge ile Limni, Gökçeada, Semadirek, Bozcaada ve Midilli adalarının silahsızlandırılmasına

¹¹⁷ O. Olcay, *Sèvres Antlaşmasına Doğru...*, s.212-252.; S. L. Meray-O. Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler*, s.87-95.; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s.544-551.

(md.178) karar verilmiştir.¹¹⁸ Bu bölgelerin belirlenmesi için on beş gün içerisinde 11 kişiden oluşan bir komisyon kurulmasına karar verilmiş ve bu komisyonda İngiltere, Fransa ve İtalya'nın üçer temsilcisi, Yunanistan ve Türkiye'nin ise birer temsilcisinin bulunması (md.180) kararlaştırılmıştı.¹¹⁹

Osmanlı Devleti'nin deniz kuvvetleri sayısı ise Müttefikler Arası Deniz Kuvvetleri Denetleme Komisyonu'nun toplam personel sayısının yüzde beşini geçemeyecek (md.189) şekilde belirlenmiş¹²⁰ ve denizaltı yapması veya satın alması yasaklanmıştır (md.186).¹²¹ Osmanlı Devleti'nin donanmasındaki toplam gemi sayısı 13 (7 gambot, 6 torpido) olarak belirlenmiştir (md.181).¹²²

Yukarıdaki maddelerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin toprakları içerisinde yer alan boğazların kontrolü tamamen işgal kuvvetlerinin temsilcilerinin egemen olduğu Boğazlar Komisyonu'na bırakılmıştır. Boğazlar Komisyonu'nun yapısı da işgal kuvvetlerine sorun çıkarmayacak şekilde düzenlenmiştir. Kısacası boğazlar işgal kuvvetlerinin ve işgal kuvvetlerinin dostlarının ticaret ve savaş gemilerinin gidiş-gelişine veya transit geçişine açılmıştır.

C- SERV ANTLAŞMASI'NIN TÜRK BASININA YANSIMASI VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ TARTIŞMALAR

I- Sevr Antlaşması'nın Türk Basınına Yansımaları

10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması imzalandığı dönemde Türk ülkesinde iki hükümet olduğu gibi basın alanında da ikilik vardı. Basın, İstanbul Hükümetini destekleyenler ve Anadolu Hareketini yani TBMM'yi destekleyen gazete veya dergiler olarak ikiye ayrılmıştır.

TBMM'yi destekleyen gazetelerden bazıları şunlardır: “*Açık Söz (Kastamonu), Albayrak (Erzurum), İstikbal (Trabzon), Babalık, Öğüt (Konya), Ahali (Edirne),*

¹¹⁸ S. L. Meray-O. Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler*, s.133-134.; N. Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I...*, s.586-587.

¹¹⁹ S. L. Meray-O. Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler*, s.137-138.; N. Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I...*, s.589.

¹²⁰ S. L. Meray-O. Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler*, s.143.; N. Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I...*, s.592.

¹²¹ S. L. Meray-O. Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler*, s.142.; N. Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I...*, s.591.

¹²² S. L. Meray-O. Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler*, s.139-140.; N. Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I...*, s.589-590.

Hakimiyet-i Milliye (Ankara), Emel (Amasya), Anadolu (Antalya), Işık (Giresun), Vakıf (İstanbul), Dertli (Bolu), Yeşil Yuva (Artvin), Satvet-i Milliye (Elazığ), Ahali (Samsun), Amâl-ı Milliye (Maraş) ve İrade-i Milliye (Sivas)".¹²³ İstanbul Hükümetinden yana olan gazete ve dergiler ise şöyledir: "*Alemdar Gazetesi, Peyam-ı Sabah, Türkçe İstanbul, Aydede, Ümit (İstanbul), Ferda (Adana), İrşat (Balıkesir), Zafer (Kastamonu)*".¹²⁴

Sevr Antlaşması imzalanana kadar basında iki türlü düşünce vardır. Birincisi sulhun vakit kaybedilmeden imzalanması gerektiğini savunan düşüncedir. Örneğin, "*Vakıf*" gazetesinde 1 Ağustos 1920 günü yayımlanan "*Kabine Tebeddülü*" başlıklı makaledir. Makalede sulhun imzalanmasıyla Osmanlı Devleti'nin birçok kazanım elde edeceği söylenmektedir. Bu kazanımlardan birisi de İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin yönetiminde kalacağıdır. Daha da önemlisi makale antlaşmanın imzalanmasıyla Anadolu'da asayişin sağlanacağını vurgulanmıştır.¹²⁵ İkinci düşünce ise ağır şartlar içeren bu sulh antlaşmasının imzalanmasının kesinlikle doğru olmayacağı yönündedir. Örneğin, "*Hâkimiyet-i Milliye*" gazetesinde 18 Temmuz 1920 günü yayınlanan "*Zâlim Sulhü Protesto*" ve 20 Temmuz günü yayınlanan "*Güzel İzmir Bizden Nasıl Alınır?*" başlıklı yazılarda imzalayanlar sert bir dil ile eleştirilmekte ve kurtuluşun TBMM Hükümeti olduğu vurgulanmaktadır.¹²⁶

"*Hâkimiyet-i Milliye*" gazetesinde 15 Temmuz 1920 tarihinde yayınladığı haberde Boğazlar Komisyonu ile ilgili olarak antlaşmada yer alan maddelere yer vermiştir.¹²⁷ "*İkdâm*" gazetesinde ise Boğazlar üzerindeki haklarımızı kaybettiğimizi ve "... *Devlet-i Âlî'nin de boğazlar komisyonuna bir murahhas göndermesi...*" şeklinde ifadelerle sadece bir oyumuz olduğu ve söz sahibi kişilerin İtilaf Devletleri olduklarını vurgulamıştır.¹²⁸

Sevr Antlaşması'nın imzalandığı 10 Ağustos 1920'de Türk basınına yansıyan haberlerde antlaşmanın daha imzalanmadığı vurgulanmaktadır. Örneğin, "*Ati (İleri)*" gazetesinin 10 Ağustos günü yayımlanan nüshasında "*Mu'ahede-i Sulhiyemiz*" başlıklı makalede antlaşmanın salı günü imzalanacağı belirtilmektedir.¹²⁹ Aynı gün yayımlanan "*İkdâm*" gazetesinde de Osmanlı Devleti'nin henüz barış antlaşmasını imzalamadığını

¹²³ Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s.14.

¹²⁴ İ. Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, s.XX-XXIV.

¹²⁵ *Vakıf Gazetesi*, 1 Ağustos 1920.

¹²⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Temmuz 1920; *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Temmuz 1920.

¹²⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Temmuz 1920.

¹²⁸ *İkdâm*, 24 Temmuz 1920.

¹²⁹ *Ati (İleri)*, 10 Ağustos 1920.

yazmıştır.¹³⁰ İki gazetenin de antlaşmanın daha imzalanmadığını söyleme sebebi de dış basından gelen 8 Ağustos tarihli haberleri vermiş olmalarıdır.

11 Ağustos günü Türk basını antlaşmayla ilgili olarak verdiği haberlerde imzalandığı yönünde hiçbir haber bulunmamaktadır. “*Ati (İleri)*” gazetesi gündemine Venizelos’un İngiliz ve İtalyan Hükümetleriyle Türk barış antlaşması hakkında görüşme yaptığını almaktadır.¹³¹ “*İkdâm*” gazetesi ise Lord Curzon’un Lordlar Kamarasındaki konuşmasını vererek “*Türk murahasaları sulhü imzaya geliyorlar...*” demektedir.¹³²

12 Ağustos günü Türk basını Sevr Antlaşması’nın imzalandığını Türk halkına duyurmuşlardır. “*Ati (İleri)*” gazetesi “*Türkiye Mu’ahede-i Sulhiyesi Evelki Salı Günü İmzalandı*”¹³³ başlıklı haberiyle “*Vakit*” gazetesi ise “*Sulh Mu’ahedesi Evelki Gün İmza İldildi*”¹³⁴ başlıklı haberiyle okuyucularına barış antlaşmasının imzalandığını duyurdular. “*Alemdâr*” gazetesi ise “*kara harp kara bir sulh ile bitti...*” sözleriyle barış antlaşmasının imzalandığını yazmıştır. Haberin devamında ise barış antlaşmasının imza gününü matem günü olarak ilan etti ve yas tutulması gerektiğini belirtmiştir.¹³⁵ “*Ati (İleri)*” gazetesi bir gün sonra yaptığı haberde barış antlaşmasının hazırlık sürecini ve imzalanma merasimini kamuoyuna aktarmıştır.¹³⁶

Barış Antlaşması’nın imzalanması halka duyurulduktan sonra Türk basınında antlaşma hakkında çeşitli yazılar çıkmaya başlamıştır. Örneğin, İstanbul Hükümeti’ni destekleyen “*Alemdâr*” gazetesi barış antlaşmasının imzalanmasından başka çare olmadığını belirtmiştir.¹³⁷ Daha da ileri giderek barış antlaşmasında yer alan ağır maddelerin sebebinin TBMM Hükümeti olduğunu belirterek bir an önce kafasının ezilmesi gerektiğini söylemektedir.¹³⁸ TBMM Hükümeti’ni destekleyen basın yayın organları da Sevr Antlaşması’nın imzalanmasının suçlusu olarak İstanbul Hükümeti’ni yani Damat Ferit Paşa’yı gösteriyorlardı. 16 Ağustos 1920 tarihinde yayımlanan “*Öğüt*” gazetesi Sevr Antlaşması’nın İtilaf Devletlerinin Türkiye’yi sömürme aracı olarak düzenlendiğini savunmaktadır. Gazete Padişahın esir olduğunu, Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin de İtilaf Devletlerinin isteğinden çıkamadığını belirtmektedir. Yazının

¹³⁰ *İkdâm*, 10 Ağustos 1920.

¹³¹ *Ati (İleri)*, 11 Ağustos 1920.

¹³² *İkdâm*, 11 Ağustos 1920.

¹³³ *Ati (İleri)*, 12 Ağustos 1920.

¹³⁴ *Vakit*, 12 Ağustos 1920.

¹³⁵ *Alemdâr*, 12 Ağustos 1920.

¹³⁶ *Ati (İleri)*, 13 Ağustos 1920.

¹³⁷ *Alemdâr*, 13 Ağustos 1920.

¹³⁸ *Alemdâr*, 14 Ağustos 1920.

devamında da Türk halkının böyle bir antlaşmayı kabul etmeyeceğini yazmıştır.¹³⁹ “*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesi ise halkın antlaşmayı kabul etmediğini yurdun dört bir yanında mitingler yaparak yüksek sesle dile getirdiğini ve Sevr Antlaşması’na “...*mu’ahede paçavrası...*” dediklerini söylemiştir. Antlaşmayı Damat Ferit Paşa’nın kendi ihtirasları üzerine imzaladığını ve bu nedenle halkın Damat Ferit Paşa Hükümeti’nden nefret ettiği iddialarında bulunmuştur. Haberin sonunda da antlaşmanın imzalanmasını padişahla halk arasında “...*derin kökler salan bir galeyana sebebiyet vermiştir...*” iddiasında bulunmuştur.¹⁴⁰

Dönemin gazetelerinden de anlaşıldığı gibi Türk halkı antlaşmanın imzalandığını imzalanmasından iki gün sonra öğrenmiştir. Bunun nedeni de gazetelerinin antlaşmayla ilgili olan haberleri dış basında yayımlanan yazılardan almasıdır. Antlaşmayla ilgili olarak İstanbul Hükümeti’ni ve TBMM Hükümeti’ni destekleyen gazetelerin buluşukları tek ortak payda Sevr Antlaşması’nın maddelerinin çok ağır olduğudur. İstanbul Hükümeti’ni destekleyen basın yayın organları antlaşmanın imzalanmasını bir başarı olarak okuyucularına aktarmışlardır. Başarının mimarı olarak da Damat Ferit Paşa’yı göstermişlerdir. TBMM Hükümeti destekçileri ise antlaşmayı tam bir teslimiyet olarak görerek reddetmişlerdir. Suçlu olarak da Damat Ferit Paşa’yı göstermişlerdir. Padişaha yönelik bir eleştiri yapılmamıştır. Padişahın esir tutulduğu vurgulanmıştır.

II- Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki Tartışmalar

İtilaf Devletleri’nin Osmanlı Devleti için hazırlamış oldukları barış taslağında yer alan hükümler gazetelere yansımıştır. Bekir Sami Bey, gazetelere yansıyan barış taslağı hükümlerini telgrafla Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne (TBMM) göndermiştir. Bekir Sami Bey’in telgrafının Ankara’ya ulaşması üzerine barış taslağı 22 Mayıs 1920’de TBMM’nin gündemine gelmiştir. İlk tepkiyi “*boşuna yorulmuşlar. Türkiye’yi yok diye idiler daha iyi ederlerdi*” sözleriyle Karahisar Mebusu Nebil Efendi göstermiştir. Daha sonra söz alan Erzurum Mebusu Necati Efendi “... *eğer bizim idamımıza karar veriyorsanız bu kararı böyle tatbik edemezsiniz...*” sözleriyle sulh antlaşmasına karşı çıkıyordu.¹⁴¹ Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ise “...*tasdikimiz istenilen bir vesika olmuş olsaydı bunu bilâ tereddüt, düşünmeksizin iki defa okumadan yırtıp yazanların suratına atmak lazımdı...*” sözleriyle antlaşma metnine karşı çıkmıştır.¹⁴² Saruhan Mebusu

¹³⁹ Ögüt, 16 Ağustos 1920.

¹⁴⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 28 Ağustos 1920.

¹⁴¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), I/2, Ankara, 1992, s.13-16.

¹⁴² TBMMZC, I/2, s.17.

Mustafa Necati Bey “...*Ferit Paşa bu milletin adamı değildir...imzası bizim imzamız değildir...*” sözleriyle antlaşmayı imzalayan Ferit Paşa’yı tanımayacağını belirtmiştir.¹⁴³ Oturumda genel olarak antlaşma şartlarının kabul edilemez olduğu üzerinde durulmuştur. Son sözü alan Mustafa Kemal Paşa, “...*idamımıza hükmeden düşmanlarımıza karşı daha izamkârane ve daha kuvvetli mukavemet çareleri düşünmek...*” sözleriyle oturumu sonlandırmıştır.¹⁴⁴

Sevr Antlaşması imzalandıktan sonra gerçekleşen TBMM’nin 14 Ağustos 1920 tarihli oturumunda Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey “...*irşat encümenince millete hitaben bir beyanname...*” ve Biga Mebusu Hamdi Bey, “...*sulh muahedesinin (Sevr) Büyük Millet Meclisi tarafından kabul olunmayacağına dair...*” beyannameler yayınlanması için öneride bulunmuşlardır.¹⁴⁵ Karahisarı Şarki Mebusu Ali Sürurî Efendi “...*artık o irşadı kavîlî zamanı geçmiştir...*” sözleriyle beyannameye gerek olmadığını ve devamında ise asker toplamak gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴⁶

Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir 17 Ağustos 1920’de TBMM’ye gönderdiği “*Sevr Antlaşmasını imzalayanlar ve Şûrayı Saltanatta imza edilmesine karar verenlerin hıyaneti vataniye kanunu ile yargılanmalarını*” isteyen bir telgraf göndermiştir.¹⁴⁷ Bu telgraf 19 Ağustos 1920 günü gerçekleştirilen TBMM oturumunda görüşülmüş ve kabul edilmiştir.¹⁴⁸ Böylece Sevr Antlaşması’nı imzalayanlar ve imzalanmasına izin verenler kanun önünde suçlu sayılmıştır.

¹⁴³ TBMMZC, I/2, s.20.

¹⁴⁴ TBMMZC, I/2, s.22.

¹⁴⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), I/3, Ankara, 1992, s.213.

¹⁴⁶ TBMMZC, I/3, s.214.

¹⁴⁷ Kazım Karabekir eserinde bu telgrafın tarihini 16 Ağustos 1920 olarak vermiştir. (K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.809.

¹⁴⁸ TBMMZC, I/3, s.333.

İKİNCİ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE BOĞAZLAR MESELESİ

A- LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NA GİDEN SÜREÇ

23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açılmıştır. 3 Mayıs günü TBMM İcra Vekilleri Heyeti seçilmiştir. Bu tarihten itibaren TBMM Hükümeti Milli Mücadele'nin askerî safhasını da yürütmeye başlamıştır. Milli Mücadele dönemi cephelerinin her birinde o cephenin durumuna ve eldeki imkânlarla göre bir mücadele yöntemi benimsenmişti. Doğu cephesinde düzenli ordu mücadele ederken güney cephesi tamamen yerel unsurlardan oluşturulan Kuva-yı Milliye birlikleri tarafından savunulmuştur. Batı cephesinde ise başta Kuva-yı Milliye, TBMM Hükümeti'nin kurulmasından sonra ise kurulan düzenli ordu mücadele etmiştir.

Doğu Cephesi'nde 1920 yılının Haziran ayında Ermeniler üzerine gerçekleştirilen taarruzla çarpışmalar başlamıştır. TBMM Hükümeti, 9 Haziran günü Tchitcherine (Çiçerin'in) tavsiyesi üzerine 27 Eylül'e kadar bekleme dönemine geçti. Ancak bu süre zarfında Ermenilerin Türk topraklarına tecavüzleri devam etti.¹⁴⁹ TBMM Hükümeti, 15 Eylül 1920 günü XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya Ermeniler üzerine bir taarruzun yararlı veya zararlı olup olmadığını sordu. K. Karabekir Paşa, Sarıkamış yönüne bir harekâtın mümkün olduğunu belirtti. 20 Eylül tarihinde TBMM Hükümeti, XV. Kolordu Komutanı K. Karabekir Paşa'ya Ermeniler üzerine harekât emri verdi. Harekâtın hazırlığı 29 Eylül günü bitti ve taarruz başladı. Ermeni ordusunun mağlubiyeti üzerine Ermeniler 6 Kasım 1920'de ateşkes isteğinde bulundu. 26 Kasım günü taraflar Gümrü'de anlaşma şartlarını belirlemek üzerine görüşme gerçekleştirdi. 2/3 Aralık 1920 günü Gümrü Anlaşması imzalandı. Ermeniler Sevr Antlaşmasını geçersiz saymayı kabul etti ve Kars, Iğdır, Tuzluca, Artvin, Ardahan ve Batum geri alındı.¹⁵⁰ 16 Mart 1921'de TBMM ile Rusya arasında Moskova Anlaşması imzalandı. Anlaşma ile Sevr Antlaşması iki ülke tarafından da geçersiz sayılmış, taraflar siyasi anlaşmalarda ortak hareket etme

¹⁴⁹ F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.240-243.

¹⁵⁰ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 847-862.; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III...*, s. 212-309.; Ömer Selvi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri ve Gümrü Antlaşması*, T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kayıran), Eskişehir, 2007, s.102-115.

kararı almış ve Rusya Misak-ı Milli'yi kabul etmişti.¹⁵¹ 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması ile Doğu Cephesi tamamen güvenlik altına alınmıştır.¹⁵²

Batı Cephesi'nde ise 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan ilerlemesi karşısında Bursa ve Uşak'ın düşmesi sonucunda Meclisin Sivas'a taşınması gündeme geldi.¹⁵³ Bu karara Mustafa Kemal karşı çıktı. Ekim ayının başlarında Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve Kuvayı Milliye komutanlarından Çerkez Ethem Gediz'e taarruz planları yapmaya başladı. 24 Ekim 1920 günü Gediz Taarruzu başladı. İlk gün başarılı giden taarruz 25 Ekim günü Yunanlıların Yenişehir ve İnegöl'ü işgal etmesiyle başarısızlıklarla devam etmiştir. Başarısız olarak kabul edilen taarruz sonucunda düzenli ordunun kurulması hızlandırılmıştır.¹⁵⁴ TBMM Hükümeti başarısız olan Gediz Taarruzu'nda düzensiz Kuvayı Milliye birliklerinden düzenli orduya geçilmesi kararını almıştır. Bu karar karşısında Kuvayı Milliye liderleri Çerkes Ethem ve Demirci Efe karara karşı çıkarak isyan etmişlerdir. Bu isyanları bastırmak için TBMM Hükümeti harekete geçti. İlk olarak 27 Aralık günü TBMM kararı ile Çerkes Ethem üzerine harekât yapıldı. Başarılı geçen harekât sonucunda Çerkes Ethem kaçarak Yunan birliklerine sığındı. İkinci olarak Demirci Efe kuvvetleri dağıtıldı ve Demirci Efe 30 Aralık'ta teslim oldu. Böylece Batı cephesinin yönetimi düzenli ordu birliklerine bırakılmış oldu.¹⁵⁵

Yunanistan TBMM'nin bu buhranlı zamanından faydalanmak ve TBMM'yi dağıtmak için 6 Ocak 1921 günü Bursa üzerinden ileri harekate başlamıştır. Yunan ileri harekâtı Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Bey tarafından İnönü mevkiinde 11 Ocak 1921'de durdurulmuştur.¹⁵⁶ Türklerin bu başarısı karşısında 21-25 Ocak arasında Paris'te İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya delegeleri görüşmeler gerçekleştirmişlerdir.

¹⁵¹ **Türk İstiklâl Harbi II Batı Cephesi Kısım 3**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.268-269.; Hümeysra Karabıyık, "*Moskova Antlaşması*", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/moskova-antlasmasi/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.

¹⁵² Atilla Kollu, "*Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası İle)*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VIII/24, (1992), s.483-487.; Bilâl N. Şimşir, "*Kars Antlaşması*", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kars-antlasmasi/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.

¹⁵³ Gül Buse Hoşgör, **Türk Kurtuluş Savaşı İçinde Gediz Taarruzu (24 Ekim 1920-6 Ocak 1921)**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2021, s.34.

¹⁵⁴ G. B. Hoşgör, **Türk Kurtuluş Savaşı İçinde Gediz Taarruzu (24 Ekim 1920-6 Ocak 1921)**, s.91-134.; Orhan Yöney, "*Gediz Taarruzu*", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/gediz-taarruzu/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.

¹⁵⁵ Rıdvan Bal, "*Kuva-yı Milliye'den Düzenli Orduya Geçiş Süreci Gelişmeleri ve Birinci İnönü Savaşı'na Etkileri*", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XXI/ İnönü Savaşları'nın 100. Yıl Dönümü Özel Sayısı, (2021), s.33-36.; İzzet Öztoprak, "*Düzenli Ordunun Kurulması*", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/duzenli-ordunun-kurulmasi/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.

¹⁵⁶ **Türk İstiklâl Harbi II Batı Cephesi Kısım 3**, s.145-217; R. Bal, "*Kuva-yı Milliye'den Düzenli Orduya Geçiş Süreci Gelişmeleri ve Birinci İnönü Savaşı'na Etkileri*", s.36-37.; Hüsnü Özlü, "*İnönü Muharebeleri*", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/inonu-muharebeleri/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.

Görüşmelerin sonucunda Yunan birliklerinin toparlanması ve Sevr Antlaşması'nda ufak değişiklikler yaparak Türklere kabul ettirmek maksadıyla 21 Şubat 1921'de Londra'da bir konferans gerçekleştirmeye karar vermişlerdir. Bu konferansa Yunan Hükümeti ile TBMM Hükümeti ve İstanbul Hükümeti de davet edilmişlerdir.¹⁵⁷ 27 Ocak günü TBMM'ye çekilen davet telgrafi sonucu Bekir Sami Bey'in başkanlığında bir heyet konferansa katılmak üzere yola çıkmıştır. 27 Ocak-12 Mart arasında Şark Meselesinin görüşüldüğü konferanstan bir sonuç alınamamıştır.¹⁵⁸ 23 Mart 1921 günü Yunanlılar I. İnönü Muharebesi'ndeki sonucu tersine çevirmek için ileri harekate başlamıştır. 1 Nisan tarihine kadar süren çatışmalar sonucunda Yunan kuvvetleri geri püskürtülmüştür. Yunanlıların bu ikinci girişiminin durdurulması ile düzenli orduya olan güven artmıştır.¹⁵⁹

10/24 Temmuz 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Kütahya-Eskişehir muharebeleri sonucunda yenilen Türk ordusu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekildi.¹⁶⁰ Bu gelişmelerden sonra Temmuz 1919 yılında askerlik mesleğinden istifa eden Mustafa Kemal Paşa'ya, TBMM'nin 5 Ağustos 1921 yılında aldığı kararla Başkomutanlık yetkisi verildi.¹⁶¹ 22 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihinde gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonucunda Yunanlılar püskürtüldü.¹⁶² Bu muharebenin en önemli sonuçlarından biri de Fransızlarla 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasıdır. Ankara İtilafnamesi ile bir İtilaf Devleti ile savaş resmen sona eriyor ve Misak-ı Milli'nin gerçekleşmesi yolunda büyük bir adım atıldı.¹⁶³ Büyük Taarruz için 10 aylık bir hazırlık yapıldı. Ordu düzenlendi, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık süresi uzatıldı, yollar yapıldı, meclis ve halk hazırlandı. 26 Ağustos 1922 tarihinde Büyük Taarruz başladı. Yunan kuvvetlerinin dağıtılması ve düzensiz bir şekilde geri çekilmeleri

¹⁵⁷ Adnan Sofuoğlu-Seyfi Yıldırım, **Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konfransı Tutanaklar-Belgeler**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2018, s.124-127.

¹⁵⁸ Türel Yılmaz, “*Londra Konferansı*”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/londra-konferansi/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.

¹⁵⁹ **Türk İstiklâl Harbi II Batı Cephesi Kısım 3**, s.307-501.; Hüsnü Özlü, “*İnönü Muharebeleri*”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/inonu-muharebeleri/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.

¹⁶⁰ Selâhattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s.93-100.; Firdes Temizgüney, “*Kütahya – Eskişehir Muharebeleri*”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kutahya-eskisehir-muharebeleri/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.

¹⁶¹ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, I/12, Ankara, 1992, s.18-22.

¹⁶² S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV**, s.107-111.; Orhan Yöney, “*Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921)*”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sakarya-meydan-muharebesi-23-agustos-13-eylul-1921/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.

¹⁶³ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.135-148.; A. Kollu, “*Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası ile)*”, s.487-489.; İzzet Öztoprak, “*Ankara İtilafnâmesi (1921)*”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-tilafnamesi-1921/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.

sonucu 30 Ağustos 1922 günü zafere ulaşıldı. 2 Eylül günü Uşak kurtarıldı ve General Trikopolis esir alındı. 9 Eylül günü 15 Mayıs 1919'dan beri düşman işgali altında bulunan İzmir işgalden kurtarıldı. 18 Eylül gününden itibaren İngiliz kuvvetleriyle Türk kuvvetleri karşı karşıya kaldı. Bunun üzerine İngilizler Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeler yaparak anlaşma zeminini hazırlamaya çalıştılar. Yapılan görüşmeler sonucunda 11 Ekim 1922'de TBMM Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında Mudanya Mütarekesi imzalandı.¹⁶⁴

Millî Mücadele'nin askerî safhası 1922 yılında başarıyla sona erdirildi. Bu tarihten itibaren Türkler için yeni bir savaş başlıyordu. Bu savaşın adı Diplomasi Savaşı'dır. Savaş yeri de İsviçre'nin Lozan şehri olacaktır.

B- LOZAN BARIŞ KONFERANSI (20 KASIM 1922-24 TEMMUZ 1923)

Mudanya Mütarekesi imzalandıktan sonra barış konferansının nerede toplanacağı konusu gündeme gelmiştir. TBMM Hükümeti, 4 Ekim 1922 tarihinde İtilaf Devletlerine bir nota göndererek barış konferansının 20 Ekim günü İzmir'de toplanmasını istemiştir.¹⁶⁵ İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 27 Ekim tarihinde İstanbul ve TBMM Hükümetlerine bir nota göndermiştir. Barış konferansına İstanbul ve TBMM Hükümetleri beraber çağırılmıştır. Konferansın yeri ve tarihi “... *Şarktaki harbe nihayet verecek bir sulh muahedesi akdi maksadıyla 13 İkinci Teşrinde müzakereye başlamak üzere, Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümetini, Lozan'a Murahhaslarını göndermeğe davet etmekte şereflenirler...*” ifadeleriyle bildirilmiştir. Böylece barış konferansın toplanma yeri İsviçre'nin Lozan şehri, toplanma tarihi ise 13 Kasım 1922 olarak belirlenmiştir.¹⁶⁶

Lord Curzon'un 27 Ekim tarihli notası üzerine, 29 Ekim 1922'de İstanbul Hükümeti Sadrazamı Tevfik Paşa, TBMM'ye gönderdiği telgraf ile İstanbul ile Ankara Hükümetlerinin birlikte barış konferansına katılmasını teklif etti.¹⁶⁷ Sadrazam Tevfik Paşa'nın telgrafı üzerine, 30 Ekim 1922 günü TBMM'de şiddetli tartışmalar gerçekleşti.

¹⁶⁴ S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV**, s.147-213.; İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.134-244.; A. Kollu, “*Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası ile)*”, s.496-558.; İhsan Güneş, “*Mudanya Mütarekesi*”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mudanya-mutarekesi/> Erişim Tarihi: 23.10.2022.

¹⁶⁵ Temuçin Faik Ertan, “*Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi Temsil Sorunu*”, **Atatürk Yolu Dergisi**, XIV/56 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), (2013), s.67.; Hüsnü Özlü, “*Lozan Görüşmeleri Sürecinde Türkiye'nin Trakya ve Boğazlara Yönelik Aldığı Askerî Önlemler*”, **Atatürk Yolu**, XIV/15, (2013), s.203.

¹⁶⁶ **Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)**, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973, s.2.

¹⁶⁷ **Türk İstiklâl Harbi II'nci Cilt Bartı Cephesi 6'ncı Kısım 4'üncü Kitap İstiklâl Harbi'nin Son Safhası**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.174.; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921- 20 Kasım 1922)**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.783.; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam III**, Remzi kitabevi, İstanbul, 2020, s.54.

İstanbul Hükümeti'nin sorumluluğunu yerine getirmediği noktasında başlayan tartışmalar bir yerden sonra padişahın sorgulanmasına dönüştü.¹⁶⁸ Bunun üzerine Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur ve 78 arkadaşı saltanatın kaldırılması için bir takrir verdiler. Oturumda 25 kişi milletvekili eksik olduğu için takrir hakkındaki oylama ertelendi.¹⁶⁹ 1 Kasım 1922'de yapılan TBMM toplantısında saltanat ve hilafet ayrılarak saltanat kaldırıldı.¹⁷⁰ Bu karar karşısında Tevfik Paşa 5 Kasım'da sadrazamlıktan istifa etti. Dolayısıyla artık İstanbul'un yönetimi Trakya'yı teslim almak üzere TBMM tarafından görevlendirilmiş olan Refet (Bele) Paşa tarafından yürütülecektir.¹⁷¹

Lozan Konferansı'nda Türk halkını TBMM'nin temsil edeceğine karar verildikten sonra diğer önemli mesele Lozan Konferansı'na gidecek heyete karar vermek oldu. 3 Kasım 1922 günü TBMM'de Lozan Konferansına gidecek heyet ve heyete ödenecek ödenekler hakkında görüşmeler yapıldı. Heyet şu kişilerden oluşmaktadır: “*Başdelege; İsmet (İnönü) Bey, Delegeler; Dr. Rıza Nur, Hasan (Saka) Beyler, seçildikten sonra Vekiller Heyeti, danışman, uzman, basın danışmanı, mütercim ve sekreter olmak üzere 33 kişiden oluşan Türk delegasyonuna adli, siyasi, askerî, ticari ve denizcilikle ilgili konularda destek sağlayacak danışmanlar grubu şu isimlerden meydana geliyordu: Celal (Bayar), Zekai (Apaydın), Muhtar (Çilli), Veli (Saltık), Zülfü (Tigrel), Münir (Erteğin), Tevfik (Bıyıklıoğlu), Şükrü (Kaya), Hikmet (Bayur), Fuat (Ağralı), Tahir (Taner), Ruşen Eşref (Ünaydın), Yahya Kemal (Beyatlı), Şefik (Başman), Seniyyettin (Başak), Şevket (Doğruker), Nusret (Metya), Zühtü (İnhan), Şeref (Özkan), Hamit (Hasancan), Cavit Bey, Hayim (Naum), Baha Bey, Reşit Saffet (Atabinen), Hüseyin (Pektaş), Ali (Türkgeldi), M. Ali (Balin), Cevat (Açıkalın), Celal Hazım (Arar), Saffet (Şav), Süleyman Saip (Kıran), Rifat Bey ve Nihat Reşat (Belger)*”¹⁷²

¹⁶⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), I/24, Ankara, 1992, s.269-293.

¹⁶⁹ TBMMZC, I/24, s.293-298.

¹⁷⁰ TBMMZC, I/24, s.305-315.

¹⁷¹ Refet (Bele) Paşa 19 Ekim 1922 günü TBMM'nin görevlendirmesiyle Trakya'yı almak için İstanbul'a gelmiştir ve bu tarihten itibaren İstanbul'da kalmıştır. Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifasından sonra TBMM'nin onayıyla İstanbul'un yönetimi Refet (Bele) Paşa'ya bırakılmış ve İstanbul'un Vali vekilliğine Abdülhak Hakkı, Maarif Müdür vekilliğine Saffet Bey atanmıştır. (Z. Sarıhan **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV...**, s.762-802.), Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s.293.; Fahri Belen ve Zeki Sarıhan istifa tarihini 4 Kasım olarak belirtmektedir. (F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.529.; Z. Sarıhan **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV...**, s.799.)

¹⁷² Taha Akyol- Sefa Kaplan, **Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları TBMM'de Lozan Müzakereleri Tutanakları**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2021, s.112-205.; Ali Naci Karacan, **Lozan**, (Hazırlayan: Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s.44-48.; Bilal N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014, s.13-14.; Ömer Karakaş, **Lozan Tutanaklarına ve TBMM Zabıt Ceridelerine Göre Lozan'da Azınlıklar Meselesi**, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. E. Semih Yalçın), Ankara, 2008, s.109-110.

İcra Vekilleri Heyeti, Barış Konferansı'nda nasıl bir savunma yapılacağına dair 3 sayfa 14 maddelik “*ana talimat*”ı imzalayıp İsmet Paşa'ya verdi. Talimatlarda Boğazlarla ilgili “7) Boğazlar ve Gelibolu yarımadası: Yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara'ya bilgi verilecek.” hükmü yer almaktadır.¹⁷³ Konferansa katılacak delegeler 5 Kasım 1922 günü İstanbul'a gitmek için Ankara'dan ayrıldılar. 7 Kasım günü heyet İstanbul'da halkın coşkusuyla karşılandı.¹⁷⁴

İsmet Paşa, 8 Kasım 1922 günü Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Dışişleri Bakanlığı tarafından Lozan Barış Konferansı'na gözlemci olarak görevlendirilen Amiral Bristol ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmeyle ilgili olarak Amiral Bristol günlüğüne fazla detaya girmeden şunları yazmıştır; “*Türk Milliyetçi Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı ve Lozan Barış Konferansı delegesi İsmet Paşa ziyaretime geldi. Görüşme resmi ve mevcut şartlar altında olağan bir şekilde gerçekleşti. İsmet Paşa sivil elbise giymişti, yanında ona refakat eden ve tercümanlığını yapan kişi de aynı şekilde giyinmişti. Kendisine, Lozan'daki Konferans'ın ertelenmesi ile ilgili bilgisi olup olmadığını sorduğumda, bir şey bilmediğini ve Konferans'ın toplanacağı gün olarak belirlenen 13 Kasım'da Lozan'da olabilmek için yarın [9 Kasım'da] yola çıkacağını söyledi. İsmet Paşa ufak tefek bir adamdır ve yüzündeki hatlar da ufak tefek bir adam izlenimi vermektedir. Ağır derecede sağırdır ve nazik bir kişiliğe sahiptir.*”¹⁷⁵

Türk Heyeti, Doğu Ekspresi ile 9 Kasım 1922 günü Lozan'a gitmek için İstanbul'dan ayrıldı. 13 Kasım'da başlayacak konferansa katılmak üzere 12 Kasım günü Lozan'a vardılar.¹⁷⁶ Türk heyeti Lozan'a vardıkları gün büyük bir şok ile karşılaştı.

¹⁷³ Muhtıranın diğer maddeleri ise şöyledir: 1. Doğu Sınırı: Ermeni Devleti kabul edilemez, olası bir durumda görüşmeler kesilir. 2. Irak Sınırı: Musul, Kerkük ve Süleymaniye livaları geri istenecek, başka bir durum karşısında Hükümetten talimat alınacak. 3. Suriye Sınırı: Re'is İbni Hani'den başlayarak Harim, Müslimiye, Meskene, Fırat Yolu, Derizor, Çöl ve Musul Vilayetinin güney sınırı olacaktır. 4. Adalar: kıyımıza yakın olan adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara'ya sorulacak. 5. Trakya Sınırı: 1914 sınırı elde edilecek. 6. Batı Trakya: Halk oylaması istenecektir. 8. Kapitülasyonlar: Kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse kesilecektir. 9. Azınlıklar: Esas mübadeledir. 10. Osmanlı Borçları: Bizden ayrılan devletlerle paylaştırılacaktır. Yunanistan'dan tamirat bedeli alınacak olmazsa 20 yıl ertelenecektir. Düyun-u Umumiye İdaresi kaldırılacaktır. Olmazsa Ankara'ya danışılacaktır. 11. Ordu ve Donanma: sınırlama konulması kabul edilemez. 12. Yabancı Kuruluşlar: Yasalarımıza tabi olacaklar. 13. Bizden Ayrılan Ülkeler: Misak-ı Milli maddesi geçerlidir. 14. İslam Cemaat ve Vakıflar: eski antlaşmalara göre hakları korunacaktır. (B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.12.; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.531.)

¹⁷⁴ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV...**, s.803-809.

¹⁷⁵ Hikmet Öksüz- İsmail Köse, “*Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakereleri'nin I. Safhası*”, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara), Cilt I, (haz: Duygu Türker- Murat Saygın), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.214.

¹⁷⁶ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV...**, s.816-822.; B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.15.; İsmet İnönü, **Defterler 1919-1973**, (Hazırlayan: Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s.46-47.; A. N. Karacan, **Lozan**, s.50.

Fransa konsolosu trende İsmet Paşa ile görüşerek konferansın 20 Kasım'a ertelendiğini bildirdi ve Türk heyetini Paris'e davet etti. 13 Kasım günü İsmet Paşa basına yaptığı açıklama ile konferansı erteleyen İngiltere, Fransa ve İtalya'yı protesto etti. 14 Kasım günü Türk heyeti Paris'e gitmek üzere trenle Lozan'dan ayrıldı ve 15 Kasım günü Paris'e vardı.¹⁷⁷

14 Kasım 1922'de İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Roma Büyükelçisi Sir R. Graham'a telgraf çekerek, Türklerle yapılacak barış antlaşması için hazırladığı muhtırayı gönderdi. Bu muhtıranın hızlıca Fransız hükümetine iletilmesini ve barış görüşmelerinde Fransa'nın desteğini istemektedir. Muhtıra A ve B diye iki kısımdan oluşmaktadır. Muhtıranın önemli kısmı 11 maddeden oluşan A bölümüdür. Muhtıra da Boğazlarla ilgili şu madde yer almaktadır: *"3) Boğazların serbestliği: Bu ilke esasen Müttefikler arasında kabul edilmiş bulunmaktadır. Bunun uygulanması tartışılacaktır. İstanbul Boğazı ve Marmara denizi askerden arındırılacak ve teftişe açık olacaktır."*¹⁷⁸ Muhtıra, İsmet Paşa ile Fransa Başbakan ve Dışişleri Bakanı Raymond Poincaré görüşmesiyle aynı gün 15 Kasım günü Fransa'ya ulaşmıştır.¹⁷⁹

İsmet Paşa- Raymond Poincaré görüşmesi 15 Kasım günü saat 17'de Fransız Dışişleri Bakanlığı'nda gerçekleşmiştir. Poincaré, genel olarak İstanbul'daki sıkıyönetimin çok sert uygulandığını ve 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın yükümlülüklerine uyulmasını istemiştir. İsmet Paşa, bu konu hakkında bir bilgisinin olmadığını ve konu hakkında TBMM Hükümeti'nden bilgi isteyeceğini söylemiştir.¹⁸⁰ Görüşmenin ardından İsmet Paşa saat 19'da Crillon Oteli'nde bir basın toplantısı yapmıştır. Bu toplantı da İsmet Paşa, *"Türk milleti bir an önce barış yapılmasını istiyordu. Türk milletinden daha fazla barışa susamış bir millet olamazdı. En çok ıstırap çekmiş olan Türklerdi. En fazla yakılıp yıkılmış olan ülke Türkiye idi. Bu bakımdan barışı en*

¹⁷⁷ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV...**, s.824-828.; A. N. Karacan, **Lozan**, s.53-55.

¹⁷⁸ İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un 14 Kasım 1922 günü Fransa'ya gönderdiği muhtıradaki yer alan Türk barış antlaşmasının diğer maddeleri; 1.Batı Trakya: Buradaki siyasi durum korunacak ve halk oylaması reddedilecektir. 2.Trakya Sınırı: 1915 Türk-Bulgar anlaşmasıyla çizilen sınır olacaktır. 3.Kapitülasyonlar: Bazı değişikliklerle Mart kararları muhafaza edilecektir. 4.Ege Adaları: Türkiye bütün adaları Müttefiklere bırakacak, bu konuda kararı Müttefikler verecektir. 5.Suriye ve Irak Sınırları: Mandat devletlerin kabul ettikleri gibi kalacaktır. Bu devletler yerel bazı düzenlemeler yapabilirler. 6.Suriye, Irak ve Filistin Manda Toprakları statülerinde hiçbir değişiklik kabul edilmeyecektir. 7.Müttefiklerin mezarlıklarının bulundukları yerlerin mülkiyetlerinin alınması için Müttefikler ısrar edeceklerdir. 8.Tazminat: Türkiye'den savaş tazminatı alınacaktır ve tazminatın miktarı Müttefiklerce belirlenecektir. Türkiye'nin Yunanistan'dan tazminat isteği ise reddedilecektir 9.Mudanya Mütarekesi tam olarak uygulanacak ve Türkiye'nin bunu çiğnemesine karşı koyulacaktır. 10.İstanbul'un durumu: Türkiye ile barış antlaşması onaylanmadan önce Müttefik askerler İstanbul'da bulunacaktır. (B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.111-114.; S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s.299.)

¹⁷⁹ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.116.

¹⁸⁰ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV...**, s.828-829.

fazla isteyende Türklerdi...” sözleriyle Türklerin barış yanlısı olduğunu bir kez daha dünya kamuoyuna duyurmuştur.¹⁸¹ Ertesi gün İsmet Paşa ve Poincaré bu kez Café de Paris’de bir görüşme gerçekleştirdiler. Poincaré genel olarak Türklerin barış konferansında nasıl bir politika izleyeceğini öğrenmek istemiştir. İsmet Paşa ise ketum davranarak kesin olarak hiçbir şey söylememiştir. Böylece görüşmeler Poincaré’nin istediği gibi sonuçlanmamıştır. İsmet Paşa 17 Kasım günü trenle Paris’ten ayrılmış ve 18 Kasım günü Lozan’a varmıştır.¹⁸²

18 Kasım günü İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon Paris’e geldi. Quai d’Orsay’de Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Raymond Poincaré ile bir görüşme gerçekleştirdiler. Görüşmenin ana konusu 14 Kasım tarihinde göndermiş olduğu barış taslağının yer aldığı muhtıra oldu. Görüşmelere İtalyan Büyükelçisi de katıldı. Muhtıranın Boğazlar konusunda Fransa’nın hazırlamış olduğu “1) *Türkiye savaş halinde iken ticaret gemileri serbestçe Boğazlardan geçebileceklerdi*, 2) *Savaş gemileri, barış halinde serbestçe Boğazlardan geçebilecekler, savaş halinde Türkiye tarafsız bulunursa kısıtlanarak geçebileceklerdi. Türkiye savaş halinde bulunursa tarafsız ülkelerin gemileri yine serbestçe geçebileceklerdi.*” projesi kabul edildi. 19 Kasım günü Lord Curzon ve Poincaré beraber Lozan’a gitmek üzere yola çıktılar. İkili beraber Lozan yakınındaki Territet’te İtalyan Başbakanı Benito Amilcare Andrea Mussolini ile hazırlanan yeni muhtıra üzerine bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Mussolini muhtırayı onaylamıştır. Böylece barış konferansı öncesi İngiltere, Fransa ve İtalya arasında tam bir ittifak oluştu.¹⁸³ Lozan şehrine konferansa katılacak devletlerin delegelerinin de gelmesi ile Lozan Konferansı 20 Kasım 1922 günü açıldı.¹⁸⁴

I- Birinci Dönem Lozan Barış Konferansı (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923)

İsviçre’nin Lozan (Lausanne) şehrinde bulunan Mont Benon Gazinosu’nda 20 Kasım 1922 Salı günü saat 15:30’da, Türk, İngiliz, Fransız, İtalyan, Bulgar, Rumen, Yunan, Japon ve Amerika delegelerinin katılımı ile açılış seremonisi yapıldı. İsviçre Konfederasyonu Başkanı M. Haab ilk açılış konuşmasını yaptı. Konuşmasında temsilcileri ağırlamaktan şeref duyduğunu söyledikten sonra temsilcilerin işlerinin zor olduğunu ve milletlerinin kaderlerini ellerinde tuttuklarını ve ebedi bir barışın yapılmasını

¹⁸¹ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.114-118.

¹⁸² A. N. Karacan, **Lozan**, s.61-63.

¹⁸³ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.130-134.; S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s.299-300.

¹⁸⁴ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV...**, s.845-846.

temenni ettiğini belirterek konuşmasını sona erdirdi.¹⁸⁵ M. Haab'ın konuşmasından sonra İngiliz temsilcisi Lord Curzon konuşmasını yapmak üzere kürsüye geldi. Curzon konuşmasının başında İsviçre'nin konukseverliğine teşekkürlerini sunduktan sonra Birinci Dünya Savaşı'nın yaptığı yıkımı/kaosu unutmak ve barış antlaşması yapmak üzere İngiliz Heyeti'nin buraya geldiğini "...*başarılı bir sonuca varmak ve bizlere, bütün sıkıntılarımızı sona erdirecek sürekli bir barışın gerçekleştirilmesinde son perdenin oynanması için bu sahneyi vermiş olan güzel ülkenize borcumuzu ödemek üzere, elimizden geleni esirgemeyeceğiz*"¹⁸⁶ sözleriyle konuşmasını tamamladı. Lord Curzon'dan sonra kürsüye konuşmasını yapmak üzere İsmet (İnönü) Paşa çıkmıştır. Konuşmasında Türk ulusunun kurtuluşunu kendi kaynaklarıyla gerçekleştirdiğini söyledikten sonra barış için Türk ulusunun sürekli girişimlerde bulunduğunu belirtmiştir. Türk Heyeti'nin de buraya barış antlaşması yapmak üzere geldiğini "... *konferans çalışmalarının memnurluk verici bir sonuca ulaşacağı umudunu beslediğini...*" anlattıktan sonra İsviçre Başbakanına teşekkürlerini sunarak sözlerine son vermiştir.¹⁸⁷ Konferansın açılış seremonisinde barış umudu içerisinde olan iki temsilcinin konuşmaları eşliğinde ilk toplantının 21 Kasım günü Ouchy Şatosu'ndaki büyük salonda başlayacağına karar verilerek açılış seremonisine son verildi.¹⁸⁸

21 Kasım 1922 saat 11'de Lord Curzon'un geçici başkanlığında, Amerika Birleşik Devletleri Richard Washburn Child, Joseph C. Grew, İngiliz İmparatorluğu Marki Curzon Of Kedleston, Sir Horace Rumbold, Fransa Barrère, Bompard, Yunanistan Eleftherios Venizelos, Caclamanos, İtalya Marki Garroni, M. Lago, Japonya Baron Hayashi, M. Otchiai, Romanya MM. Duca, Diamandy, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı MM. Nintchitch, Rakitch ve Türkiye İsmet Paşa, Rıza Nur Bey, Hasan Beylerin katılımıyla konferansın birinci oturumu başladı. Belirlenen iç tüzük gereğince konferansın dili İngilizce, Fransızca ve İtalyanca olarak¹⁸⁹; adı ise "*Yakın Doğu İşlerine İlişkin Lausanne Konferansı*" olarak belirlendi. İsmet Paşa'nın itirazlarına rağmen konferansa sırası ile İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinin başkanlık yapması kabul edildi. Konferansın

¹⁸⁵ A. N. Karacan, **Lozan**, s.68-75.; B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.145.; T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a...**, s.221.; Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 291, Ankara Basımevi, Ankara, 1969, s.1-2.

¹⁸⁶ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.3.

¹⁸⁷ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.3-4.

¹⁸⁸ A. N. Karacan, **Lozan**, s.84.

¹⁸⁹ Lozan Barış Konferansı temsilcilerin aldığı kararla konferansın dili sadece Fransızca olarak belirlenmiştir. (Hacı Mehmet Kara, **İstanbul Basınına (Vakit Gazetesi) Göre Lozan Barış Konferansı Müzakereleri**, T.C. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Abdullah İlğazi), Kütahya, 2011, s.37.)

Genel Sekreterliğine M. Massigli atandı. Barış anlaşmasının şartlarını belirlemek için gerekli çalışmaları yapmak üzere 3 adet komisyon kuruldu. 1. *Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu*; Boğazlar rejimi başkanlığını İngiliz baş temsilcisi Lord Curzon, 2. *Türkiye’de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu* başkanlığını İtalya baş temsilcisi M. Garroni, 3. *Mali ve İktisat Sorunları Komisyonu*; limanlar ve demiryolları; sağlık sorunları komisyonu başkanlığını ise Fransa baş temsilcisi Barrère’in yapması kabul edildi. Ayrıca kurulacak Yazı Komitesi’nin Türkiye, Japonya, Fransa, İngiltere ve İtalya’nın birer temsilcisiyle oluşturulacaktı. Boğazlar sorunuyla ilgili Rusya, Gürcistan ve Ukrayna temsilcilerinin konferansa çağırılması kararları alınarak birinci oturum sona erdi.¹⁹⁰

Lozan Konferansı’nda Boğazlar Meselesi üzerine görüşmeler konferansa çağırılan Rusya, Gürcistan ve Ukrayna Temsilcilerinin İsviçre’ye gelmesine kadar görüşülmemiştir. Sovyetler Boğazlarla ilgili olarak resmi bir rapor hazırlamak için L. Trotski, K. Radek ve G. Çiçerin’den oluşan bir komisyon oluşturmuşlardır. Hazırladıkları rapor özetle şöyledir: Türkiye’nin Boğazlar üzerindeki hakimiyeti korunmalıdır. Boğazlar tüm devletlerin ticaret gemileri ile sivil uçaklarına açık olmalıdır. Barış döneminde tüm ülkelerin savaş gemilerine kapalı olmalıdır. Sivil amaçlı seyrüsefer yapan savaş gemileri teker teker Türkiye’nin izniyle Boğazlardan geçebileceklerdir. Bu rapor 19 Ekim 1922 tarihinde onaylanarak Sovyetlerin Boğazlar hakkındaki resmi istekleri olmuştur.¹⁹¹

4 Aralık 1922 tarihli oturuma katılan MM. Tchitcherine, (Çiçerin) Rakovski, Mdivani, Vorovski adlı Rusya, Ukrayna, Gürcistan temsilcilerinin katılımı ile Boğazlar sorunu görüşülmeye başlandı. Lord Curzon ilk sözü Türk temsilcisi İsmet Paşa’ya verdi. İsmet Paşa Boğazlarla ilgili talebini “... *Akdeniz [Çanakkale] ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaretine ve uluslararası ulaşımına açık tutulmasına ilişkin olarak bizimle bütün öteki Devletlerin oybirliğiyle verecekleri karar geçerli olacaktır...*”¹⁹² sözleriyle Türk talebini diğer devletlerin taleplerini öğrenmeden belirtmeyecek şekilde geçici bir dil kullanmıştır. İsmet Paşa’nın açıklamasından sonra söz alan Rus temsilcisi M. Çiçerin Boğazlarla ilgili olarak savaş ve barış zamanlarında sürekli olarak savaş gemilerine ve

¹⁹⁰ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.5-14.

¹⁹¹ Cemil Hasanlı, “*Sovyetler Birliği’nin Lozan Konferansı’ndan Beklentileri*”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara)**, Cilt I, (haz: Duygu Türker- Murat Saygın), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 5.

¹⁹² S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.130.

uçaklarına kapalı olmasını, Türk Heyeti'nin belirttiği serbestlik ilkesine tamamen katıldığını belirten bir konuşma yaptı.¹⁹³ Daha sonra konuşma yapan Romanya delegesi M. Duca “...Bir Devletin çıkarlarını, bütün öteki Devletlerin ortak çıkarlarıyla bağdaştırabilecek uluslararası bir rejim kurulmalıdır...”¹⁹⁴ sözleriyle Boğazlarda uluslararası bir rejim kurulması gerekliliğini belirtmiştir. Daha sonra konuşma yapan Bulgaristan delegesi M. Stamboulisky “...Karadeniz ve Çanakkale Boğazları için, bütün ticaret gemilerinin, hem barışta hem de savaş zamanlarında, tam bir serbestlik içinde geçişlerini sağlayacak bir rejimin kurulmasını kabul etmeğe...”¹⁹⁵ sözleriyle Romanya temsilcisini desteklemiştir. Bulgaristan temsilcisinden sonra sözü alan Curzon Türk temsilcilerine dönerek Türklerin tezini duymak istediğini bir kez daha yenilemiştir. İsmet Paşa ise gene aynı tutum içerisinde bulunarak gelip geçici bir dil kullanarak “... öne sürülecek bütün teklifleri, ülke devletinin egemenlik hakları ve Türkiye'nin tam bağımsızlığıyla sıkı sıkıya ilgili olarak incelemek zorunda olduğunu...”¹⁹⁶ sözleriyle karşılık verdi Lord Curzon Türk Heyetinin görüşünü bir türlü öğrenemedi ve oturuma son verildi.¹⁹⁷

Boğazlar üzerine yapılan ilk toplantıda temsilcilerin yapmış oldukları konuşmalardan çıkarılacak sonuç hepsinin birleştiği noktanın Boğazların ticaret gemilerinin geçişine serbest olmasını istedikleri yönündedir.

6 Aralık 1922 günü gerçekleşen oturumda ilk sözü Lord Curzon aldı ve Rus temsilcisinin sunduğu teklifi incelediğini ve Rusya'nın Karadeniz'i Rus gölü yapmak ve başına bekçi olarak Türkiye'yi dikmek olduğunu belirterek teklifi reddetti ve Lord Curzon Müttefiklerin teklifini sundu.¹⁹⁸ Teklifte boğazların şartsız bir şekilde barış ve savaş zamanında ticaret gemileri açısından serbest bir statüde olması gerektiğini, savaş zamanında Türkiye savaşa katılırsa hiçbir şekilde Türkiye'nin düşmanlarına yardım etmemek şartıyla tarafsız devletlerin gemilerine serbest olacaktır. Savaş gemileri, barış zamanında bayrağı ne olursa olsun serbest olacak ve herhangi bir vergi almayacak sadece savaş gemilerinin sayısına ve kalış süresine sınırlama getirebilecektir.¹⁹⁹ Teklifle ilgili olarak konuşma yapan İtalyan ve Fransız delegeleri teklifle ilgili övgülerde bulunduktan

¹⁹³ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.131-132.; T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a...**, s.247.

¹⁹⁴ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.133-134.

¹⁹⁵ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.135.

¹⁹⁶ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.244.

¹⁹⁷ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.139.

¹⁹⁸ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.144.

¹⁹⁹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.144-145.

sonra desteklediklerini belirtmişlerdir.²⁰⁰ Rusya ve Türkiye temsilcileri görüşlerini teklifi detaylı bir şekilde inceledikten sonra cevap vereceklerini belirttiler. Bunun üzerine Curzon gelecek oturumun 7 Aralık'ta yapılacağını belirtti, ancak Türk ve Rus heyetlerinin teklifi ile 8 Aralık'ta yapılmasına karar verildi.²⁰¹

8 Aralık 1922 günü gerçekleşen oturumda ilk sözü alan İsmet Paşa Müttefik Devletlerin tasarısıyla ilgi bir konuşma yaparak ilk önce, Boğazlara uygulanmasını istediği rejimin temellerini 3 madde de belirtti:

1. Boğazlar bölgesinin güvenliğine dair garanti,
2. Karadeniz'e girecek gemilerin herhangi bir tehlike yaratmaması için sayısının sınırlandırılması,

3. Savaş ve barış zamanında ticaret gemilerinin geçiş serbestliği olacaktır.²⁰²

Konuşmasına devam eden İsmet Paşa müttefiklerin teklifinde Türkiye için zararlı olduğunu düşündüğü hususları şöyle sıraladı:

- 1- *Marmara Denizi'ni, Boğazlar tabirinin dışında bırakmak lazımdır. Bu deniz kıyılarında yapılacak savunda tedbirleri, geçiş serbestliğine tesir edemez. Fakat Anadolu ve Trakya savunması için şarttır.*
- 2- *Demiryolu, Anadolu ve Trakya arasında mühim bir birleşme vasıtası olduğundan ve İstanbul'da muhafız kıtalar bulunacağından, Boğaziçi etrafındaki bölgenin askerden arındırılması gereksizdir.*
- 3- *Askerden arındırılacak bölgeler, memleketin iki parçasını birbirine bağladığından, askeri hareketlere müsaade etmek lazımdır.*
- 4- *Marmara kıyılarını donanma ile koruyabilmek için, İstanbul ve Boğazlar'da tersane ve deniz tesisleri bulundurmak ihtiyacı vardır.*
- 5- *Askerden arındırılacak bölgeler sınırlandırılmalıdır.*
- 6- *Boğazlar dışındaki İmroz, Bozcaada, Semadirek'de Türk hâkimiyeti kabul edilmeli, Limni'de özerklik ilan olunmalıdır.*
- 7- *Gelibolu'yu bir hücumdan korumak için, oraya asgari savunma araçları sağlanmalıdır.*²⁰³

İsmet Paşa'nın açıklamalarından sonra söz alan Rus temsilcisi M. Çiçerin, Türk Heyetinin tezi hakkında görüşünü gerekli incelemeyi yaptıktan sonra belirteceğini

²⁰⁰ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.146-148.

²⁰¹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.151-154.

²⁰² S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.163.

²⁰³ A. N. Karacan, **Lozan**, s.172.

söyledi. Bulgar, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı temsilcileri Müttefiklerin barış taslağını onayladıklarını belirttiler. Lord Curzon oturumun son sözünü alarak Türk Heyetinin tezine öğleden sonraki oturumda cevap vereceğini belirterek oturuma son verdi.²⁰⁴ Lord Curzon öğleden sonraki oturumda ilk sözü alarak, Türk Heyetinin askerden arındırılmış bölgeler ilkesini genel olarak kabul etmesi, ticaret gemilerinin savaşta ve barışta serbest geçiş ilkesini ve uluslararası komisyonun kurulmasını kabul etmelerinden dolayı mutluluklarını belirtti.²⁰⁵ Daha sonra Türk Heyetinin itirazda bulunduğu 7 maddeye tek tek cevap verdi. 6 madde de yer alan İmroz, Bozcaada, Semadirek ve Limni adaları hakkındaki isteklerini kesin dille reddetti, geriye kalan maddeler hakkında orta yolun bulunabileceğini söyledi. Türk uzmanlarıyla temaslarda bulunarak uzmanlar heyetinin toplanarak itirazları dikkate alarak yeni bir proje hazırlamalarına karar verildi. 8 Aralık günü gerçekleşen oturuma son verildi.²⁰⁶

18 Aralık 1922’de gerçekleşen oturumda İngiliz Baş temsilcisi Lord Curzon, Müttefik Devletlerinin uzmanları tarafından Türk Heyeti uzmanlarının fikirleri alınarak hazırlanan ve “1. Boğazlar’dan gemilerin geçişine ilişkin kurallar, v.b., 2. Askerlikten arındırılmış bölgelere ve savunma olanaklarına ilişkin hükümler, 3. Esas olarak, bütün ilgili taraflarca kabul edilmiş olan, Boğazlar Komisyonunun kuruluşu, 4. Boğazlar’ın ve İstanbul’un askerî güvenliğine ilişkin olarak teklif edilen garantiler”i içeren taslağı konferansta bulunan heyetlere dağıttı.²⁰⁷ Daha sonra Rus Heyeti hazırlamış olduğu taslağı konferansa sundu. Taslakta, Boğazlar üzerinde Türkiye’nin egemenliğini belirttikten sonra Limni ve Semadirek adalarında özerklik ilan etmiştir. Türk askeri uçakları dışında boğazlardan savaş uçaklarının geçmesi yasaklanmıştır. Savaşan devletlerin savaş gemileri, uçakları ve deniz altıları ile tarafsız devletlerin savaş uçakları Boğazlardan geçemeyecektir. Komisyonun İstanbul’da toplanması ve başkanın Türk olması gerektiği kararlaştırılmıştır. Ayrıca taslakta bu yönetmeliğin on yıl süre ile geçerli olacağı yer almaktadır.²⁰⁸

Rus temsilcisi M.Çiçerin sonra Türk Temsilcisi İsmet Paşa söz alarak değişiklik yapılmasını istediği konuları şu şekilde sıraladı: 1. Marmara Boğazlar terimi içerisinden çıkarılmalı, 2. Askerlikten arındırılmış bölgeler dışında Marmara Denizi’nde savunma amaçlı hiçbir kısıtlama yapılmamalı, 3. Semadirek, İmroz ve Bozcaada adaları yabancı

²⁰⁴ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.164-170.

²⁰⁵ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr’den Lozan’a...**, s.252.

²⁰⁶ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.172-174.

²⁰⁷ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.231.

²⁰⁸ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.255-258.

bir devletin egemenliğine verilemez.²⁰⁹ Daha sonra İsmet Paşa; “*Türk Heyeti Ege Denizi kıyılarını savunmak için Gelibolu yarımadasında 5.000 kişilik kuvvet bulundurabilecektir*” maddesinin eklenmesini istemiştir.²¹⁰ Rus ve Türk Heyetlerinin yapmış oldukları teklifler bir gün sonra 19 Aralık’taki otumda Lord Curzon tarafından tek tek değerlendirildi. Curzon ilk olarak Rus Heyetinin teklifine cevap verdi. Karadeniz’i kapalı bir deniz haline getirmeye yönelik bir tasarı olduğunu söyleyerek Rus tezini reddetmiştir.²¹¹ Daha sonra Türk tezine cevap veren Curzon, İsmet Paşa’nın istediği 5.000 kişilik kuvveti kabul etmemiştir.²¹² İsmet Paşa söz alarak kesin bir dille, oluşturulacak Boğazlar Komisyonu’nda Yunanistan’ın yer almaması gerektiğini belirtti.²¹³ İsmet Paşa’dan sonra söz alan Rus Temsilcisi M. Çiçerin, Müttefik Devletlerin boğazların denetimi hakkındaki görüşlerini şu sözleri ile kabul etmemiştir; “... *Rusya, Ukrayna, ve Gürcistan Temsilci Heyeti, Boğazların güvenliğini Milletler Cemiyetinin garantisi altına koymayı ön gören her girişimi resmen ve özellikle protesto eder...*”²¹⁴

Boğazlar konusundaki görüşmeler sonrasında Türk Heyeti, Rusya ile ortak hareket etme düşüncesinden vazgeçmiştir. Bunun nedenlerinden birisi İsmet Paşa’nın, Rusya ile hareket ederse Türkiye’nin katılmayı düşündüğü batı dünyasından dışlanacağı fikrine kapılmasıdır. Bir diğer neden ise olası bir savaş durumunda Rusya’nın Türkiye’ye destek vermesinden kuşku duyulmasıdır. Bu kuşkunun nedeni ise Rus temsilcisi M. Çiçerin ile İsmet Paşa’nın yaptıkları görüşmede İsmet Paşa, antlaşmayı reddetmesi durumunda çıkacak olan savaşta Türkiye’nin yanında Rusya’nın savaşa girip girmeyeceğini sormuştur. Bu soruya Çiçerin tarafından kaçamak cevap verilmesi de ortak hareket etme fikrinden vazgeçilmesine neden olmuştur.²¹⁵

Lozan Barış Konferansı’nda Aralık ayının sonuna kadar gerçekleşen toplantılardan sonra Boğazlar konusunda görüş birliğine varılıyordu.²¹⁶ 31 Ocak 1923 tarihli oturumda İngiliz Temsilci Heyeti Başkanı Lord Curzon 4 Şubat’ta Lozan’ı terk edeceğini söyleyerek anlaşmayı bir oldubittiye getirerek Türk Heyetine imzalatmak

²⁰⁹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.236.

²¹⁰ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.267.

²¹¹ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr’den Lozan’a...**, s.253.

²¹² S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.271.

²¹³ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.295.

²¹⁴ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.279.

²¹⁵ Oğuz Gülcan, **Fransız Kaynaklarına Göre Lozan Barış Konferansı’nda Fransa**, T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Bige Sükan), Ankara, 2014, s.122.

²¹⁶ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr’den Lozan’a...**, s.253-254.

istiyor²¹⁷ ve 1 Şubat günü Boğazlara ait hazırlanan barış tasarısı temsilci heyetlerine sunuluyordu.²¹⁸

3 Şubat 1923’de İsmet Paşa, Rauf Bey’e gönderdiği telgrafta “...*konferansın kesilmesi muhakkak gibidir.*”²¹⁹ Sözleriyle gidişatı TBMM’ye bildiriyordu. 4 Şubat günü Lord Curzon, Türklerin barış antlaşmasını imzalayacağını düşünürken, Türk Heyeti oturuma barış antlaşması taslaklarında değişiklikler sunan bir taslak sundu. Bunun üzerine Lord Curzon Lozan’dan ayrılmak için otele döndü. Bu gelişmeler karşısında Fransız Heyeti İngiliz ve Türk Heyetleri arasında orta yolu bulmak için uğraşmışsa da başarılı olamadı ve Lord Curzon Lozan’dan tren ile ayrıldı.²²⁰ 5 Şubat günü İsmet Paşa, Rauf Bey’e 4 Şubat günü gerçekleşen görüşmenin raporunu göndermiştir. Raporda İsmet Paşa, İtalya ve Fransa’yla iktisadi konularda anlaşamadığı için konferansın kesintiye uğrayacağını belirtmiştir.²²¹ İtalyan temsilcisi Massigli 5 Şubat günü tekrar İsmet Paşa ile görüşmüş, ancak sonuç alınamamıştır.²²² İsmet Paşa 5/6 Şubat günü gazetelere verdiği demeçte konferansın sonlandırılmadığını, konferansa ara verildiği açıklamasını yapmıştır.²²³ İsmet Paşa ve Türk Temsilci Heyeti, 7 Şubat 1923 günü Lozan’dan ayrıldı ve 16 Şubat günü İstanbul’a vardı.²²⁴

1- Lozan Barış Konferansı’na Ara Verilmesi ve TBMM’de Konferans Hakkında Görüşmeler (5 Şubat- 22 Nisan 1923)

Lozan Barış Konferansı’na katılan Türk Heyeti İstanbul’a döndükten sonra 21 Şubat-6 Mart 1923 tarihleri arasında TBMM’nin gizli oturumlarında barış konferansındaki gelişmeler değerlendirilmiş ve hazırlanan barış taslakları görüşülmüştür. Lozan Barış Konferansı’nın delegelerinden Dr. Rıza Nur Bey’in kaleme aldığı anılarında konferans hakkında mecliste yapılan görüşmelerde mebusların Lozan’a gönderilen heyet hakkındaki görüşlerini şu sözleriyle özetlemiştir: “...*Ankara’ya döndüğümüz vakit, Meclis’i, bize (Heyet-i Murahhasa)’ya düşman halinde buldum...*”²²⁵

²¹⁷ A. N. Karacan, **Lozan**, s.235.

²¹⁸ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 300, Ankara Basımevi, Ankara, 1969, s.133.

²¹⁹ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.411.

²²⁰ Yılmaz Altuğ, “*Atatürk ve Lozan Barış Konferansının İlk Devresi*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, IV/11 (1988), s.427-432.

²²¹ Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları 1922-1923 I**, AKTDYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s.496-497.

²²² T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr’den Lozan’a...**, s.294-295.

²²³ A. N. Karacan, **Lozan**, s.248.; İlhan Turan, **İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, AKTDYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003, s.51.

²²⁴ İ. İnönü, **Defterler 1919-1973**, s.51-53.

²²⁵ Dr. Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.254.

21 Şubat 1923’de gerçekleşen TBMM’nin gizli oturumunda İsmet Paşa Lozan Konferansı hakkında bilgi vermeye başladı. İsmet Paşa konuşmasına konferansta görüşülen konuların genel hatlarını ve konferansın neden tatil edildiğinden bahsetmiştir. İsmet Paşa, Boğazlar konusuyla ilgili olarak; Misak-ı Milli’nin dışına çıkılmadığını ve boğazların ticaret ve uluslararası geçişlere açık olacak şekilde antlaşmanın hazırlandığını şu sözlerle açıklamıştır; “...*Misakı Millide İstanbul’un ve Marmaranın âtisini ihlal etmeksizin boğazların ticarete ve münakalatı beynelmilele küşade bulunmasını kabul etmişizdir ve muhadenet ahitnamesinde de kabul olunmuştur.*” Konuşmasının devamında da konferanstaki görüşmelerde hiçbir devlete antlaşma dışında hiçbir güvence verilmediğini ve antlaşma dışında hareket etmediklerini “*Baştan aşağı bilcümle müzakeratta ve bilcümle münesabatta imza ettiğimiz ahitnameye mugayir hiçbir taahhüde girmedik ve bir vaziyet almadık. Herkese karşı kendileriyle akdetmiş olduğumuz ahitnamelere muvafık bir surette hareket ettiğimizi ispat etmişizdir...*” sözleri ile belirtti.²²⁶ 27 Şubat tarihli gizli oturumda ise boğazlarla ilgili bir konuşma olmadı, ancak genel olarak Misak-ı Milli’nin çiğnendiği görüşü ortaya atıldı.²²⁷ 2 Mart günü görüşmelerde Dr. Rıza Nur Bey dinlenmiş ve Lozan’daki görüşmelerle ilgi değerlendirmesini şu sözleri ile yapmıştır. “...*oraya gittiğimiz zaman karşımızda bütün cihanı bulduk...*”²²⁸

3-6 Mart 1923 tarihli TBMM gizli oturumlarında Lozan’a giden Türk Heyetinin başarısız olduğu görüşü iddia edildi. Bu görüşün ortaya çıkması Kapitülasyonlar, Musul Meselesi, Osmanlı Borçları gibi konuların halledilememesinden kaynaklanmıştır. Bu gizli celselerde Hasan (Saka) Bey, Kapitülasyonlar ve Osmanlı Borçları meseleleri hakkında konuşma yapmıştır. 6 Mart günü gerçekleşen gizli oturumda yapılan oylama ile heyet güvenoyu (170 oy) almıştır.²²⁹ Yapılan uzun tartışmalardan ve hükümetin açıklamalarından sonra Meclis, müttefiklerin verdiği barış projelerinin olduğu gibi kabul edilmesine imkan olmadığını, ısrar ettikleri takdirde Türkiye’nin sorumluluktan kurtulacağını değerlendirerek, mali, iktisadi ve idari meselelerde tam bağımsızlık şartıyla barış teşebbüslerine devam edilmesi konusunda hükümete izin verildiğine yönelik bir tebliğ yayınladı.²³⁰ TBMM Hükümeti alınan karar doğrultusunda barış görüşmelerine

²²⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ), I/3, Ankara, 1992, s.1291-1301.

²²⁷ TBMMGCZ, I/3, s.1304-1325.

²²⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ), I/4, Ankara, 1992, s.4.

²²⁹ TBMMGCZ, I/4, s.30-190.; T. Akyol- S. Kaplan, Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları TBMM’de Lozan Müzakereleri Tutanakları, s.448-633.; İ. Turan, İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri, s.82-104.

²³⁰ A. N. Karacan, Lozan, s.258.

devam etmeyi istediğini kamuoyuna duyurdu. İsmet Paşa 7 Mart 1923'te İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderdiği telgraf ile Türkiye'nin kendisine sunulan barış projesini mevcut şekli ile kabul edemeyeceğini ifade etti.²³¹ 8 Mart'ta ise İsmet Paşa, Türkiye'nin barış teklifini gönderdi. Barış teklifinde Boğazların, Azınlıkların ve Sınırlar Meselelerinin tekrar görüşülmesine gerek olmadığı ve kapitülasyonlar ve mali konularda görüşmeler yapılması gerektiği ifade edilerek konferansın 28 Nisan'da tekrar toplanması gerektiği belirtiliyordu.²³² Türkiye'nin teklifine karşı İtilaf Devletleri 28 Mart'ta gönderdikleri cevabi telgrafla konferansın tekrar başlamasını kabul ettiler ve Türkiye'nin temsilcilerini yeniden Lozan'a göndermesini istediler.²³³ İtilaf Devletlerinin davetine 7 Nisan 1923'te cevap veren İsmet Paşa, Türkiye'nin temsilcilerini 23 Nisan'da Lozan'a göndereceğini belirtti.²³⁴

II- İkinci Dönem Lozan Barış Konferansı (23 Nisan-24 Temmuz 1923)

Birinci Lozan Konferansı'na ara verildiği dönemde İtilaf Devletleri ve TBMM Hükümeti arasında gerçekleştirilen yazışmalar doğrultusunda İsmet Paşa'nın 8 Mart 1923'de gönderdiği telgrafta konferansın tekrar toplanması teklifine İtilaf Devletleri 28 Mart'ta verdikleri cevapta kabul ettiler. Bunun üzerine Lozan Barış Konferansı'nın ikinci dönemi 23 Nisan 1923 tarihinde delegelerin katılımıyla Ouchy Kasabası Şato Otelinde başlamıştır. Konferansın birinci dönemine göre ikinci dönemde değişiklikler yaşanmıştır. İlk değişiklikler konferansa katılan devletlerin heyet başkanlarında olmuştur. İngiltere Heyeti Başkanı Sir Horace Rumbold, Fransız Heyeti Başkanı General Pelle ve İtalyan Heyeti Başkanı M.M. Montagna getirilmiştir. Türk heyetinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. İkinci değişiklik ise konferansın yönetiminde yaşanmıştır. Üç adet komisyon kurularak, alt komisyonlar kaldırılmıştır. Kurulan komisyonların adları ise şöyledir: 1) Arazi sorunları ve siyasi yargılar, 2) Mali sorunlar ve 3) Geriye kalan sorunlar ile uğraşacak komisyondur. Komisyonların başkanlığına sırası ile İngiliz temsilcisi Sir Horace Rumbold, Fransız temsilcisi General Pelle ve İtalyan temsilcisi Montagna getirilmiştir.²³⁵

²³¹ İ. Turan, **İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, s.105.

²³² İ. Turan, **İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, s.82-106-114.; T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a...**, s.308.; B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.451.

²³³ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.459-460.

²³⁴ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.463.

²³⁵ Mehmet Şah Özcan, **Lozan Konferansı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Yansımaları**, T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mesut Erşan), Eskişehir, 2011, s.135-136.

İkinci Dönem Lozan Barış Konferansında; sınırlar, savaş tazminatı, adli kapitülasyonlar, Osmanlı genel borçları, imtiyazlar, İtilaf Devletleri'nin Türk topraklarını tahliye etmesi gibi sorunlar görüşüldü.²³⁶ Boğazlar konusu konferansın birinci döneminde alınan kararlar doğrultusunda kabul edileceği için ikinci dönemde yeniden görüşülme ihtiyacı duyulmamıştır.

İkinci Dönem Lozan Barış Konferansı son oturumunu 17 Temmuz 1923'de gerçekleştirmiştir. Aynı gün İsmet Paşa, TBMM Hükümeti'ne barış görüşmelerinin tamamlandığını ve imzalama yetkisi istediğini belirten bir telgraf göndermiştir.²³⁷ TBMM Hükümeti'nden cevap gelmemesi üzerine²³⁸ 18 Temmuz günü Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf gönderdi. Elde edilen antlaşmanın şu an için yapılabilecek en iyi anlaşma olduğunu ifade ederek ve TBMM Hükümeti'ne serzenişte bulunuyordu.²³⁹ Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'nın telgrafına 19 Temmuz 1923'te cevap vererek teşekkürlerini sunuyor ve barışın imzalanmasıyla alakalı hiçbir tereddütün olmadığını belirtiyordu.²⁴⁰ TBMM Hükümeti de aynı gün İsmet Paşa'nın 17 Temmuz tarihli telgrafına "*Bugün Hey'et-i Vekîlede görüşüldü. İş'âr-ı devletlerine nazaran her üç mes'elenin hallinde yapılacak yapılmış olduğundan 24 Temmuzda mukarrer bulunduğu üzere imza buyurulması muvafık görülmüştür Efendim.*"²⁴¹ sözleriyle cevap vererek imza yetkisinin İsmet Paşa başkanlığındaki Türk Heyetine verildiğini belirtmiştir. İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya 20 Temmuz 1923 tarihinde gönderdiği telgraf ile teşekkürlerini iletmiştir.²⁴² Ayrıca TBMM Hükümetine gönderdiği 23 Temmuz 1923 tarihli bir telgraf ile barış antlaşmasının 24 Temmuz günü imzalanacağını bildirmiştir.²⁴³

24 Temmuz 1923'de İngiltere adına; Sir Horace George M. Rumbold, Baronet, Fransa adına; M. Pellé, İtalya adına; M. C. Garroni, M. J. C. Montagna, Japonya adına; K. Otchiai, Yunanistan adına; E. Veniselos, D. Caclamanos, Romanya adına; C. I.

²³⁶ M. Ş. Özcan, **Lozan Konferansı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Yansımaları**, s. 137-149.

²³⁷ Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları 1922-1923 II**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 580-581.

²³⁸ Lozan Barış Konferansı'nın sona ermesine yaklaşan son aylarda Başvekil Rauf (Orbay) Bey ve İsmet (İnönü) Bey arasında konferansta anlaşılan konular üzerine anlaşmazlıklar çıkmaya başlamıştır. Başvekil Rauf Bey, konferansta İsmet Bey'in tazminat konusu, Musul meselesi gibi konularda hükümetin bütün taleplerini yerine getirmediği düşüncesindedir. İsmet Bey ise konferansta ulaşılabilecek en iyi şartlarda antlaşmanın hazırlandığı görüşündedir. Bu anlaşmazlık nedeniyle de Başvekil Rauf Bey, İsmet Bey'e anlaşmayı imzalama yetkisini göndermemiş ve araya Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa girmek zorunda kalmıştır. (Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam I**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s.258-261.)

²³⁹ B. Şimşir, **Lozan Telgrafları 1922-1923 II**, s.582-584.

²⁴⁰ B. Şimşir, **Lozan Telgrafları 1922-1923 II**, s.584.

²⁴¹ B. Şimşir, **Lozan Telgrafları 1922-1923 II**, s.585.

²⁴² B. Şimşir, **Lozan Telgrafları 1922-1923 II**, s.586.

²⁴³ B. Şimşir, **Lozan Telgrafları 1922-1923 II**, s.601.

Diamandy, C. Contzesco, Türkiye adına; İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur, Hasan Bey, Bulgaristan adına; B. Morphoff, D. Stancioff, Belçika adına; F. Peltzer, Portekiz adına; A. B. Ferreira, Amerika Birleşik Devletleri adına; J. C. Grew Rumine Sarayında, Üniversitenin Tören salonunda Lozan Barış Antlaşmasını ve ekli sözleşmeleri imzaladılar.²⁴⁴ İmzalanan sözleşmeler şöyledir: 1.Barış Antlaşması, 2.Boğazlar Sözleşmesi, 3.Trakya Sınırı Sözleşmesi, 4.Yerleşme ve Yargısal Sözleşme, 5.Ticaret Sözleşmesi, 6.Genel Af Protokolü Sözleşmesi, 7.Yunanista'daki Müslümanların Taşınmaz Mallarına İlişkin Sözleşme, 8. Sağlık Sözleşmesi, 9. Yargı Yönetimine Dair Sözleşme, 10. Osmanlı Devleti'nin Verdiği İmtiyazlara Dair Sözleşme, 11. Lozan Sözleşmesine Portekiz ve Belçika Devletleri'nin İmzalamasına Dair Sözleşme, 12. İtilaf Devletleri'nin Türk Topraklarından Çıkmasına Dair Sözleşme, 13. Karaağaç, İmroz ve Bocaada İle İlgili Sözleşme, 14. Sevr Antlaşması'nda Trakya'ya Dair Sözleşme, 15. Sırp-Hırvat-Sloven Devletinin Lozan Barış Antlaşması'nı İmzalamasına Dair Sözleşme, 16.Portekiz ve Belçika Devletleri'nin Konferansın Son Sözleşmesi'ni İmzalamasına Dair Sözleşme.²⁴⁵

İsmet Paşa, Lozan Barış Antlaşmasının imzalandığını “İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya ve Yunanistan ile Türkiye arasında sulh muâhedenâmesi 24 Temmuz saat üçten dörde kadar imzâ edilmiştir...” şeklindeki 24 Temmuz 1923 tarihli telgrafıyla TBMM Hükümeti'ne bildirmiştir.²⁴⁶ 25 Temmuz tarihinde TBMM Hükümeti de gönderdiği bir telgrafla Türk Heyeti'ne teşekkür etmiştir. TBMM'nin telgrafı şöyledir: “...bugünde parlak hizmetlerden dolayı Zât-ı devletlerinizi, muhterem arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve mesâinizde size yardım eden bütün Hey'et-i Murahhasa a'zâsına müteşekkîrâne tebrik ederim.”²⁴⁷

1- Boğazlar Rejime İlişkin Sözleşme

Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme yirmi maddeden ve bir ek bölümünden oluşmaktadır (Ek 2). Sözleşme 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştır. Sözleşmeyi İngiltere adına H. Rumbold, Fransa adına M. Pellé, İtalya adına M. C. Garroni ve G. C. Montagna, Japonya adına K. Otchiai, Bulgaristan adına B. Marghoff ve D. Stanciloff, Yunanistan adına E. K. Venizelos ve D. Caclamanos, Romanya adına C. Diamendy ve C.

²⁴⁴ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım II, Cilt I, Kitap II, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları No: 342, Ankara Basımevi, Ankara, 1969, s.268-269.

²⁴⁵ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım II, Cilt I, Kitap II, s.269-271.

²⁴⁶ B. Şimşir, **Lozan Telgrafları 1922-1923 II**, s.602.

²⁴⁷ B. Şimşir, **Lozan Telgrafları 1922-1923 II**, s.607.

Contzesco ile Türkiye adına İsmet Paşa, Rıza Nur ve Hasan Bey'ler imzalamıştır.²⁴⁸ Sovyet Rusya, Lozan Barış Konferansı'nın 1 Şubat 1923 günü gerçekleşen oturumunda sözleşmenin kalıcı bir barış sağlamayacağı, kendileriyle beraber Ukrayna ve Gürcistan'ın güvenliğini tehdit ettiği ve son olarak da sözleşmenin hazırlanma sürecinde Rusya, Ukrayna ve Gürcistan temsilcileriyle müzakere edilmediği²⁴⁹ gerekçeleriyle 24 Temmuz günü sözleşmeyi imzalamamıştır. Daha sonra Sovyet Rusya, güvenlik, barış ve diğer devletlerle olumlu ilişkiler kurmak adına; Sovyet cumhuriyetlerinin ve tüm dünyanın ticari çıkarları yeterli ölçüde garanti edilemezse sözleşmeden çekilmek şartıyla²⁵⁰ sözleşmeyi 14 Ağustos 1923 tarihinde Roma'da imzalamıştır.²⁵¹ Ancak daha sonra Sovyetler Birliği tarafından bu antlaşma onaylanmamıştır. Bu nedenden dolayı Sovyetler Boğazlar Komisyonunda temsilci bulunduramamıştır.²⁵²

“Boğazlar” terimi, Karadeniz, Çanakkale Boğazı ve Marmara Boğazı'nı kapsayan bölge için kullanılmaktadır. Boğazlardan havadan ve denizden gidiş-geliş ilkeleri kabul edilmiş ve gidiş-geliş hükümleri konusunda anlaşılmıştır (md.1). İmzacı devletler kendi parlamentolarında bu sözleşme onaylandıktan sonra onay belgesini Paris'te Fransız hükümetine sunacaklardır (md.20). Boğazlardan gidiş-geliş ilkelerini uygulamak ve denetlemek için İstanbul'da Fransa, İngiltere, Türkiye, İtalya, Japonya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Rusya ve katılmayı kabul ederse Amerika Birleşik Devletleri ile daha sonra sözleşmeyi imzalayarak katılmak isteyen devletlerin göndereceği temsilciler ile uluslararası bir Boğazlar Komisyonu kurulacaktır ve komisyonun başkanlığını Türkiye'nin temsilcisi yapacaktır (md.10,11,12,13,14). Komisyon çalışmalarını Milletler Cemiyeti'nin denetiminde yapacak ve her yıl ayrıntılı bir rapor gönderecek ve üstlendiği görevleri yapmasına yardımcı olacak yönetmelikler hazırlama yetkisi olacaktır (md.15,16). Sözleşmeyi imzalayan devletler, diğer devletlerin sözleşmeye katılmaları için çabalayacaklar ve sözleşmeyi imzalamayı kabul eden devletler Fransa Hükümeti'ne ya da imzalayan herhangi bir devlete başvuracaktır. Katılma tarihleri Fransa Hükümeti'ne veya diğer bir devlete başvurdıkları tarih olarak sayılacaktır (md.19).

²⁴⁸ İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s.159.; S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap II, s.150.

²⁴⁹ S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap II, s.138-140.

²⁵⁰ Umut Bekcan, “Sovyetler Birliği, Lozan Antlaşması ve Türkiye”, **Belgi Dergisi**, 22, (2021/II), s.247.

²⁵¹ T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a...**, s.337-338.; S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım II, Cilt I, Kitap II, s.273.

²⁵² Şarika Gedikli Berber, “Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazları Meselesine Bakış”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, XIV/2, (2006), s.624.

Savaş ve barış zamanında ticaret gemileri ve uçaklarıyla savaş gemileri ve uçaklarının gidiş-gelişiyle ilgili anlaşılan hükümler ise şöyledir (md.2): Barış zamanında, savaş gemileri ve uçakları hariç tutularak sağlık işleri, kılavuzluk, fener vb. hizmetlerin dışında vergi alınmadan yirmi dört saat boyunca boğazlardan gidiş-geliş serbest bir şekilde yapılacaktır (md.2/I-a). Savaş zamanında Türkiye'nin tarafsız kalması durumunda Boğazlardan gidiş-geliş serbest bir şekilde yapılmaya devam edilecek ve Türkiye serbest gidiş-gelişi engelleyecek herhangi bir önlem almayacaktır (md.2/I-b). Türkiye savaşan bir devlet durumunda ise savaş durumuna tarafsız kalan devletlerin askeri amaçla kullanılmayan gemi ve uçakları için serbest gidiş-geliş ilkesi devam edecektir. Türkiye'nin bu taşıtları denetleme hakkı bulunacaktır. Düşman gemilerinin geçişini engelleyecek önlemler alabilecek ancak bu önlemler serbest geçiş hakkı olan taşıtların serbest geçişini engelleyebilecek düzeyde olmayacaktır (md.2/I-c).

Askeri amaçla kullanılan gemi ve uçakların Boğazlardan gidiş-gelişiyle ilgili olarak alınan karara göre; Karadeniz'e geçmek üzere Boğazlardan geçecek taşıtların sayısı, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin en yüksek donanmaya sahip gemilerinin sayısını geçemeyecektir. Boğazlar Komisyonu Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden her yıl Ocak ve Temmuz ayları içerisinde donanmasıyla ilgili bilgileri isteyebilecektir. Karadeniz'e geçmek isteyen devletler gemileriyle ilgili bilgileri komisyona verecektir (md.2/II-a). Savaş zamanında Türkiye tarafsız ise yukarıda saydığımız hükümler (md.2/II-a) dışında gidiş-geliş serbest bir şekilde devam edecek, Türkiye bu serbest geçiş engelleyecek herhangi bir önlem alamayacak ve savaş gemilerinin tamirat/onarım ile yiyecek konuları 1907 XIII. La Haye sözleşmesine göre yapılacaktır (md.2/II-b). Savaş zamanında Türkiye savaşan devlet durumunda ise tarafsız devletlerin gemileri bahsettiğimiz (md.2/II-a) hükümleri doğrultusunda Boğazlardan gidiş-geliş serbest bir şekilde devam ederken, düşman gemilerinin Boğazlardan gidiş-geliş karşısında alacağı önlemler tarafsız devletlerin gemilerinin serbest bir şekilde geçişini engelleyecek düzeyde olmayacaktır. Tarafsız devletlerin askeri uçakları olası riskleri kabul ederek Boğazlardan geçebilecek ve Türkiye belirlediği yerlerde bu uçakları denetleyebilecektir (md.2/II-c). Türkiye ile barış durumunda olan devletlerin denizaltıları Boğazlardan suyun yüzeyinde geçebilecek (md.2/III-a), boğazlardan geçmek isteyen devletlerin donanmalarının kuvvet komutanları Çanakkale Boğazı ve Karadeniz'de belirtilen işaret istasyonlarına gemilerinin sayısını ve gemi isimlerini nezaket gereği bildirecektir (md.2/III-b). Askeri veya askeri olmayan uçaklar Boğazların dar geçitlerinin her iki

yanında 15 km toprak şerit üzerinde serbestçe geçebilecek ve arıza vb. durumlarda Türkiye'nin kıyılarında karaya veya denize iniş yapabilecektir (md.2/III-c).

Türkiye Boğazları kullanan taşıtların geçecek veya duracak sürelerini belirleyecek yönetmelikler hazırlayabilecektir (md.2/I-a). Savaş gemileri belirtilen süre zarfında Boğazlarda durabilecek ve arıza/onarım süresi bu süreye dahil edilmeyecektir (md.2/IV). Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin kendi limanlarında ve hava alanları için benzer hakları olacaktır (md.2/V-b).

Taraflar sağlıkla ilgi konuları içeren bazı hükümler konusunda da anlaşmaya varmışlardır. Bu hükümler ise şöyledir: Bulaşıcı hastalık (tifüs, veba, vb.) çıkan ya da bir hafta içerisinde teşhis konulmuş savaş gemileri ile hastalık teşhisi konulmuş limanlardan 120 saatten az bir sürede ayrılmış savaş gemileri, Boğazlardan karantina uygulaması içerisinde gerekli önlemler alınarak geçiş yapabileceklerdir. Ticaret gemileri için iki ayrı durum bulunmaktadır. Birincisi ticaret gemisinde doktor bulunması halinde yukarıda saydığımız benzer hükümler uygulanacaktır. İkinci durumda ise doktor bulunmaması halinde uluslararası sağlık kuralları uygulanacaktır. Savaş ve ticaret gemilerinin Türk limanlarına uğraması halinde de uluslararası sağlık kurallarına tabi tutulacaklardır (md.2/VI).

İstanbul ve çevresinin güvenliğini sağlamak için Türkiye Hükümeti, 12 bin adet askeri kuvvet ve İstanbul'da birer adet tersane ve deniz üssü bulundurabilecektir (md.8). Aynı şekilde Boğazlardan gidiş-geliş trafiğinin güvenli bir şekilde yapılması için sularda, kıyılarda ve adalarda uygulanacak bazı önlemler de alınmıştır (md.3). Bu önlemler kapsamında Çanakkale Boğazı ve Karadeniz'de bazı bölgeler ve adalar silahsızlandırılmıştır (md.4). Silahsızlandırılan bölgeler ve adalar ise şöyledir: *Çanakkale Boğazı*: Kuzey-Batıda, Gelibolu Yarımadası ve Saros (Xérés) Körfezi'nde Bakla Burnu'nun kuzey-doğusundan 4 km uzaklıkta bulunan bir noktadan başlayarak, Marmara Denizi üzerinde Kumbağı'nda sona eren ve Kavak'ın (bu yer dışarıda kalmaktadır) güneyinden geçen bir çizginin güney doğusundaki bölge. *Karadeniz Boğazı*: (md.8 hükümleri saklı kalmak şartıyla); Güney-Doğuda, kıyı ile, Bozcaada (Tenedos) karşısında Eski İstanbul Burnu'ndan başlayarak, Marmara Denizi üzerinden hemen Karabiga kuzeyinde bulunan kıyıda bir noktada sona ermek üzere, kıyıdan 20 km uzaklıktan geçen bölge ile Doğu'da ve Batı'da Karadeniz'in kıyısından 15 km uzaklığından geçen bir bölge silahsızlandırılmıştır (md.4/I). Bu bölgelerin sınırlarının saptanması için Türkiye, İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetlerinin birer temsilcisinden oluşturulacak bir komisyon kurulacak ve 15 gün zarfında çalışmaya başlayacaktır. Komisyonun

harcamaları devletlerarasında paylaştırılacak, temsilciler ücretlerini kendi ülkelerinden alacaklardır (md.5). *Adalar*: Marmara Adaları (Emir-Ali Adası hariç), Semadirek, Limni, İmroz, Bozcada ve Tavşan adaları silahsızlandırılacaktır (md.4/II-III). Türkiye ve Yunanistan savaş durumunda savaşan devlet haklarını kullanarak bu bölgelerin tarafsızlığını değiştirecek adımlar atarsa savaş sonrası yapılacak antlaşmada bu sözleşmedeki Boğazlar Rejimini yeniden kuracaklardır (md.9).

Yukarıda belirtilen tarafsızlaştırılan bölge ve adalarda 8. madde hükümleri saklı kalmak şartıyla, hiçbir askeri deniz üssü, havacılık tesisi, denizaltı taşıtları (denizaltılar hariç) ve sabit topçu tesisleri bulunmayacaktır. Tarafsızlaştırılan bölge ve adaların güvenliği, 100 kişiye 4 adet hafif makinelik tüfek, kılıç, tabanca ve tüfek ile donatılmış polis ve jandarma kuvvetleri ile sağlanacaktır. Tarafsızlaştırılan bölge ve adaların karasularından denizaltılar dışında hiçbir denizaltı taşıtı geçemeyecektir. Türk topraklarında bulunan tarafsızlaştırılmış bölge ve adalardan Türk silahlı kuvvetleri transit bir şekilde geçebilecek veya demir atabilecektir. Türk hükümeti Boğazların yüzeyini veya içini uçak veya balonlar ile gözetleyebilecek ve bu gözetleme uçakları kara veya denizde istediği yere iniş yapabilecektir. Türkiye ve Yunanistan topraklarında bulunan tarafsız bölge ve adalarda haberleşme tesisleri kurabilecek ve Yunanistan topraklarında bulunan tarafsızlaştırılmış bölge ve adalarda Türkiye'yi tehdit edecek bir şekilde askeri hava ve deniz üssü bulunduramayacaktır (md.6). Yine Türkiye Devleti, Karadeniz'deki tarafsızlaştırılmış bölgelerin doğusunda Anadolu'dan Darıca'ya kadar Marmara ve Avrupa bölgesindeki tarafsızlaştırılan kıyılarda sabit top bataryası veya torpil tesisi bulunduramayacaktır. Marmara Deniz'ine denizaltı taşıtları (denizaltılar hariç) giremeyecektir (md.7) ve bu zamana kadar sayılan tüm hükümler Türk donanmasının Türk karasularında özgürce gezme hakkını engellemeyecektir (md.17).

İstanbul ya da Boğazlardan serbestçe gidiş-geliş ilkesinin tehlikeye girmesi ya da girdiği durumlarda sözleşmeyi imzalayan devletler ve her durumda İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya Milletler Cemiyeti'nin öngördüğü araçlar ile tehlikeyi bertaraf etmek için beraber çalışacaklardır. Tehlike bertaraf edildikten sonra kararlaştırılan Boğazlar Rejimini yeniden kuracaklardır (md.18).²⁵³

²⁵³ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, II/1, Ankara, 1992, s.150-157.; İ. Soysal, **...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s.148-159.; S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap II, s.142-150.

C- LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN TÜRK BASININA YANSIMASI VE BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİNE DAİR TBMM'DEKİ GÖRÜŞMELER

I- Lozan Barış Antlaşması'nın Türk Basınına Yansıması

Boğazlar Meselesiyle ilgili olarak Türk Basınında karşımıza çıkan ilk haberlerden biri konferansın birinci aşamasında 1 Şubat 1923'de Milli Gaye Dergisi'nde Abdurrahman Şeref tarafından kaleme alınan “*Boğazlar Meselesi*” başlıklı makaledir. Makalede Boğazlar Meselesinin daha iyi bir şekilde anlaşılması için meselenin çıkış noktası, Mısır Meselesi ve Rusya ile yapılan antlaşmaların teferruatı ile açıklanmaktadır. Lozan Konferansı ile ilgili olarak Türk milletinin ve diğer milletlerin alınacak kararları sabırsızlıkla beklediğini ve Lozan Konferansı'ndan önce toplanan konferanslarda milli gayelerimizin “...Lozan'da olduğu kadar açık ve dürüst...” bir şekilde anlatılmadığını belirttiikten sonra milli gayelerimizi “...milli gayemiz nedir? Hiçbir devletin hukukuna tecavüz itmemek şartıyla bizde diğer milletler gibi hududu milliyemiz dâhilinde kanuni medeniyetin ahkamı dairesinde istiklâli tam ile yaşamaktan başka bir şey olmadığını her vasıta ile cihana ilan ettik. Lozan konferansı müzakeratı bunun en büyük şahididir...” sözleriyle anlatmaktadır.²⁵⁴

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanacağına dair Türk Basınında yayımlanan makalelerden biri Ziya Gühür tarafından “*Beklediğimiz Netice*” başlığıyla 18 Temmuz 1923 tarihinde “*Hakimiyet-i Milliye*” gazetesinde yayımlanmıştır. Makalede bu başarıya imza atan Türk milletinin önderlerine teşekkür edilmektedir.²⁵⁵ Ziya Gühür aynı gazetede 19 Temmuz günü “*24 Temmuz*” başlıklı haberi kaleme alarak antlaşmanın 24 Temmuz günü imzalanacağını ve bugünün Türk milleti için şerefli bir gün olduğunu söylemiştir.²⁵⁶ “*Vakit*” gazetesi 20 Temmuz günü “*Türkiye Tam Bir İstiklâl Kazanmıştır*” başlıklı haberinde Lozan Barış Antlaşması ile Türk milletinin bağımsızlığını kazandığını,²⁵⁷ 22 Temmuz günü yayımladığı haberinde ise barış antlaşmasının Salı günü saat üçte İsviçre Konfederasyonu Başkanının gözetiminde imzalanacağını kamuoyuna duyurmuştur.²⁵⁸ “*Atı (İleri)*” gazetesi okuyucularına imza tarihini 23 Temmuz günü yayımladığı haber ile duyururken haberin devamında “...Sevr muahedesini hatırlayanlar Lozan muahedesinin kıymetini takdir eder...” sözleriyle barış antlaşmasının kıymetinin anlaşılması için Sevr Antlaşması ile karşılaştırılması gerektiğini ifade etmiştir. Haberin devamında ise Türk

²⁵⁴ Abdurrahman Şeref, “*Boğazlar Meselesi*”, *Milli Gayemiz Dergisi*, 1.Şubat 1923.

²⁵⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Temmuz 1923.

²⁵⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Temmuz 1923.

²⁵⁷ *Vakit*, 20 Temmuz 1923.

²⁵⁸ *Vakit*, 22 Temmuz 1923.

milletinin bağımsızlığını hiçbir yardım almadan kendi kaynaklarıyla kurtardığını vurgulamıştır. ²⁵⁹ “*İkdam*” gazetesi ise Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanacağını okuyucularına 23 Temmuz günü “*Sulh İmza Merasimi Hazırlıkları Tamamdır*”²⁶⁰ başlığıyla yayımladığı haberle duyurmuştur. 25 Temmuz günü “*Muahedenin İmza Merasiminin Tafsilatı*” başlıklı haberinde İsmet (İnönü) Paşa’nın barış antlaşmasını altın kalemi ile imzaladığını kamuoyuna aktarmıştır.²⁶¹ Böylece Türk basını yaptığı haberler ile Türk kamuoyuna Lozan Barış Antlaşmasının imzalandığını naklettiğimiz haberler ile duyurmuşlardır.

Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan sonra Türk basınının en çok üzerinde durduğu konu ise barış antlaşmasının imzalanma tarihinin Kurban Bayramı’na denk gelmesi ile yapılan coşkulu kutlamalar olmuştur. Türk basınında yayınlanan kutlama haberlerinden biri 24 Temmuz günü “*Ati (İleri)*” gazetesinde “*Bugünkü Bayram İlan Sulh Bayramıdır*” başlıklı haberi. Haberde Kurban Bayramı’na denk gelmesi nedeniyle bugünün Sulh Bayramı ilan edildiği belirtilmiş ve devamında şehit ve gazilere Türk halkının şükran ve minnetleri sunulmuştur.²⁶² “*Hakimiyet-i Milliye*” gazetesi aynı tarihte yayımladığı haberde Sulh Bayramının İstanbul’da fener alayları ve top atışlarıyla kutlandığını okuyucularına aktarmaktadır.²⁶³ “*Vakit*” gazetesi ise İstanbul’daki kutlamalarla ilgili olarak 25 Temmuz günü Şakir Bey’in kaleme aldığı “*Sulh Şenliği*” başlıklı haberinde İstanbul’daki en ücra mahallerdeki evlerin bile bayraklarla süslendiğini, top atışları yapıldığını, limanlarda düdüklerin çalındığını, minarelerden salaların okunduğunu, fener alayları düzenlendiğini ve dükkânların vitrinlerine Mustafa Kemal ve İsmet Paşaların fotoğraflarının asıldığını ifade etmektedir.²⁶⁴ Ankara’daki kutlamaları “*Ati (İleri)*” gazetesi 24 Temmuz günü yayımladığı “*23 Temmuz ve Sulh Bayramları*” başlıklı haberde “...toplar atılmak ve davullar çalınmak suretiyle tes’id edilmiş hiçbir merasim yapılmamış... yalnızca sulh şerefine beşte (saat 5’te) yüz bir pare top atılacaktır...”²⁶⁵ sözleriyle kutlamaları kamuoyuna aktarmıştır.

Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan sonra Türk Basınında en çok yer tutan haberler Sovyet Rusya’nın Boğazlar Sözleşmesi’ni imza edip etmeyeceği konusu olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak karşımıza çıkan ilk haberlerden biri 22 Temmuz

²⁵⁹ *Ati (İleri)*, 23 Temmuz 1923.

²⁶⁰ *İkdam*, 23 Temmuz 1923.

²⁶¹ *İkdam*, 25 Temmuz 1923.

²⁶² *Ati (İleri)*, 24 Temmuz 1923.

²⁶³ *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Temmuz 1923.

²⁶⁴ *Vakit*, 25 Temmuz 1923.

²⁶⁵ *Ati (İleri)*, 24 Temmuz 1923.

1923’de “Vakit” gazetesinde yayımlanan “*Lozan Konferansı’nda Müzakere Faslını Kapatarak Sulhu Açan Tarihi Üç Celse*” başlıklı haberdır. “*Boğazlar Mukavelesi ve Rusya*” alt başlıklı haberde “... Rusya üç hafta zarfında mukavelenameyi İstanbul’da imza edebilir...” sözleriyle alınan kararı aktarmıştır.²⁶⁶ Aynı tarihte “İkdam” gazetesi “*Boğazlar Hakkında Çiçerin’in Bir Notası*” başlıklı haberinde “...boğazların açık kalmasından dolayı Türkiye’nin her türlü muharebeye iştiraki halinde İstanbul’un tehlikeye ma’aruz kalacağını...” sözleriyle Türkiye’yi olası bir durumda sözleşme gereği kendisini savaşın içerisinde bulacağı konusunda uyarmaktadır. Notanın devamında Rusya’nın Boğazlar Sözleşmesini imzalamak için Roma Sefirini görevlendirdiğini belirtmektedir. Gazetede ki “*Ruslar Boğazlar Mukavelesini Ne İçin İstanbul’da İmzalayacak?*” başlıklı haberde Sovyet Rusya’nın olası tehlikeler karşısında Türkiye’yi tekrar uyardığı ve bu tehlikeler karşısında “...mukarreratı kabule muvafakat eylediği cihetle Sovyetler Cumhuriyeti bu babda kendisine terettüb edebilecek hiçbir mesuliyeti kabul etmemektedir...” sözleriyle sorumlu olmadığını belirttiği ifade edilmektedir. Daha sonra Rusya’nın sözleşmeyi neden imzalamadığını ise “...Türk milletinin hukukunun masuniyetine hizmet ve yardım ettiği ve Sovyetler Cumhuriyetlerinin selametini tehdit iden tehlikelere mümkün mertebe mâni olduğunu ümid itmektir...” sözleriyle açıklanmaktadır. Son olarak da 14 Ağustos günü Sovyet Heyeti’nin sözleşmeyi imzalamak üzere İstanbul’a geleceğini yazmaktadır.²⁶⁷ “Ati (İleri)” gazetesi ise Sovyet Rusya’nın Boğazlar Sözleşmesini imzalayacağını yayımladığı “*Rusya’nın Boğazlar Mukavelesini Tasdikine Dair*” haber ile okuyucularına aktarmıştır.²⁶⁸ “Vakit” gazetesi Sovyet Rusya’nın sözleşmeyi protesto etme nedenini ve imzalayacağını 25 Temmuz 1923’de yayımladığı “*Rusya Siyasetinde Bir Malumat*” başlıklı haberi ile okuyucularına aktarmaktadır. Protesto etme nedeni olarak konferansın her safhasına Rusya’nın katılmak istemesi ve Rusya’nın tezlerinin dinlenilmeden Lord Curzon tarafından iki isteğin de reddedilmesi gösterilmektedir. İmzalamaya karar vermeleri ise “...Moskova’dan alınan haberlere göre Rusya protesto etmekle beraber boğazlar mukavelesini imzaya muvafakat itmiştir...” sözleriyle kamuoyuna duyurulmuştur.²⁶⁹

Sovyetlerin Boğazlar Sözleşmesi’ni neden İstanbul’da imzalamak istediğini ise “İkdam” gazetesi, 24 Temmuz 1923’de “*Sulhumuzun Rusya’da Yaptığı Tesirler*” başlıklı

²⁶⁶ Vakit, 22 Temmuz 1923.

²⁶⁷ İkdam, 22 Temmuz 1923.

²⁶⁸ Ati (İleri), 24 Temmuz 1923.

²⁶⁹ Vakit, 25 Temmuz 1923.

haberde Nüzhet isimli muhabirin gönderdiği “...*Ruslar boğazlar mukavelesini İstanbul’da imzalamakla beraber ileride boğazların tabi olacakları usulde ta’dilat icrasında ısrar edeceklerdir...*”²⁷⁰ beyanatının yer aldığı telgrafi kamuoyuna duyurmuştur. Böylece anlaşılabacağı üzere Sovyet Rusya’nın sözleşmeyi İstanbul’da imzalamak istemelerinin nedeni sözleşmede değişiklik yapmak istedikleri zaman Türkiye’nin desteğini almaktı.

Sovyet Rusya’nın Boğazlar Sözleşmesi’ni Roma’da imzalamaya karar vermeleri ise 31 Temmuz tarihli “*Hakimiyet-i Milliye*” gazetesinde yayımlanan “*Hususi Muhabirlerimizin Telgrafları*” başlıklı haberde Rıfat isimli muhabirin gönderdiği telgrafi aynen naklederek okuyucularına sunarken²⁷¹, “*Vakit*” gazetesi aynı tarihte yayımladığı “*Ruslar Roma’da İmzalıyor*” haberinde konuyu okuyucularına aktarmaktadır.²⁷²

II- Lozan Barış Antlaşması ve Boğazlar Sözleşmesine Dair TBMM’deki Görüşmeler ve Antlaşmanın Onaylanması

İsmet Paşa, 7 Ağustos 1923 tarihinde Lozan’dan ayrıldı. 10 Ağustos’ta İstanbul’a, 12 Ağustos’ta da Ankara’ya geldi.²⁷³ TBMM’de Lozan Barış Antlaşması’nın görüşmeleri 21 Ağustos 1923 tarihindeki oturumlar ile başladı.²⁷⁴ Meclisteki görüşmelerde Boğazlar Sözleşmesi’ne dair yapılan itirazlar iki ana başlık altında toplanıyordu. Birincisi Boğazların güvenliği açısından teminat veren Cemiyet-i Akvama güvenilemeyeceği yönündedir. İkincisi ise Boğazlar Sözleşmesi’nin Misak-ı Milli’nin dışına çıkılarak imza edildiği iddialarıdır.

21 Ağustos 1923 tarihli TBMM oturumunda Boğazlarla ilgili olarak imzalan sözleşmeye dair itirazlar yapıldı. Oturumda Boğazlarla ilgili ilk itiraz eden Tekirdağ Mebusu Faik Bey’dir. Faik Bey, Cemiyet-i Akvamla ilgili olarak Yunanistan ile Türkiye arasında hakemlik yapacakları bir olayda Türkiye’yi tutmayacaklarına dair şüphelerini şu sözler ile dile getirdi; “...*Yunanlılarla bizim aramızda çıkacak ihtilâfata Cemiyeti Akvamın o Komiseri hakkımıza ne kadar riayetkâr olacaktır. Acaba? O Cemiyeti Akvam ki, Yunanlıların bilâsebeb ve munhasıran iştıyakı zulümlerini teskin etmek için memleketimizde yapmadıkları fecayi, yakmadıkları ocak bırakmadıkları halde ne bu ocakların külü ve dumanı ve zavallı dul ve yetimlerin feryadı o yüksek Cemiyet-i Akvamın*

²⁷⁰ **İkdam**, 24 Temmuz 1923.

²⁷¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Temmuz 1923.

²⁷² **Vakit**, 31 Temmuz 1923.

²⁷³ B. N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.609.

²⁷⁴ T. Akyol- S. Kaplan, **Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları TBMM’de Lozan Müzakereleri Tutanakları**, s.707.

hiç teessürünü celbetmediği halde... hâkimliğinden ve müzahirliğinden bizim yolcularımız acaba ne derece istifade edecek emniyetle seyahatlerini yapacaklardır?...²⁷⁵ Faik Bey yukarıda dile getirdiği sorulara cevap alamamıştır. Zira geç bir saat olması nedeniyle oturum sonlandırılmıştır.²⁷⁶ 22 Ağustos 1923 tarihli oturumda Cemiyet-i Akvamla ilgili olarak endişesini dile getiren ikinci isim İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey olmuştur. Harp durumunda veya tehdidi karşısında Boğazların ve silahsızlandırılmış bölgelerin tehlikeye girmesi halinde Cemiyeti Akvamın karar verecek olmasını (md.18) eleştirmektedir: “...Efendiler! Cemiyet-i Akvam ellerinde bir alettir. Herhangi bir surette serbestî mürura bir tecavüz vâki olursa o zaman onlara, boğazlarımıza istedikleri kadar tecavüz salâhiyeti vermiş oluyor. Bu madde beni ürkütüyor...”²⁷⁷ sözleriyle İtilaf Devletleri’nin Cemiyet-i Akvamı kullandığını belirtmektedir. İki Mebus da özellikle Cemiyet-i Akvama güvenmediklerini vurgulamışlardır.

Misak-ı Milli’nin dışında hareket edildiğini düşünen Saruhan Mebusu Vâsıf Bey iddiasını şu sözleri ile ortaya koymaktadır: “...Arkadaşlar! Tâ Sivas Kongresinden beri boğazlarda serbestî seyrüseferi kabul ettiğimizi ilân etmişiz ve bu Misaki Millîmizde de mevcuttur. Binaenaleyh bunun haricinde bir karar almak mümkün değildir. Boğazlara ait kararımızın hiçbir maddesinde gayriaskerî ve bitaraf mıntıkalar yapacağımıza dair sarahat yoktur...”Konuşmasının devamında ise Süveyş ve Cebelitarık Boğazlarını örnek göstererek buralarda İngiltere’nin neden böyle bir uygulama yapmadığını sorgulamaktadır.²⁷⁸ Vâsıf Bey’in ithamlarına cevap veren Hariciye Encümeni Mazbata Muharriri Tevfik Rüştü Bey, yaptığı konuşmada encümenin, boğazlar sözleşmesinde “...Misaki Millîmizin ona mütaallik ahkâmı ile mütebayın görmemiştir...”²⁷⁹ diyerek Misak-ı Milli’nin dışına çıkılmadığını belirtmiştir.

Lozan Barış Konferansı’na katılan delege heyetinin başkanı olan İsmet (İnönü) Paşa TBMM görüşmeleri boyunca bütün iddiaları dinlemiş ve 23 Ağustos 1923’de gerçekleştirilen TBMM oturumunda cevap vermiştir. Boğazlarla ilgili olarak İsmet Paşa ilk olarak Misak-ı Milli’nin dışına çıkıldığını iddia eden mebuslara cevap vermiştir ve Misak-ı Milli’nin dışına çıkılmadığını ve Misak-ı Milli’de yer alan hükümler çerçevesinde boğazların ticaret ve uluslararası gemilerin geçişine açıldığı şu sözleriyle

²⁷⁵ TBMMZC, II/1, s.241.

²⁷⁶ TBMMZC, II/1, s.242.

²⁷⁷ TBMMZC, II/1, s.248.

²⁷⁸ TBMMZC, II/1, s.251.

²⁷⁹ TBMMZC, II/1, s.261.

açıklamıştır; “...Misakı Millîmizde İstanbul’un ve Marmara’nın emniyeti mâhfuz kalmak şartiyle boğazların ticarete ve Münakalâtı Umumiyyeye küşadını esas olarak kabul ettik. Misakı Millîde kabul ettiğimiz bu esas hakikatı halde şeraiti cedidenin zaruriyatından idi. Düşünülemeyerek yapılmış bir fedakârlık tarzında ifade olunamaz. Boğazların usulünü tâyin etmek için olan müzakeratta birçok siyasetler tavazzuh ve tesadüm etmiştir. Türkiye bu siyasetler içinde Misakı Milli ile ilân olunan esasata sadakatini ve asıl kendi vazifesi olan Türkiye’nin mevcudiyet ve emniyetini vikaye etmek esasını takip ettik” konuşmasının devamında ise Türkiye’nin sözleşme gereğince yüklendiği hükümlülüğün sadece askerden arındırılmış bir mıntika oluşturmak olduğunu şu sözlerle açıklamıştır; “...Boğazların açıklığı için imza ettiğim mukavelede; harb sefineleri için, havai sefineler için hazarda ve seferde şeraiti mürur tâyin edilmiş bulunuyor... Bizim boğazlar mukavelenamesinde deruhde ettiğimiz mecburiyet; gayriaskerî bir mıntika ihdasıdır...” Daha sonra İstanbul’un güvenlik altına alındığını ve Boğazların tek sahibinin Türkiye olduğunu belirtmiştir. Kurulacak olan Boğazlar Komisyonu’nun görevinin ticaret ve savaş gemileriyle uçaklarının gidiş-gelişinde belirlenen hükümlere uyulup uyulmadığını kontrol edeceğini; “boğazları mürur noktai nazarından açıyoruz. Geçecek sefaini harbiye birtakım hesabat ile tâyin olunacak, komisyonun vazifesi Karadeniz ve Akdeniz devletlerinin kuvayı harbiyei bahriyesine mûtaallik müşterek bir meseleyi takibetmektir. Mâba’dı vazife tamamen İstanbul’un ve boğazların sureti mutlâkada tahtı hâkimiyetinde bulunduğu devlete aittir...”²⁸⁰ sözleriyle belirterek Boğazlar Rejimine dair imzalanan sözleşmeyi TBMM oturumuna katılan mebuslara açıklamıştır. Bu açıklamaları sırasında görüşmelerde mebuslardan alkışlar ve bravo sesleri yükselmiştir.

İsmet Paşa’nın açıklamaları bittikten sonra Lozan Barış Antlaşması’nın onaylanması için TBMM’de oylama yapılmıştır. Lozan Barış Antlaşması mebusların çoğunluk oyuyla kabul edilmiştir. Antlaşmanın Boğazlar Rejimine ilişkin Sözleşmesi’nin oylamasına 227 mebus katılmıştır. Mebuslardan 14 tanesi red oyu kullanmıştır. 213 mebus kabul oyu vermiştir. Böylece Boğazlar Rejimine ilişkin Sözleşme oy çoğunluğuyla kabul edilmiştir.²⁸¹

²⁸⁰ TBMMZC, II/1, s.276-278.; İ. Turan, **İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, s.180-182.

²⁸¹ TBMMZC, II/1, s.284.; T. Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr’den Lozan’a...**, s.362.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ (20 TEMMUZ 1936)

A- MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ'NE GİDEN SÜREÇ

1923-1936 yılları arasında Türkiye’de ve Dünya’da birçok gelişme yaşanmıştır. Bu dönemi Fahir Armaoğlu eserinde 1923-1930 Geçici Barış Devri ve 1931-1939 Buhranlar Devri²⁸² olarak, Oral Sander ise 1925-1930 Lokarno Dönemi ve 1931-1939 Yıkılma Devri²⁸³ olarak tanımlamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin iç politikadaki gelişmeleri kronolojik bir şekilde sıraladığımızda 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması’nı başlangıç noktası olarak ele aldığımızda şu önemli gelişmeler karşımıza çıkmaktadır: 29 Ekim 1923’te Türk Devleti’nin yönetim şeklinin Cumhuriyet olması ve Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi²⁸⁴, 3 Mart 1924’te Hilafetin kaldırılması²⁸⁵, 20 Nisan 1924’te yeni anayasanın yürürlüğe girmesi²⁸⁶, 25 Ekim 1924’te Boğazlar Komisyonunun İstanbul’da çalışmalarına başlaması.²⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti’nde çok partili sisteme geçiş denemeleri kapsamında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (17 Aralık 1924-5 Haziran 1925)²⁸⁸ ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos-17 Kasım 1930)²⁸⁹ açılmış ancak ikisi de kısa süre içerisinde kapanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti dış politikasında yaşanan gelişmeler ise Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa’nın “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*” ilkesi çerçevesinde şekillenmiştir. İsmet (İnönü) Paşa 29 Nisan 1928 tarihli TBMM oturumunda Türkiye’nin dış politikasının hedefini “*Dış politikada bütün gayretimiz hiç kimsenin menfaatlerine karşı bir hareketi derpiş etmeyen, dürüst bir istikamette, kendi menfaatlerimizi temin etmeye yönelmiş*

²⁸² Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s.244-254.

²⁸³ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s.32-40.

²⁸⁴ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, II/3, Ankara, 1992, s.75-99.

²⁸⁵ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, II/7, Ankara, 1992, s.27-68.

²⁸⁶ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, II/8, Ankara, 1992, s.895-924.

²⁸⁷ İstanbul Karaköy’de bulunan Tophane Köşkü’nde Türkiye Temsilci Tümamiral Hüseyin Vasıf (Temel) Paşa başkanlığında, İngiltere, Japonya, Fransa ve İtalya temsilcilerinin katılımlarıyla çalışmalarına başladı. (Abdurrahman Bozkurt, “*Boğazlar Komisyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)*” **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, XXXVII/1, (2017), s.7.)

²⁸⁸ Mehmet Özalper, “*Bir Muhalefet Partisinin İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*” **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, II/1, (2014), s.122-130; Şükran Güray, “*Çok Partili Hayata Geçiş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, CXXV/247, (2020), s. 412-417.

²⁸⁹ Ali Fethi Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?**, Ketebe Yayıncılık, İstanbul, 2019, s.74-96.

bulunuyor” sözleriyle açıklamıştır.²⁹⁰ Bahsettiğimiz ilkeler kapsamında Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politikada attığı adımlar şu şekilde özetlenebilir: Musul Meselesinin çözümü konusunda atılan adımlar çerçevesinde, 20 Eylül-29 Ekim 1924 tarihleri arasında Milletler Cemiyeti’nde yapılan görüşmelerde alınan kararla Musul, geçici olarak Irak toprağı olarak kabul edildi. Milletler Cemiyeti’nin 16 Aralık 1925 tarihinde aldığı nihai kararla da Musul Irak Devleti’nin toprağı sayıldı.²⁹¹ Musul Meselesinin Milletler Cemiyeti’nde bu şekilde sonuçlanmasından sonra Türkiye dış politikasında yabancı devletlerle ittifaklar kurmaya başladı. 1923-1930 yılları arasında yapılan ittifakların bazıları şöyledir: Bulgaristan ile Türkiye arasında 18 Ekim 1925’de biri Dostluk Antlaşması, diğeri Oturma Sözleşmesi,²⁹² olmak üzere iki adet sözleşme imzalandı. 17 Aralık 1925’te Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalandı ve 17 Aralık 1929’da bu antlaşmanın geçerlilik süresi uzatıldı.²⁹³ Türkiye, İran ile 22 Nisan 1926’da Dostluk ve Güvenlik Antlaşması, Fransa ile 30 Mayıs 1926’da Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi²⁹⁴, Afganistan ile 25 Mayıs 1928’de Dostluk ve İşbirliği Antlaşması, İtalya ile 30 Mayıs 1928’de Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması²⁹⁵, Bulgaristan ile 6 Mart 1929’da Tarafsızlık, Uzlaştırma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Antlaşması, Fransa ile 3 Şubat 1930’da Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması, Yunanistan ile 30 Ekim 1930’da Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması imzaladı.²⁹⁶

1923-1930 yılları arasında Milletler Cemiyeti’ne üye olan dünya devletlerinin dış politikalarındaki en önemli konusu savaş karşıtlığı ve silahsızlanmaydı. Milletler Cemiyeti’nin 1922 tarihinden itibaren yapılan görüşmelerinde ana gündem maddesi silahsızlanma konusu olmuştur. 1923 yılında yapılan görüşmelerde alınan kararlar bir tasarı haline getirilerek üye devletlere gönderilmiştir. Tasarı’nın üye devletler tarafından incelenip görüşlerini 1924 yılı içerisinde bildirilmesi istenmiştir. Tasarı genel anlamıyla silahsızlanma ve bir güvenlik sorunu halinde toplu bir halde savunma yapma

²⁹⁰ Aptülâhat Akşin *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s.121-123.

²⁹¹ O. Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s.98-100.; F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, s.245-246.; Ahmet Eyicil-Peyman Hamadlak, “*Türkiye-Irak İlişkiler’inde Musul Sorunu*”, *Kahramanmaraş Sürçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII/2, (2015), s.70-74.

²⁹² İ. Soysal, *...Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*, s.263-271.

²⁹³ Durmuş Yalçın (v.d.), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2019, s.421.; İ. Soysal, *...Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*, s.279-280.; O. Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s.100.

²⁹⁴ İ. Soysal, *...Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*, s.284-311.

²⁹⁵ İ. Soysal, *...Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*, s.338-347.

²⁹⁶ İ. Soysal, *...Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*, s.383-404.

şeklindedir.²⁹⁷ 1924 yılında düzenlenen Cenevre Konferansı tam olarak beklenen sonucu veremese de ileri tarihlerde yapılacak silahsızlanma konferanslarının öncüsü olmuştur.²⁹⁸ 27 Ağustos 1928 tarihli Briand-Kellogg Paktı (Paris Paktı) bunun en önemli örneğidir. Bu pakt sayesinde savaş milli bir politika olmaktan çıkarılıyordu. Briand-Kellogg Paktı'nı ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Çekoslovakya, Belçika ve Polonya imzaladı. 1928 yılının sonuna kadar Sovyet Rusya başta olmak üzere 46 devlet daha pakta katılmışlardır.²⁹⁹ 1930'da Londra'da ABD, İngiltere, İtalya, Fransa ve Japonya'nın katılımıyla Deniz Silahsızlanma Konferansı toplandı ve konferans sonucunda ABD, İngiltere, Japonya 22 Nisan 1930'da Deniz Silahsızlanması Antlaşması'nı imzaladılar. Konferansa katılan İtalya ve Fransa tonajlar ve oranlarla ilgili konularda anlaşılınmaması üzerine antlaşmanın ilgili kısmını imzalamamışlardır.³⁰⁰

1931-1936 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti izlediği dış politika kapsamında dostluk, tarafsızlık, hakemlik, uzlaştırma, paktlar, güvenlik protokolleri vb. gibi birçok antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmalardan bazıları şöyledir: Çekoslovakya ile 17 Mart 1931 tarihli Uzlaştırma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Sözleşmesi³⁰¹, Belçika ile 8 Nisan 1931 tarihli Uzlaştırma, Hakemlik ve Yargı Yolu Sözleşmesi³⁰², ABD ile 28 Ekim 1931 tarihli Oturma Antlaşması³⁰³, İran ile 29 Ocak 1932 tarihli Uzlaştırma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Antlaşması, İsveç ile 19 Şubat 1932 tarihli, Uzlaştırma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Antlaşması, Danimarka ile 8 Mart 1932 tarihli Uzlaştırma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Antlaşması³⁰⁴, Sovyet Rusya ile 17 Mart 1932 tarihli Karadeniz ve Ona Bitişik Denizlerde Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol³⁰⁵, Hollanda ile 16 Nisan 1932 tarihli Uzlaştırma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Antlaşması³⁰⁶, 18 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye Milletler Cemiyetine katılmış³⁰⁷ İran ile 5 Kasım 1932 tarihli Dostluk Antlaşması ile Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması, Norveç ile 16 Ocak 1933 tarihli Uzlaştırma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Antlaşması, 3 Temmuz

²⁹⁷ A. Akşin Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, s.138-143.

²⁹⁸ A. Akşin Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, s.143-145.

²⁹⁹ F. Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995), s.172-174.; O. Sander, Siyasi Tarih 1918-1994, s.38.

³⁰⁰ F. Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995), s.172.

³⁰¹ İ. Soysal, ...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945), s.364.

³⁰² İ. Soysal, ...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945), s.354-361.

³⁰³ İ. Soysal, ...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945), s.335-336.

³⁰⁴ İ. Soysal, ...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945), s.364.

³⁰⁵ İ. Soysal, ...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945), s.281.

³⁰⁶ İ. Soysal, ...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945), s.364.

³⁰⁷ İ. Soysal, ...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945), s.408.; F. Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995), s.255-256.

1933 tarihli saldırının tanımını konusundaki Londra Sözleşmesi, Romanya ile 17 Ekim 1933 tarihli Uzlaştırma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Antlaşması, Yugoslavya ile 27 Kasım 1933 tarihli Uzlaştırma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Antlaşması³⁰⁸ imzalanmıştır. 9 Şubat 1934 Balkan Antantı³⁰⁹, 1935 yılında Milletler Cemiyeti'nin Uluslararası Sürekli Adalet Divanına katılmış,³¹⁰ 21 Haziran 1935'de 10 Ekim 1933 tarihinde Arjantin Brezilya, Şili, Paraguay, Meksika ve Uruguay arasında imzalanan Savaş Önleme ve Uzlaştırma Antlaşmasını onaylayarak katılmıştır.³¹¹

1930'lu yılların başından itibaren Nasyonal Sosyalist (Nazi) Almanya ve Faşist İtalya'nın batı demokrasileri ile ilişkileri kötüleşmeye başladı.³¹² Bunun en büyük nedeni ise iki devletin de silahlanmayı desteklemeleridir. Bu durum Türkiye'nin ve Boğazların güvenliği konusunda tehdit yaratmaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Boğazlar Meselesini tekrar gündeme getirmek için fırsat bulmaya çalışıyordu. Bu fırsat Cenevre Silahsızlanma Konferansları ile doğdu. 2 Şubat 1932'de toplanan Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nın 16 Mart 1933 tarihli ikinci oturumunda İngiltere Başbakanı Ramsay MacDonald, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan antlaşmalarda silahsızlandırılan bölgelerin düzeltilmesi gerektiğini belirten bir tasarı sundu. Bu tasarı karşısında Türkiye Cumhuriyeti temsilcisi Cemal Hüsnü (Taray) Bey söz alarak böyle bir değişiklik yapılacaksa ilk önce Boğazlarda uygulanması ve Türkiye'nin Boğazlara asker çıkarabilmesi gerektiğini belirtti. Bu teklifi İngiltere reddetmiştir ancak konferans vesilesi ile Boğazlar Meselesi tekrar gündeme getirilmiştir.³¹³

Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nın 24 Mayıs 1933 tarihli oturumuna İngiltere bu sefer hareketli sahra topraklarının kaldırılması konusunda bir tasarı ile katıldı. Bu tasarı karşısında söz alan Türkiye Cumhuriyeti temsilcisi Tevfik Rüştü (Aras) Bey, Boğazların güvenliğini Türkiye'nin hareketli sahra toprakları ile sağladığını, kaldırılacaksa Türkiye Cumhuriyeti'nin Boğazlar hakkında üzerine aldığı yükümlülükleri yerine getirebilmek için Boğazlara asker çıkarılabilmesi gerektiğini dile getirdi. Türkiye'nin bu teklifini konferansta destekleyen tek temsilci Sovyet temsilcisi olmuştur. Boğazlar Meselesi 1 Haziran 1933 Cenevre Silahsızlanma Konferansı oturumunda bir kez daha gündeme

³⁰⁸ İ. Soysal, *...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*, s.365-440.

³⁰⁹ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.135-137.; F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, s.256-258.

³¹⁰ İ. Soysal, *...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*, s.410.

³¹¹ İ. Soysal, *...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*, s.377-380.

³¹² A. Akşin Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, s.284.

³¹³ Murat Burgaç, *Montrö Meydan Muharebesi Bir Diplomasi Savaşı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2021, s.49-52.

getirildiyse de sonuçsuz kaldı. Boğazlar Meselesiyle ilgili olarak Tefvik Rüştü (Aras) Bey Türk basınına, Türkiye'nin bu konu hakkında haklı olduğunu ama sabırlı olunması gerektiğini belirten bir demeç vermiştir.³¹⁴

1934 yılında Boğazlar Meselesi tekrar dünya kamuoyunun gündemine getirilmiştir. Bu konuda rahatsızlık duyan İngiliz basını Türkiye'yi Boğazlar Meselesinde asılsız iddialarda bulundukları hakkında suçlamışlardır.³¹⁵ Konu üzerine Yunanistan Eski Dışışleri Bakanı Perikles Argyropoulos (Argirapulos) bir makale yayımlamıştır. Makalesinde Türkiye'nin Boğazlar Meselesi hakkındaki tutumunu haklı bulmaktadır. “...Eğer Türkiye bu kadar büyük ehemmiyeti haiz olan boğazlara tamamilde hâkim olursa, diğer devletlerle olan dostluğunun kıymetini artıracak âmilleri eli altında bulundurmuş olacaktır.” ifadesiyle makalesine son vermiştir.³¹⁶ Böylece Boğazlar Meselesi hakkında Türkiye, Sovyet Rusya'dan sonra Yunanistan'ın da desteğini kazanmıştır.³¹⁷ Durum bu hale gelince İngiltere, 4 Haziran 1934'de toplanacak Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda Türkiye'den Boğazlar Meselesinin gündeme getirilmemesini istemiştir. Tefvik Rüştü (Aras) Bey, İngiltere'nin desteğini almadan Boğazlar Meselesinin istenilen şekilde çözülemeyeceğini bildiği için bu isteği onaylayarak Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda Boğazlar Meselesini gündeme getirmemiştir. İngiltere'nin bütün çabalarına rağmen Boğazlar Meselesi artık dünya kamuoyunun gündemine gelmeye başlamıştır.³¹⁸

11 Nisan 1935'de İtalya, İngiltere ve Fransa'nın başbakanlar ve dışışleri bakanları düzeyinde Stresa Konferansı toplanmıştır. Konferansın gündeminde 15 Nisan günü toplanacak olan Cenevre Silahsızlanma Konferansı vardır. Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda ortak hareket etmek için anlaşmaya çalışmışlardır. Ancak Almanya'nın

³¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras, Mayıs 1933'de gerçekleşen Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda Boğazlarla ilgili olarak sunduğu projenin akıbeti hakkında 31 Mayıs 1933 günü Türk basınına verdiği demeç şöyledir: “Biliyorsunuz ki Cenevrede silâhları bırakma konferansında, Çanakkale ve Karadeniz boğazlarında askerlikten tecrit edilen muntikaların kaldırılması hakkındaki muhtıramız ikinci kiraate bırakıldı. Muhtıra üzerindeki müzakerat Londra konferansına kadar mutlak bir neticeye varamıyacaktı. Çünkü vakit müsait değildir. Teklifimizden müsbet netice alınabileceğinden ümitvarım. Bu hususta bedbin değil, nikbinim. Umumî konferansta herhalde iyi bir neticeye varacaktır. Ankara'ya giderek Reisicumhur Hazretlerine ve Başvekilime arzı malûmat edecek ve Londra konferansı için yeni talimat alacağım. Beynelmilel münasebatımız çok iyidir.” (Cumhuriyet, 31 Mayıs 1933.); M. Burgaç, **Montrö Meydan Muharebesi...**, s.53-55.; A. Akşın **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, s.285.; Beytullah Kazancı, **Lozan ve Montrö Andlaşmalarında Türk Boğazları'nın Durumu**, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. M. Âkif Tural), Ankara, 2007, s.90.

³¹⁵ M. Burgaç, **Montrö Meydan Muharebesi...**, s.55-58.

³¹⁶ **Akşam**, 7 Haziran 1934.

³¹⁷ A. Akşın **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, s.287.

³¹⁸ M. Burgaç, **Montrö Meydan Muharebesi...**, s.59-60

Versay Antlaşması'nı ihlal etmesi üzerine Fransa yaptırım uygulanmasını isterken İngiltere sadece kınanmasını ve herhangi bir yaptırım uygulanmamasını istedi ve İngiltere'nin istediği kabul edilmiştir. Bu konu nedeniyle İngiltere ve Fransa'nın arası açıldı ve Stresa Konferansı başarısızlık ile sonuçlanmıştır.³¹⁹ Bu hava içerisinde 17 Nisan 1935'te Cenevre Silahsızlanma Konferansı toplanmıştır. Tevfik Rüştü Aras gündem dışı olarak Boğazlar Meselesi hakkında konuşarak, mevcut anlaşmalarda bir değişiklik yapılırsa Türkiye Cumhuriyeti'nin Boğazlar Rejiminin askeri konularında değişiklik yapmak zorunda kalacağını belirtti. Ancak İngiltere temsilcisi rejimin değişimi için hiçbir neden olmadığını belirterek konferansta konuya son verdi.³²⁰ 15 Eylül 1935'te Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda da Tevfik Rüştü Aras Boğazlar Meselesini tekrar gündeme taşımış ve Boğazlardaki serbest geçiş ilkesi ve Türkiye'nin güvenliği için asker çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir.³²¹

İngiltere temsilcisi Cenevre Konferansı'nda Boğazlar Rejimini değiştirmek için bir neden olmadığını ifade etmesine rağmen, ilerleyen aylarda bu durum değişecektir. İtalya'nın Habeşistan'ı 3 Ekim 1935'te işgal etmesiyle Akdeniz'deki İngiliz üstünlüğünün tehlikeye düşmesi sonucunda Türkiye'nin İngiltere'nin safında yer alması çok önemli hale geldi. Bu durum nedeniyle İngiltere'nin Boğazlar Rejimi hakkındaki tutumunda da bir yumuşama oldu. İtalya'nın 1936'da Türkiye'ye yakın on iki adadan biri olan Leros Adası'nı tahkim etmesine karşı Akdeniz'in güvenliğini sağlamak için aynı yıl İngiltere, Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan Akdeniz Paktı'nı kurdu.³²² Almanya'nın Ren Bölgesi'ni silahlandırması ise Boğazlar Rejimini değiştirmek için Türkiye'nin beklediği siyasi ortamı hazırlamıştır. Bu siyasi ortamda Türkiye Cumhuriyeti Boğazlar Rejiminin değiştirilmesi için Milletler Cemiyeti'ne 10 Nisan 1936 tarihli bir nota göndermiştir (Ek 3).³²³

Notanın girişinde “...Avrupa o tarihte silâhsızlanmaya doğru gidiyordu...” cümlesiyle o dönemdeki siyasetin silahsızlanma olduğunu vurgulayarak ve Lozan Barış Antlaşması imzalanırken güvenlik açısından Türkiye'ye Milletler Cemiyeti ve dört büyük

³¹⁹ M. Burgaç, **Montrö Meydan Muharebesi...**, s.60-61.

³²⁰ M. Burgaç, **Montrö Meydan Muharebesi...**, s.65-66.

³²¹ A. Akşin Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, s.287-288.

³²² M. Burgaç, **Montrö Meydan Muharebesi...**, s.74-76.; F. Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)**, s.259-260.; O. Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, s.51-55.; B. Kazancı, **Lozan ve Montrö Andlaşmalarında Türk Boğazları'nın Durumu**, s.92.

³²³ **Ulus**, 11 Nisan 1936.; **Tan Gazetesi**, 11 Nisan 1936.; **Kurun**, 11 Nisan 1936.; **Anadolu**, 12 Nisan 1936.; **Son Posta**, 11 Nisan 1936.; M. Burgaç, **Montrö Meydan Muharebesi...**, s.76-79.; B. Kazancı, **Lozan ve Montrö Andlaşmalarında Türk Boğazları'nın Durumu**, s.93.; A. Akşin Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, s.288-289.

devlet tarafından verilen güvencelerden dolayı bu antlaşmanın imzalandığı açıklanmaktadır. Devamında da ancak dönemin siyasetinin silahlanmaya gittiği “...deniz konferansları silâhlanmaya doğru bir inkişaf göstermiştir...” sözleriyle teknolojik anlamda daha büyük gemiler ve uçaklar üretildiği belirtilmiştir. Bu gelişmeler karşısında Türkiye’nin Lozan Barış Antlaşması’nın Boğazlar Sözleşmesi’nde yer alan hükümler çerçevesinde oluşabilecek tehlikelere karşı “...boğazların tam emniyetsizliğine çaresiz olması lâzımgelen yegâne garanti de ortadan kalkmış, ve en alâkadar devletler umumî bir ihtilât tehlikesinin mevcudiyetini ilân ederlerken Türkiye, bu endişe verici emniyetsizliğin hiçbir mukabil tarafı olmaksızın en zaif noktasından en fena tehlikelere maruz olmakta bulunmuştur...” ifadeleriyle kendisini koruyamayacağından söz edilmiştir. Bu tehlikeler karşısında Türkiye’ye garantiler veren dört büyük devletin ve Milletler Cemiyeti’nin verdikleri garantileri yerine getiremeyeceği şu sözlerle ifade edilmiştir:“...Boğazlar emniyetinin hâlâ hakiki bir garanti ile müemmen bulunduğu, bugün iddia edilemez...”. Devamında “...boğazlar mukavelesinin dört büyük devletin müşterek garantisine taalluk eden 18 inci maddesi ahkâmının meşkûk ve işlemez bir hale geldiğini ve arazisine müteveccia harici bir tehlikeye karşı bu ahkâmın Türkiye’yi artık amelî bir surette muhafaza edemeyeceğini haklı olarak düşünen Cumhuriyet hükümeti, Türk arazisinin taarruzdan masuniyeti için elzem emniyet şeraiti dâhilinde ve Akdeniz ile Karadeniz arasında ticarî seyri sefainin daimî inkişafı için en liberal bir zihniyetle boğazlar rejimini tanzime matuf itilâfların yakın bir zamanda akdî zımnında müzakerata başlamaya amade olduğunu...” sözleriyle bitirilmiştir. Böylece oluşan yeni siyasi ortamda 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması’nın Boğazlar Sözleşmesi’nin altında imzası bulunan devletleri yeni bir Boğazlar Rejimi oluşturmak için görüşmeye çağırıştır.³²⁴

Türkiye Cumhuriyeti’nin notası karşısında görüşmeye çağrılan devletlerin tutumları ise şöyledir: İngiltere bu çağrıya olumlu bakmaktadır. Bunun nedeni İtalya’nın Habeşistan’ı işgal etmesi ve Almanya’nın silahlanması ve Türkiye’nin bu konuyu barışçıl yoldan çözmek istemesiydi. Fransa ise bahsedilen tehlikeler karşısında şu an ki rejim ile baş edebileceğini ama Türkiye Cumhuriyeti’nin görüşünün de önemli olduğunu ve görüşmelere olumlu baktığını belirtmektedir.³²⁵ Sovyetler Birliği Türkiye’nin yanında olduğunu belirterek notayı memnuniyetle karşılamaktaydı. Almanya’nın fikri de

³²⁴ **Ulus**, 13 Nisan 1936.; Ali Naci Karacan, “Boğazlar Meselesi”, **Tan**, 13 Nisan 1936.; **Kurun**, 13 Nisan 1936.; **Akşam**, 13 Nisan 1936.; **Anadolu**, 14 Nisan 1936.

³²⁵ **Ulus**, 14 Nisan 1936.; **Tan**, 14 Nisan 1936.

Türkiye'nin her bakımdan haklı olduğu şeklindeydi.³²⁶ “Ulus” gazetesi dünya basınının Türkiye'nin notası karşısındaki tutumunu 15 Nisan 1936 tarihli sayısında yayımlanan “Notamız İçin Ne Diyorlar?” başlıklı haberde “...Türkiye'nin yalnız emniyeti için ve andlaşmaları sayarak centilmence bir yoldan haklı bir talepte bulunduğu birliktirler...” sözleriyle özetleyerek notanın çok olumlu bir hava içerisinde karşılandığını belirtmektedir.³²⁷ İtalya, Türkiye'nin notası hakkında görüşünü 29 Nisan 1936'da gönderdiği nota ile açıklamıştır. İtalya da Türkiye'yi haklı bulduğunu “...meselesinin tetkikine iştirake amade olduğunu...” belirtmiştir.³²⁸

Türkiye'nin notasının devletler tarafından olumlu karşılanmasının nedenleri ise; Bulgaristan'ın Nevilly Antlaşması'nda yer alan silahsızlandırmayla ilgili hükümlerin değiştirilmesini umması, Yugoslavya, Sovyet Rusya ve Romanya'nın Balkan Pakti'nı imzalamaları nedeniyle Fransa'nın Sovyetler ile imzaladığı 1935 tarihli dostluk antlaşmasının bozulmasını istememesi ve İngiltere'nin Akdeniz'deki İtalya tehlikesi karşısında Türkiye'yi yanına çekmek istemesidir.³²⁹

Yabancı devletlerin bu olumlu tutumları karşısında bu defa da ortaya önemli bir sorun daha çıkıyordu. Konferans nerede ve ne zaman toplanacaktır? Bu sorun 12 Mayıs 1935 Milletler Cemiyeti Konseyi'nin toplantısında devlet temsilcilerinin görüşleri doğrultusunda çözüldü. Burada alınan karar ile konferansın 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montrö (Montreux) şehrinde toplanmasına karar verildi.³³⁰ Bu karar karşısında İtalya Türkiye'nin Roma Büyükelçisine sözlü olarak İtalya üzerindeki ambargolar kaldırılmadan konferansa katılmayacağını bildirdi.³³¹

Montrö Boğazlar Konferansı 22 Haziran 1936'da devletlerin temsilcilerinin katılımıyla başladı. Konferansın başlamasından sonra Türk Temsilci Heyeti Başkanı Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Paris'te yayımlanan “*Intransigeant*” gazetesine verdiği röportajda konferansla ilgili olarak Lozan Barış Antlaşması'nın Boğazlar Sözleşmesi'ndeki hükümlerinin oluşan siyasi ortamda yenilenmesi gerektiğini şu

³²⁶ Tan, 15 Nisan 1936.

³²⁷ Ulus, 15 Nisan 1936.

³²⁸ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 541.43949.207600.47.

³²⁹ Tolgahan Alpyavuz, *Montreux (Montrö) Sözleşmesi Uyarınca Türk Boğazları'nda Savaş Gemilerinin Geçiş Rejimi*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. A. Nur Tütüncü), İstanbul, 2009, s.25-26.

³³⁰ M. Burgaç, *Montrö Meydan Muharebesi...*, s.122.

³³¹ Milletler Cemiyeti, 3 Ekim 1935'de İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine Milletler Cemiyeti Misakı'nın 16.maddesi uyarınca İtalya'ya mali ve ekonomik tedbirler uygulamıştır. (Yasin Kayış, “*Türk Karikatüründe İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali*”, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, III/1, (2020), s.6.); M. Burgaç, *Montrö Meydan Muharebesi...*, s.143-144.

sözleriyle belirtmektedir; “...kabiliyeti tatbikiyesini kaybetmiş olan bir muahedenin yerine bugünkü realitelere uygun yeni bir muahede ikame etmek istiyoruz...”³³² Yunus Nadi³³³ ise konferansa katılan tüm devletlerin temsilcilerinin Türkiye’yi destekleyeceğini “...dünya sulhunun bir silahlanma yarışı içinde en meşkûk akıbetlere sürüklendiğini ise görmiyen ve söylemiyen yoktur. Bu şartlar içinde Boğazları tahkim etmek mecburiyetimizi teslim etmeyecek devlet bulunmamaktan daha tabi bir şey olamaz...”³³⁴ sözleriyle belirtmiştir.

B- MONTRÖ BOĞAZLAR KONFERANSI (22 HAZİRAN-20 TEMMUZ 1936)

Montrö Boğazlar Konferansı, 12 Mayıs 1935’de gerçekleşen Milletler Cemiyeti Konseyi’nde alınan karar doğrultusunda 22 Haziran 1936’da İsviçre’nin Montrö şehrinde toplanmıştır. Konferansa, Avustralya, Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Romanya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya devletlerinin temsilcileri katılmıştır.³³⁵ Konferansa katılan temsilcilerin isimleri ise şöyledir: Avustralya, S. M. Bruce, K. Officer, Binbaşı O.W. Fuhrman ve Miss Wood, İngiltere, Kont Stanhope, Lord Stanley, Sir Alexander Cadogan, G.W. Rendel, G.G. Fitzmaurice, E.E. Crowe, A.E. Lambert, Binbaşı J.A. Herbert, Tuğamiral R.M. Bellairs, E.A. Seal, Deniz Binbaşı W.H. Bremner, Deniz Ordonat Subayı H.M. Horne, P.J. Henniker-Heaton, Kurmay Yarbay A.C. Arnold, Yarbay L.G.S. Payne, Deniz Albay M.H.S. Macdonald ve Yarbay C.E. Hugues, Bulgaristan, Nicolas P. Nikolayev, Nicolas Monçilov, Pierre Neykov, Anton Karanjulov ve Milio Milev, Fransa, Paul-Boncour, Ponsot, Pozzi, Basdevant, H. Spitzmuller, Deniz Albay Deleuze, Coursier, Yüzbaşı Lelaquet, Jacsques Noiro, D’alexandry D’orengiani, Albert Chambon ve Roger Seydoux, Yunanistan, N. Politis, Mavroudis, R. Bibica-Rosetti, Papadakis, Alexandre Kontoumas, Deniz Albay Ekonomo ve Androulis, Japonya, N. Sato, M.Hotta, Yamada, Yoşitomi, Ogawa, Yukawa, Yamazu ve Anan, Romanya, N. Titulescu, C. Contzescu, C. Antoniad, V.V. Pella, General N. Samsonovici, Tuğamiral Eugène Roşca, N. Raicoviceanu ve Albay S. Nenisor, Türkiye,

³³² **Akşam**, 28 Haziran 1936.

³³³ Yunus Nadi Abalıoğlu, 1879 yılında bugünkü adıyla Fethiye’de doğmuştur. Gazeteci ve politikacıdır. 1900 yılında gazeteciliğe başlamıştır. 1920 yılında kurulan Anadolu Ajansı’nın kurucularından biridir. Politikacılığa, Son Osmanlı Mebusan Meclisi’ne İzmir Mebusu olarak görev almasıyla atılmıştır. TBMM’de 1924-1943 yılları arasında Muğla Milletvekili olarak görev yapmıştır. 1945 yılında Cenevre’de vefat etmiştir. (Bengül Bolat, “Yunus Nadi Abalıoğlu (1879- 1945)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yunus-nadi-abalioglu-1879-1945/> Erişim Tarihi: 24.07.2023.

³³⁴ Yunus Nadi, “Bugün Montröde Boğazlar Konferansı Açılıyor”, **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1936.

³³⁵ F. Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)**, s.262.; A. Akşin **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, s.294.

Tevfik Rüştü Aras, F. Okyar, Suad Davaz, Numan Menemencioğlu, Asım Gündüz, Necmeddin Sadak, Ziya Kızıltan, Sadullah Güney, Müşfik Selâmi İnegöl, Asım Arar, Fahri Engin, Rıfat Mataracı, Şefik Çakmak, Yusuf Egeli, İhsan Orgun, Fahri Korutürk, Seyfi Kurtbek, Refik Amir Kocamaz, Cevad Açıkalın, Abdülkadir Örencik, Bedri Tahir Şaman, Hasan Rifat Sözen, Nedim Veysel İlkin, Fatin Rüştü Zorlu, Celâlettin Ziyal, Hayrettin, Vedat Nedim Tör, Asude Zeybekoğlu, Şekip Engineeri ve Muvaffak Menemencioğlu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Maxime Litvinov, Edouard Hoerschelmann, Lev Antsipo-Çikonski, Georges Laçkeviç, Anatoli Miller, Nodyojda Rivlina ve Leonti Yakovyev, Yugoslavya, Dr. İvan Subbotiç, Dr. Slavko Raykoviç, Deniz Yarbay Hyacinthe Mundorfer, Dr. Feodor Koreniç ve Bogdan Radista'dır.³³⁶

Montrö Boğazlar Konferansı'nın ilk oturumu 22 Haziran 1936 tarihinde saat 16.00'da İsviçre Federal Başkanı Giuseppe Motta'nın başkanlığında açılış söylevi ile başladı. Motta açılış söylevinde ilk önce konferans için İsviçre topraklarının seçilmesinden dolayı teşekkürlerini sunmuştur. Konuşmasının devamında ise konferansa katılan temsilcilerin buradan anlaşılarak ve mutlu bir şekilde ayrılacağını umduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin konferansın toplanması sırasındaki tutumuyla ilgi olarak *"...Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, diplomatik önemli bir sorunun çözüme bağlanmasında, yüksek düzeyde dürüst davranmanın ve en uygun yöntemi kullanmanın, en istenir güzel bir örneğini vermiş olmaktadır..."* sözlerini söylemiştir. Başkan Motta'dan sonra konuşma yapmak için kürsüye sırası ile Türkiye temsilcisi Tevfik Rüştü Aras, Romanya temsilcisi Titulescu, İngiltere temsilcisi L. Stanhope, Fransa temsilcisi Paul-Boncour, SSCB temsilcisi Maxime Litvinov, Japonya temsilcisi Sato, Yunanistan temsilcisi Politis, Yugoslavya temsilcisi Subbotiç ve Bulgaristan temsilcisi Nicolas P. Nikolayev gelmişlerdir. Konuşmalarının ortak noktası konferansın toplanması sırasında Türkiye Cumhuriyeti'nin izlemiş olduğu barışçıl çözüm araması olmuştur.³³⁷

Birinci oturumun devamında Romanya temsilcisinin önerisi üzerine Konferans Başkanlığına Stanley Bruce, başkan yardımcılığına Nikolaos Politis ve genel sekreterliğe Aghnides seçilmiş ve Başkan Giuseppe Motta da onursal başkanlığa seçilmiştir.³³⁸ Konferansın birinci oturumu alınan bu karar ile sonlanmış. 23 Haziran tarihli ikinci

³³⁶ Seha L. Meray-Osman Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s.11-18.

³³⁷ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.21-38.

³³⁸ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.38-39.

oturum, İtalya'nın Tevfik Rüştü Aras'a gönderdiği konferansa katılmayacağını ancak sürecin takipçisi olacağını belirten mektubunun konferansa sunulması ile başladı. Fransa, İngiltere ve Türkiye'nin temsilcilerinden oluşan Yetki Belgelerini İnceleme Komisyonu kurulması ile devam etti. İkinci oturumun en önemli gelişmesi Türkiye'nin hazırladığı Boğazlar Rejimine dair tasarının incelenmesi ve konferansın bu tasarı temel alınarak devam etmesine karar verilmesiydi.³³⁹

I- Türkiye'nin Tezi ve Görüşmeler

Türkiye'nin konferansa sunduğu tasarı 5 kısım ve 13 maddeden oluşmaktadır. Tasarı özetle şöyledir:

Barış zamanında ticaret gemileri (hastane, yatlar ve balıkçı gemilerini de kapsayarak) bayrağına bakılmaksızın hiçbir harç veya vergi (kılavuzluk, fenerlik, sağlık, yedekçilik vb. hizmetler hariç) alınmaksızın serbest bir şekilde gidiş-geliş yapabilecek (md.2) Savaş zamanında Türkiye tarafsız ise belirttiğimiz hükümler geçerli olacak (md.3), Türkiye taraf ise tarafsız devletlerin gemileri düşmana hiçbir şekilde yardım etmemek şartıyla gündüzleri Türkiye'nin göstereceği yoldan gidiş-geliş yapabilecekler (md.4).

Savaş gemileri ve yardım gemileri (denizaltılar hariç) barış zamanında harç veya vergi (kılavuzluk, fenerlik, sağlık, yedekçilik vb. hizmetler hariç) alınmaksızın gündüzleri şu koşullar altında: a) boğazlardan geçecek savaş gemileriyle ilgili Türkiye'ye önceden ön bildirim yapılacak ve Çanakkale Boğazı ve Karadeniz'in girişinde yer alan işaret istasyonlarına tam ve ek bilgileri verilecek, b) Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletler Boğazlardan 14 bin tonu aşmayacak bir kruvazör ile iki torpidodan oluşacak deniz kuvveti ile geçebilecektir. Türk donanması Marmara'dan ayrılmış veya bir durum nedeniyle 10 bin tonluk gemilerden biri kullanılamaz halde ise yukarıda belirtilen gemiler boğazı iki seferde geçmek durumundadır. Gemilerden birinin tonajı toplam tonajın yarısından fazlaysa bu gemi boğazı tek başına geçmek zorunda kalacaktır, c) Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerinin Karadeniz'de tonajları 28 bini geçmeyecek, d) b parafında belirtilen savaş gemileri tonajı geçmemek koşuluyla başka bir kuruluştaki olabilir, e) Karadeniz'e kıyıdaş olmayan gemiler Karadeniz'de 15 günden fazla kalamayacak, f) savaş gemilerinde taşınan uçaklar hiçbir koşul altında kullanılmayacak, g) Boğazlardan transit geçen savaş gemileri belirtilen (onarım vb. durumlar hariç) süre dışında Boğazlarda kalamayacak, h) Karadeniz'e kıyıdaş olan

³³⁹ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.44-46.

devletlerin savaş gemileri de a), b), d), f), g) paragraflarındaki hükümlere uyacaklardır ve kıyıdaş olan devletlerin belirtilen tonajı aşan gemileri Boğazlardan Türkiye'nin özel izni ile geçebileceklerdir (md.6). Türkiye tarafsız ise savaş gemileri saydığımız hükümler doğrultusunda Boğazlardan özgürce gidiş-geliş yapabilecekler (md.7) ve Türkiye savaşan durumunda ise savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi için 6. madde hükümleri geçersiz sayılarak Türkiye'nin özel iznine tabi olacaklardır (md.8). Türkiye bir savaş tehdidi durumunda kalırsa Milletler Cemiyeti'ni ve imzacı devletleri bilgilendirerek 8. madde hükümlerini uygulayabilecektir (md.9).

Sivil ve askeri uçaklar Boğazlar üzerinden hiçbir şekilde uçamazlar. Akdeniz'le Karadeniz arasındaki gidiş-gelişlerini Türkiye'nin belirleyeceği yoldan Türkiye'nin hava ulaşım kurallarına tabi bir şekilde yapacaklardır (md.11).

Sağlık konuları açısından ticaret gemileri, uluslararası ve Türkiye'nin sağlık kurallarına tabi olacaklardır. Türkiye gemilerin denetimini günün her saatinde yapabilecektir (md.5). Savaş gemilerinde ise bulaşıcı hastalıklar (veba, kolera, çiçek, lekeli humma vb.) bulunan veya en az yedi gün içerisinde tespit edilen gemiler veya bulaşmış bir limandan 120 saatten az bir süre önce ayrılmış olan gemiler Boğazları karantina altında geçecek ve Boğazlara bulaştırılmaması için tüm uygulamalara uyacaklardır (md.10).

Sözleşme hükümleri Türkiye'nin egemenliğine zarar verecek şekilde genişletilemez ve yorumlanamaz (md.12). Sözleşmenin onay belgeleri Paris'te bulunan Fransız Cumhuriyeti Hükümeti arşivlerinde saklanacak ve imza tarihinden itibaren geçerli olacaktır. Sözleşmenin süresi 15 yıldır. Her beş yılda bir üç ay önceden belirtmek şartıyla imzacı devletler yarar sağlayacağını düşündüğü her türlü değişikliği önerebileceklerdir (md.13).³⁴⁰

Türkiye temsilcilerinden Numan Menemencioğlu yukarıda bahsettiğimiz hükümlerin yer aldığı Türkiye'nin tasarısının Türkiye ve Boğazların güvenliği için neden gerekli olduğunu madde madde açıkladı. N. Menemencioğlu'ndan sonra söz alan İngiltere temsilcisi tasarının temel alınmasını onaylıyor ancak maddeler üzerinde ayrıntılı görüşmeler yapılması gerektiğini belirtiyordu. Japonya temsilcisi de görüşünü tasarının temel alınması yönünde ifade ediyordu. SSCB temsilcisi konuşmasında savaş gemilerinin Karadeniz'e belli koşullar altında geçmesi, Türkiye'nin güvenliğinin tabi surette

³⁴⁰ **Son Posta**, 23 Haziran 1936.; **Akşam**, 23 Haziran 1936.; **Kurun**, 23 Haziran 1936.; **Ulus**, 23 Haziran 1936.; **Tan**, 23 Haziran 1936; S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.659-664.

sağlanması gerektiği, konferansa katılan temsilcilerin Boğazların silahlandırılması görüşünü kabul ettiği düşüncesinde olduğunu ve ülkesinin Türkiye'nin tasarısına genel anlamda katıldığını açıkladı. Fransa temsilcisi Türk tasarısını temel alınmasını kabul etmesine rağmen, iki konu da çekinceleri olduğunu söyledi. 1. Türkiye'nin ve Karadeniz'e kıyıdaş olan devletlerin güvenliği, 2. Savaş ve barış zamanı dışında kalan savaş tehdidi tanımındaki hükümler. Sonra Romanya, Yunanistan, Yugoslavya Türk tasarısının temel alınmasını kabul ettiler. Bulgaristan iki kaygısı olduğunu ifade etti: 1. Silahsızlandırılmış Karadeniz'e kıyısı olan ülke olarak güvenliği, 2. Boğazlar Rejimine bağlı ticari çıkarlar. İkinci oturum Teknik ve Yazı Komitelerinin kurulmasına karar vererek sona erdi.³⁴¹

23-25 Haziran 1936 tarihleri arasında yapılan oturumlarda Türk tasarısının incelenmesi tamamlanmıştır. Türk tasarısı hakkında ilk itirazlar alınacak olan harçların tam olarak belirtilmesi gerektiği noktasında oldu.³⁴² 24 Haziran günü yapılan dördüncü oturumda Türk tasarısındaki savaş gemileri hakkındaki kısım üzerine tartışmalar yapıldı ve genel olarak tartışmalar SSCB temsilcisi ile İngiltere temsilcisi arasında gerçekleşti. SSCB temsilcisi ısrarla Karadeniz'in kapalı bir deniz olduğunu ve bu nedenle kıyıdaş devletlerin güvenliği için Boğazlardan geçecek denizaltı ve uçak gemilerinin kısıtlanması gerektiğini savunmuştur. İngiltere ise bir nevi kıyıdaş olmayan devletlerin sözcülüğünü üstlenerek Karadeniz'de kalma süresi ve Karadeniz'in girişi ve çıkışı gibi düzeltmeler hakkında itirazlarda bulunmuştur.³⁴³ Daha sonra konu gemilerin tonajına gelmiş ve İngiltere ile Japonya tonajı az bulmuştur. SSCB temsilcisi ise yeterli olduğunu savunmuştur.³⁴⁴

25 Haziran günü gerçekleşen beşinci oturumda 8. madde olduğu gibi kabul edilirken, İngiltere 11. maddeyi hava ulaşımındaki teknolojik gelişmeleri engelleyici bulmuş ve Türkiye Hava sahanlığında uçuş yapacak olan uçaklara yön belirtmesinin daha doğru olacağını ifade etmiştir. Fransa İngiltere'nin bu görüşünü desteklemiştir. 12. maddenin tartışılması sırasında İngiltere temsilcisi Türkiye'nin, bir sorun karşısında egemenlik ilkesini kullanarak çıkar elde edeceği kuşkusu olduğunu belirtmiş, bunun üzerine söz alan Türk temsilcisi Türkiye'nin hiçbir zaman böyle bir niyetinin olmadığını açıklayan bir konuşma yapmıştır. Anlaşmanın yürürlüğe girmesini düzenleyen 13. madde

³⁴¹ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.46-59.

³⁴² S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.65-72.

³⁴³ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.78-86.

³⁴⁴ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.88-92.

ile ilgili olarak İngiltere, tüm devletlerin sözleşmeyi onaylamasından sonra yürürlüğe girmesi gerektiğini ileri sürmüş, Fransa ve Japonya temsilcileri de bu fikri desteklemiştir. Türkiye üç devlet onayladıktan sonra yürürlüğe girmesi fikrini ortaya atmış, SSCB beş devletin onaylamasını yeterli görmüş ve bu şekilde beş devlet olarak anlaşılmıştır. İngiltere'nin sözleşmenin geçerlilik süresi ve feshetme hakkı ile ilgili olarak bir devlet feshetmek istemedikçe sözleşmenin geçerli olması şeklindeki önerisi kabul edilmiştir.³⁴⁵ Böylece Türk tasarısı üzerine görüşmeler son bulmuş ve tasarıda yer alan maddeler teknik komite ve yazı komitelerine gönderilmiştir.

II- İngiltere'nin Tezi ve Görüşmeler

4 Temmuz 1936 tarihinde İngiltere hazırladığı Boğazlar Sözleşmesi tasarısını temsilcilerin incelemesi için teknik komite toplantısına sunmuştu. 6 Temmuz 1936 tarihinde gerçekleşen altıncı oturumda ise İngiltere'nin Türk tasarısı ile karşılaştırmalı olarak hazırladığı Boğazlar Sözleşmesi tasarısı görüşülmeye başlanmıştır.³⁴⁶ İngiltere'nin tasarısı dört kısım, yirmi altı madde ve üç ekten oluşmaktadır. Tasarının hükümleri ise şöyledir:

İmzacı devletler Boğazlardan transit ve gidiş-geliş özgürlüğünün aşağıda bahsedilen hükümlere göre yapılacağını kabul ediyorlar (md.1). “Ticaret gemileri” kapsamı II. kısımda belirtilen gemiler dışındaki tüm gemileri kapsamaktadır (md.2). Ticaret gemileri barış zamanında yüküne ve bayrağına bakılmaksızın gündüz ve gece Boğazlardan transit ve gidiş-gelişi serbest bir şekilde yapabilecekler ve ek I’de belirtilen vergiler dışında bir vergi ödemeyeceklerdir. Bu vergilerin belirlenmesi ve toplanması için gemiler Türk Hükümeti’nin belirleyeceği istasyonlara gemilerinin adlarını, uyuklarını, tonajlarını, gidecekleri yeri ve nereden geldiklerini bildireceklerdir (md.3). Savaş zamanında Türkiye tarafsız ise serbest transit ve gidiş-geliş ilkesi devam edecek ve kılavuzluk hizmeti isteğe bağlı olarak sağlanacaktır (md.5). Savaş zamanında Türkiye savaşan durumda ise ticaret gemileri gündüzleri Türkiye’nin belirleyeceği güzergahtan transit ve gidiş-gelişi düşman devletlere hiçbir yardım yapmamak şartıyla yapabileceklerdir (md.6). Ticaret gemilerinde bulaşıcı (veba, kolera, çiçek, lekeli humma vb.) hastalıklar tespit edilir veya yedi günden az bir süre önce tespit edilmiş ya da bulaşık durumdaki bir limandan 120 saatten az bir süre önce ayrılmış olan gemiler Türkiye makamlarının Boğazların giriş ve çıkışında belirlediği sağlık istasyonlarından sağlık personellerini gemiye alacak ve Boğazlardan çıkarken sağlık personellerini sağlık

³⁴⁵ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.99-117.

³⁴⁶ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.120-121.

istasyonlarına bırakacaklardır. Ege Denizi'nden Boğazlara girecek ticaret gemileri de aynı kurallara uymak zorunda ve düzenli sağlık belgesi olanlar gece ve gündüz hızlı bir şekilde sağlık denetimi yapılarak Boğazlardan başka hiçbir yerde durmak zorunda bırakılmayacaktır (md.4).

Savaş gemileri ve yardımcı gemiler şu şartlar altında Boğazlardan transit ve gidiş-geliş yapabileceklerdir: Yardımcı gemilerin tanımlaması (8. madde hükümleri hariç) 25 Mart 1936 tarihli Londra Antlaşması'nın 1. Bölüm 1. B. 6. maddesindeki tanımlamadır (md.7). Yardımcı gemiler terimi içerisine deniz kuvvetlerinin sıvı veya başka bir tür yakıt ya da ikmal maddeleri taşımak için özellikle yapılan gemiler girmemektedir (md.8). Barış zamanında, Boğazlardan geçmek için Türkiye Hükümeti'ne on beş gün önceden geminin adı, tipi, tonajı, gidecekleri yer ve boğazlara giriş tarihi gibi bilgilerin yer aldığı bir ön bildirim gönderecek ve olası bir durumda boğazlara giriş tarihi değişirse bunu günlük ön bildirim ile bildireceklerdir. Boğazlara girerken gemilerin kuvvet komutanı belirlenen işaret istasyonlarına tam bir bildirim yaparak Boğazlardan geçecek ve Boğazlardan geçiş süresi bildirilen tarihten itibaren 20 gün olacak (md.10), bu süre dışında (bakım, onarım vb. durumlar hariç) Boğazlarda kalamayacaklardır (md.13). Karadeniz'e kıyıdaş olan veya olmayan devletlerin savaş gemileri ve yardımcı gemiler (denizaltılar hariç) hangi devlete mensup olduklarına bakılmaksızın gündüzleri hiçbir harç veya vergi (kılavuz, fener v.b hizmetler hariç) ödemeksizin Boğazlardan geçebileceklerdir (md.9). Herhangi bir zamanda Boğazlardan transit bir şekilde geçecek gemilerin sayısı 9'u geçmeyecek ve toplam tonajı Türk donanmasının hizmette bulunan gemilerinin toplam tonajını geçmeyecek ya da Türk donanmasının hizmette bulunan gemilerinin toplam tonajı 15 bini geçmezse gemilerin toplam tonajı 15 bini geçmeyecek ve Karadeniz'e kıyıdaş veya kıyıdaş olmayan devletlerin 14. madde hükümleri gereğince Türk Hükümeti'ne yapacağı ziyaretlerdeki gemileri bu tonaj hesabına katılmayacaktır (md.11). Türk Hükümeti'nin çağrısı üzerine boğazlardaki bir limanı ziyaretlerinde tonajı ve cinsine bakılmaksızın engel olunmayacak ve bu gemiler boğazı geldikleri yoldan 9. ve 11. madde hükümlerine uyarak terk edeceklerdir (md.14). Savaş gemilerinin taşıdığı uçaklar hiçbir şekilde kullanılmayacaktır (md.12). Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin Karadeniz'de bulunduracağı gemilerin toplam tonajı 30 bin ve herhangi bir devlet Karadeniz'de toplam tonajın dörtte üçü kadar gemi bulundurabilecektir. Karadeniz'e kıyıdaş olan devletlerin herhangi birinin; SSCB'nin Karadeniz'deki donanmasını yüzde on geçerse toplam tonaj 45 bine kadar çıkarılabilecek ve insani yardım amacıyla Karadeniz'de bulunacak gemiler bu tonaj hesabına katılmayacaktır (md.15). Savaş zamanında Türkiye tarafsız durumda

ise 9. ile 15. maddeler arasındaki hükümlere uymak şartıyla Boğazlardan transit ve gidiş-geliş yapabilecekler ve bu koşullar savaşı bir devletin savaşı haklarına zarar verecek şekilde uygulanmayacak ve Türkiye serbest transit ve gidiş-geliş ilkelerini engelleyici önlemler almayacaktır (md.16). Türkiye savaşı zamanı savaşı devlet durumunda ise madde 9'dan başlayarak 14. madde dâhil olmak üzere yer alan hükümler uygulanmayacak ve Türkiye Hükümeti dilediği gibi davranabilecektir (md.17). Türkiye savaşı tehlikesi tehdidi altında kalırsa 17. madde hükümlerini uygulayabilecek ve Milletler Cemiyeti ve sözleşmeyi imzalayan devletlere tehdit hakkında gerekli bilgileri sunacak, cemiyet Türkiye'nin aldığı bu önlemleri üçte iki çoğunlukta haklı bulmaz ise Türkiye bu önlemleri kaldıracaktır (md.18). Savaşı gemileri ve yardımcı gemilerde bulaşıcı (veba, kolera, çiçek, lekelihumma vb.) hastalıklar bulunması veya yedi günden az bir sürede tespit edilmesi ve bulaşık durumdaki bir limandan 120 saatten az bir sürede ayrılmış olması durumunda Boğazlara bulaştırmaması için tüm önlemlere uyarak, karantina altında Boğazlardan geçecektir (md.19).

Sivil ve askeri uçaklar konusunda Türkiye, üzerinden uçuşması yasak olan bölgeleri belirlemekte özgür olacak ve sivil uçakların uyruklarına ve geldikleri yere bakılmaksızın Avrupa ve Asya ile Akdeniz'le Karadeniz arasında tam bir güvenlik içerisinde uçuş yapmaları için gerekli olan önlemlerin alınması konusunda Türk Hükümeti kolaylık sağlayacaktır (md.20).

Boğazlar Komisyonu görevini sürdürecektir ve komisyonun görevi sözleşmenin III. Ekinde yer alan hükümler çerçevesinde veri toplamak ve 11. ile 15. maddelerin uygulanması için gerekli olanakları sağlamaktır (md.21)

Sözleşme hükümleri saklı kalmak şartıyla Türkiye'nin ülkesi ve karasularındaki egemenliği olduğu gibi kalmakta (md.22) ve aynı zamanda Türkiye ve Milletler Cemiyeti'ne üye devletlerin Milletler Cemiyeti Misakı'ndan doğan haklarına zarar vermemekte (md.23.) ve bu sözleşme Lozan Barış Antlaşması'nda yer alan Boğazlar Sözleşmesi'ne son vermektedir (md.24). Bu sözleşme Paris'te bulunan Fransız Cumhuriyeti Hükümeti Arşivine konulacak ve bütün devletlerin göndereceği onay belgeleri tamamlandığı tarihten itibaren yürürlüğe girecektir. Sözleşmenin süresi 50 yıl olacak ancak 1. maddede yer alan serbest transit ve gidiş-geliş ilkesi sınırlama olmaksızın yürürlükte kalacaktır. Sözleşmenin bitiminden 2 yıl önce herhangi bir devletten sonlandırılmasına dair bir bildirim gelmezse, bildirim tarihinden itibaren 2 yıl daha yürürlükte kalacaktır (md.25). İmzacı devletler her beş yılda bir 11. ve 15. maddelerde değişiklik yapılmasına dair öneriler sunabilecek ve bu önerileri 5 yıllık dönem bitmeden

3 ay önceden imzacı devletlere ayrıntılı bir şekilde gönderecektir. Bu öneriler bir konferans toplanarak görüşülecek ve imzacı devletler bu konferansa temsilci göndereceklerdir (md.26).³⁴⁷

İngiliz temsilcisi Lord Stanley, tekliflerinin yeni bir tasarı olmadığını “...*bu yeni bir tasarı değildir; tümüyle özgün (orijinal) Türk tasarısına dayanan ve onun basit bir gözden geçirilmiş biçimidir...*” sözleriyle açıklanmış ve sözlerinin devamında görüşmelere temel alınmasını istemiştir. Türkiye temsilcisi Tefik Rüştü Aras bunu kabul etmiştir. SSCB temsilcisi Litvinov ise İngiliz tasarısı ile Türk tasarısının karşılıklı bir şekilde incelenmesini teklif etmiştir. Romanya temsilcisi Titulescu SSCB temsilcisinin teklifine katılarak iki tasarımı karşılıklı iki sütunda gösteren bir belge hazırlanmasını istemiştir.³⁴⁸ Böylece İngiltere’nin hazırlamış olduğu taslağın hükümlerinin incelenmesi başlamıştır. 6-9 Temmuz arası tarihlerde yapılan görüşmelerde İngiliz tasarısının ilk okuması yapılmıştır.³⁴⁹

Birinci gün yapılan görüşmelerde ilk 6 madde incelenmiştir. 1. maddenin görüşülmesi ertelenmiş, 2. madde ile ilgili görüş belirtilmemiş, 3. ile 4. maddeler de ertelenmiş ve 5. ile 6. maddeler olduğu gibi kabul edilmiştir.³⁵⁰

İkinci güne 7. maddenin görüşülmesi ile başlandı ve Japonya temsilcisi Sato, yardımcı gemilerin tanımlanması için Londra Antlaşması’ndaki tanımlamanın sözleşmeye ek olarak eklenmesini istedi. Teklif kabul edilerek madde yazı komitesine gönderildi. 8. maddenin görüşmelerinde Fransa temsilcisi Ponsot’un sunduğu yardımcı gemilerin tonaj sınırlandırılmasına girmemesi ve ön bildirime tabi tutulmaması teklifi kabul edildi. 9. madde Romanya ile SSCB temsilcilerinin çekinceleri doğrultusunda Teknik Komiteye gönderildi.³⁵¹ 10. madde görüşmelerinde SSCB Karadeniz’e kıyıdaş devletlerin Karadeniz’de kalma süresinin 15 gün olmasını kabul etti, ama kıyıdaş olmayanların 3 gün kalmasını teklif etti. Türkiye bu konu hakkında konferansın alacağı karara saygı duyacağını söyledi. Görüşmeler SSCB, İngiltere ve Japonya arasında devam etti. 10. madde SSCB’nin çekinceleri ile kabul edildi.³⁵² 11. madde görüşmeleri Türkiye’nin maddeye eklenmesini istediği Karadeniz’e kıyıdaş devletlerin gemileri

³⁴⁷ **Ulus**, 8 Temmuz 1936.; **Tan**, 8 Temmuz 1936.; **Kurun**, 8 Temmuz 1936.; **Akşam**, 8 Temmuz 1936; S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.665-680.

³⁴⁸ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.122-125.

³⁴⁹ M. Burgaç, **Montrö Meydan Muharebesi...**, s.226.

³⁵⁰ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.126-140.

³⁵¹ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.142-152.

³⁵² Abidin Dilaver, “*Boğazlar Meselesi Karadeniz Meselesi*”, **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1936.; S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.152-158.

toplam tonajı geçmişse Boğazlardan tek başına geçmesi teklifi temsilcilerin sırası ile belirttiği görüşler doğrultusunda ertelendi. 12. madde olduğu gibi kabul edildi, 13. madde Yazı Komitesine gönderildi. Türkiye, 14. Maddede öngörülen nezaket ziyaretlerinde 15 bin olan toplam tonaj sınırlamasına dokunulmaması şartıyla kabul etti. SSCB temsilcisi, maddenin Karadeniz’e kıyıdaş devletlere sınırlama koyduğunu ve güvenliği zedeleyeceğini ileri sürdü. Bu bağlamda nezaket ziyaretlerinin belirli bir süre içerisinde yapılmasını teklif etti taraflarca kabul edildi. 15. madde görüşmeleri sırasında SSCB Türk tasarısına göre İngiliz tasarısında tonajın artırıldığını belirtti. İngiltere temsilcisi ise Karadeniz’e kıyıdaş devletlerin donanmasındaki toplam tonaj artacaksa Karadeniz’e kıyıdaş olmayan devletlerin Karadeniz’de bulunduracağı tonajın da doğal olarak artırılması gerektiğini savundu. Karadeniz’de kalma süresi 21 gün olarak kabul edildi ve Romanya “insancıl” sözcüğünün ek bir tanımlama ile ayrıntılı olarak yazılmasını istedi. Böylece talepler doğrultusunda maddenin Yazı Komitesine gönderilmesi kararlaştırıldı.³⁵³

Üçüncü gün 16. maddenin yerine geçmesi için İngiltere yeni bir metin sundu. Bu yeni metnin ilk metinden farklı olan hükümleri şöyleydi: *“Türkiye savaş zamanında tarafsız ise, Boğazlardan savaşı bir geminin geçişinde kendisini tehdit altında hissederse ayırım gözetmeden bütün devletlerin savaş gemilerine uygulayarak Boğazlardan geçişi kapatabilecek, Karadeniz’de o sırada bulunan Karadeniz’e kıyıdaş olmayan devletlerin gemilerinin Akdeniz’e, Akdeniz’de bulunan Karadeniz’e kıyıdaş olan devletlerin gemilerinin Karadeniz’e geçmesine izin verilecektir.”* Temsilciler bu konu üzerine yaptıkları uzun tartışmalar sonucunda bir karara varamayarak görüşmelerin ertelenmesine karar verdiler.³⁵⁴

Dördüncü gün görüşmeleri 17. maddenin incelenmesi ile başladı ve 17. maddenin Yazı Komitesine gönderilmesine karar verildi. 18. madde tartışmaları sırasında SSCB temsilcisi madde uygulanırken Karadeniz’de bulunan Karadeniz’e kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemileri ile Akdeniz’de bulunan Karadeniz’e kıyıdaş olan devletlerin savaş gemilerinin kendi deniz üstlerine dönmesi gerektiğini belirtti. Romanya temsilci bu görüşe katılmakla birlikte bu uygulamanın bütün devletlere mi yoksa sadece savaş tehdidi yaratan devletin gemilerine mi uygulanacağını ve aynı zamanda Türkiye’yi ziyarette bulunan yabancı donanmalarının kaderinin ne olacağı ile Akdeniz’den Karadeniz’e dönemeyen donanmaların kaderinin ne olacağı sorularını sormuştur. Türk temsilcisi

³⁵³ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.163-183.

³⁵⁴ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.192-211.

Tevfik Rüşti Aras bu soruları “*rastlantı olarak Karadeniz’de ya da Akdeniz’de bulunabilecek olan gemilerin geçişini durdurmak ya da güçleştirmekte hiçbir çıkarımız yoktur...*” sözleri ile cevapladı. Ardından ise “*...bütün katılan ülkelere sonsuz bir güven duymaktayız; umarım ki bu durum karşılıklıdır; çünkü bu kadar güç bir sorunun çözümü, ancak karşılıklı güvenle bulunabilir...*” sözlerini sarf etmiştir. 18. madde tartışmalarının devamında ise SSCB ve Romanya temsilcileri önerilerde bulunmuşlardır. Ancak bu öneriler görüşmeler sırasında tam olarak anlaşılamadığı için yazılı bir şekilde Teknik Komiteye sunmalarına karar verilerek 18. madde görüşmeleri sonlandırıldı ve 19. maddenin Yazı Komitesi’ne gönderilmesine karar verildi.³⁵⁵

20. maddenin görüşmelerinde Türkiye, Avrupa ve Asya arasında sağlanacak hava ulaşımı için yükümlülük almak istemediğini ve Boğazlar üzerinden uçuş yapılmamasını istediğini belirtti. İngiltere ve Fransa temsilcileri Boğazlar üzerindeki uçuşlar ve Avrupa ile Asya arasındaki ulaşımın sağlanması gerektiğini savundular. Maddenin Teknik Komiteye gönderilmesine karar verildi. 21. madde görüşmelerinde Türkiye temsilcisi Tevfik Rüşti Aras, Boğazlar Komisyonu’nun kaldırılması gerektiğini savundu ve Bulgaristan ile Romanya temsilcileri de Türkiye’nin bu görüşünü desteklediler. İngiltere ve Fransa temsilcileri bu duruma karşı çıkarak komisyonun birçok konuda yararı olduğundan bahsettiler. 21. madde görüşmelerinin ertelenmesine karar verildi. 22. madde görüşmelerinde Romanya temsilcisi “*Türkiye’nin özgürce kabul etmiş bulunduğu iş bu sözleşmenin hükümlerini...*” sözlerinin ayrımcılık olarak anlaşıldığını söyleyerek değiştirilmesini istedi. Türkiye temsilcisi ise bu konu hakkında görüşünü, özel bir isteğinin olmadığını ve bu şekilde kabul olunabilir veya Romanya temsilcisinin teklifi üzerine değiştirilebilir şeklinde belirtti. İngiltere temsilcisi ise Romanya temsilcisinin teklifine karşı çıkarak maddenin değiştirilmesinin zor olduğunu ve Türkiye karşı çıkmıyorsa maddenin olduğu gibi kalması gerektiğini belirtti ve görüşmeler sonunda madde Yazı Komitesi’ne gönderildi.³⁵⁶

23. madde tartışmaları sırasında SSCB temsilcisi “*Milletler Cemiyeti Misakı’ndan doğan haklara dokunulmayacağı ve Milletler Cemiyeti’nin devletlerin güvenliğini koruma görevinin kısıtlanamayacağı için sözü geçen hükümlerin özellikle 5. madde ile 9. maddeden başlayarak 16. madde de dahil olmak üzere hükümlerinin saldırgan bir devlete karşı alınacak önlemlerde sınırlamamak ve imzalayan devletlerin üstlendiği ya da ileride üstleneceği yardım hükümlerini yerine getirebilmesi için Boğazlardan savaş*

³⁵⁵ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.213-226.

³⁵⁶ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.226-241.

gemisi ve yardımın yapıldığı devletin gemilerinin geçmesini engellemeyeceği kabul edilmiştir” metnini önerdi. SSCB temsilcisi bu önerinin nedenini, savaş sırasında saldırı ve savunma yapan devletleri belirlemek ve savaşın kurbanlarına yardım edilmesini sağlamak için alınan önlemler arasında ayırım yapılması olarak belirtmiştir. Türkiye SSCB temsilcisinin önerisinin incelenmesi gerektiği fikrini belirtmiş ve İngiltere, Japonya ve Romanya temsilcileri Türkiye’nin fikrine katılarak, SSCB temsilcisinin önerisinin incelenmesi için gerekli vakit verilmesini kabul etmişlerdi. Dolayısıyla 23. madde görüşmeleri ertelenmiştir. 24. madde hukuki açıdan kaleme alınış sorunu nedeniyle Yazı Komitesi’ne gönderilmiştir.³⁵⁷

25. madde görüşmelerinde Türkiye temsilcisi Menemencioğlu, sözleşmenin imzacı devletlerin hepsinden gelen onay belgelerinin toplanmasından sonra yürürlüğe girmesine ve sözleşmenin süresinin 50 yıl olmasına karşı çıkmıştır. Türkiye’nin bu çıkışı Başkan Yardımcısı Politis, SSCB ve Romanya temsilcileri tarafından desteklenmiştir. Alınan karar ile 25. maddenin ilk önce uzmanlara ve daha sonrada Yazı Komitesi’ne gönderilmesine karar verilmiştir. 26. madde görüşmelerinde değişikliklerin sadece 11. ve 15. maddeler üzerinde yapılabilmesine temsilciler karşı çıkarak diğer maddeler üzerinde de yapılabilmesini istediler. İngiltere temsilcisi “...*bu maddenin sözleşmenin temel hükümlerinin değiştirilmesi için kullanılabileceği görüşünde değiliz...*” sözleriyle karşılık vermiştir. Alınan karar ile 26. maddenin ilk önce uzmanlara oradan da Yazı Komitesi’ne gönderilmesine karar verildi.³⁵⁸

İngiltere’nin hazırlamış olduğu sözleşme tasarısının ilk okuması bitmiştir. Tasarı üzerine belirtilen görüşler ve verilen önerilerin incelenmesi veya hazırlanması için görüşmelere üç gün ara verilmiştir.

1- Türk ve İngiliz Tezlerinin Karşılaştırılması

Türk ve İngiliz tezlerinin karşılaştırılması için 9 Temmuz 1936 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nde yayınlanan yazıda tasarıların ortak ve farklı yönlerini kaleme alınmıştır.

Ticaret gemileri konusunda “...*geçişleri hakkındaki hükümler, esas itibarile, her iki projede de birbirinin aynıdır...*” sözleriyle iki devletin de aynı düşüncede olduğunu belirtilmiştir. Savaş gemileri hakkında ortak düşünceleri ise 6 madde şeklinde ele almıştır. Buna göre; 1- yalnız gündüz geçecekler, 2- geçiş gerçekleşmeden önce Türkiye Cumhuriyeti devletine ön bildirim yapılacak, 3- geçiş esnasında boğazların girişinde bulunan işaret istasyonlarına kuvvet komutanları ayrıntılı bir bildirim yapacaklar, 4-

³⁵⁷ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.241-257.

³⁵⁸ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.257-266.

savaş gemilerinde bulunan uçak ya da hava taşıtları kesinlikle kullanılmayacak, 5- denizaltılar boğazlardan geçemeyecek, 6- Boğazlardan belirlenen geçiş süresi dışında Boğazlarda fazladan kalınamayacaktır. (tamir, bakım vb. durumlar hariç).³⁵⁹

İngiliz ve Türk tasarılarının savaş gemilerinin geçişi konusunda ayrı düştüğü noktaları ise 8. Maddede değerlendirilmiştir. Buna göre; Boğazlardan geçecek gemilerin toplam tonajı Türk tezinde 14 bin iken İngiliz tezinde 15 bin olarak belirlenmişti (Md. 1). Türk tezinde bulunmayan Türkiye limanlarını Türk Devleti'nin daveti üzerine ziyarette bulunacak gemilerin tonaj hesabına dâhil edilmemesi (Md. 2). Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin Karadeniz'de bulunduracağı gemilerin toplam tonajını Türk tezi 28 bin olarak belirlerken İngiliz tezi 30 bin olarak belirlemişti (Md. 3). İngiliz tezinde Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin Karadeniz'de bulundurabilecekleri toplam tonajı bazı durumlarda yükseltebilecek olmaları yani SSCB donanmasının tonajına göre arttırılabilmesine dair İngiliz teklifi de Türk teklifinde yoktu (Md. 4). İngiliz tezine göre yukarıda bahsedilen şartlar oluşursa toplam tonaj 45 bine kadar yükseltebilecek ve bu toplam tonajın dörtte üçü kadar savaş gemisi Karadeniz'de bulunabilecekti (görüşmelerde üçte iki şeklinde anlaşılmıştır.) (Md. 5). Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin gemilerinin kalma süresi Türk tezinde 15 gün iken İngiliz tezinde 21 gün olarak belirlenmişti (Md. 6). İngiliz tezine göre Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin “insancılık” konusunda Karadeniz'de bulunduracakları toplam tonaj 10 bin ton artacak ve kalma süresi doğal olarak uzayabilecekti (Md. 7). İngiliz tezinde Karadeniz'e 25 bin tonluk gemilerin geçmesi konusunda Türkiye'den izin alınması teklifi reddedilmişti (Md. 8).³⁶⁰

Savaş zamanında Türkiye tarafsız durumda iken savaş gemileri Türk tezine göre barış zamanındaki gibi toplam tonaj 14 bin ve Karadeniz'de bulundurulabilecek toplam tonaj 28 bin olarak belirlenmiştir. İngiliz tezine göre ise Boğazlardan geçecek toplam tonaj 15 bin ve Karadeniz'de bulunacak toplam tonaj 30 bin olarak belirlenmiştir. Ancak İngilizlerin tezlerine ekledikleri savaşan devletlerin halklarına zarar verilmemesi konusundaki hüküm kafa karıştırmıştır.³⁶¹

³⁵⁹ Abidin Daver, “İngiliz Teklifi Hangi Noktalarda Türk Projesine Muhaliftir?”, **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1936.

³⁶⁰ Abidin Daver, “İngiliz Teklifi Hangi Noktalarda Türk Projesine Muhaliftir?”, **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1936.

³⁶¹ Abidin Daver, “İngiliz Teklifi Hangi Noktalarda Türk Projesine Muhaliftir?”, **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1936.

Yazıda savaş zamanında Türkiye'nin savaşan durumunda olması konusundaki hükümlerin İngiliz tezinde Türk tezinden daha iyi olduğunu "...hatta maddeyi daha lehimize bir şekilde yazmıştır..." sözleriyle belirtilmiştir. İngiliz tezi, savaş tehdidi karşısında savaş durumundaki gibi önlemler alınabileceğini söylerken Milletler Cemiyeti'nin üçte ikisinin bu tehdit durumunun doğruluğuna inanmaması durumunda alınan bütün önlemleri Türk tarafının kaldıracağı şartını koymuştur.³⁶²

Diğer konular hususunda da ayrıldıkları noktalar maddeler halinde sıralanmıştır: 1. Madde, Boğazlar Komisyonu'nun Türk tezinde kaldırılması istenirken İngiliz tezine göre komisyonun yararlı olduğu ve görevine devam etmesi gerektiği belirtilmiştir. 2. Madde, Türk tezine göre Boğazlar üzerinde Türkiye'nin tam hâkimiyet sağlaması öngörülmüştü. İngiliz tezinde komisyonun devamının istenmesi bu hâkimiyeti zedeleyecek en önemli husustu. 3. Madde, İngilizler Avrupa ve Asya arasındaki hava ulaşımının sağlanması için sivil ve askeri uçakların Boğazlar üzerinde uçuşması gerektiğini belirtirken Türk tezi, Boğazlar üzerinden askeri ve sivil uçakların uçuşmasını yasaklıyordu. 4. Madde, Türk tezi sözleşmenin imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girmesini savunurken, İngilizler imzacı tüm devletlerden alınacak onay belgelerinin tamamlanmasından sonra sözleşmenin yürürlüğe girmesini istiyordu. 5. Madde, sözleşmenin geçerlilik süresi konusunda Türk tezi 15 yıl, İngiliz tezi ise 50 yıl süre belirlemişti. Karadeniz'de bulunma ve toplam tonaj hakları gibi hükümlerin 5 yıllık dönemler içerisinde değiştirilmesine dair imzacı bütün devletlerin öneride bulunabilmesi konusunda iki tez de aynı fikirdeydi.³⁶³

Konferansa ara verildiği zaman zarfında Türkiye'nin konferansta izlediği yol, Türkiye-Sovyet anlaşmazlığının giderilmesi ve İngiltere'nin katı tutumunda yumuşaması gibi konularda birçok gelişme yaşandı. İlk önce Türk temsilci heyeti başkanı Tefik Rüştü Aras ile Türkiye Cumhuriyeti İcra Vekili Heyeti Başkanı İsmet İnönü arasında yapılan görüşmeler sonucunda Türk heyetinin Ankara'dan gelecek direktifler doğrultusunda konferansta izleyeceği yolun belirlenmesi kararlaştırıldı.³⁶⁴ Konferansta yaşanan Türk-Sovyet anlaşmazlıklarının giderilmesi konusunda ise İsmet İnönü, Sovyet Büyükelçisi Karahan'la görüşmeler yapmıştır. Anlaşmazlıklar iki ana konu üzerindeydi. Birincisi İngilizlerin sunmuş olduğu tasarının Türkiye tarafından olumlu karşılanmasıdır. Zira Sovyetler tasarının kendilerine karşı yapıldığı görüşündedir. İkincisi ise Karadeniz'e

³⁶² Abidin Daver, "İngiliz Teklifi Hangi Noktalarda Türk Projesine Muhaliftir?", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1936.

³⁶³ Abidin Daver, "İngiliz Teklifi Hangi Noktalarda Türk Projesine Muhaliftir?", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1936.

³⁶⁴ M. Burgaç, **Montrö Meydan Muharebesi...**, s.293.

kıyıdaş devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerle aynı toplam tonaj kontenjanı ile geçecek olmasıdır. Sovyetler daha fazla tonaj hakkı istemektedir. Yapılan görüşmeler sonucundan Sovyetlerin tonaj konusu hakkındaki isteklerini Türkiye kabul etmiştir. Böylece Sovyetler Boğazlardan 15 bin tondan fazla olan gemilerini iki torpido gemisi ile beraber geçirebileceklerdir. Bu karar konferansta bulunan Türkiye Temsilci Heyeti Başkanı Tevfik Rüştü Aras'a bildirilmiştir. Bu anlaşmazlıkların halledilmesiyle beraber konferansta yaşanan Türk-Sovyet anlaşmazlıklarına son verilmiştir. Bu anlaşmazlıkların giderilmesi konusunda şüphesiz ki İngilizlerin sunduğu sözleşme tasarısı da etkili olmuştur. İngiltere cephesinde ise Fransa'nın Akdeniz Paketi'nden çekildiğini açıklaması ile İngiltere konferansta yalnız kalmış ve bu durumu engellemek için İtalya'nın konferansa katılmasını sağlamak üzere Akdeniz'de bulunan Anavatan Filosu'nu geri çağırmıştır. Ancak bu sırada gerçekleşen Almanya-Avusturya ittifakı ile eş zamanlı olarak İtalya'nın bu iki devletin katılmayacağı Locarna görüşmelerine katılmayacağını açıklaması ve İtalya'nın Almanya'ya yanaşması sonucunda İngiltere'nin İtalya hakkında görüşü değişmiş ve konferanstaki sert tutumunu değiştirmiştir.³⁶⁵

Yaşanan bu siyasi gelişmeler doğrultusunda neredeyse bir ay gibi bir süredir süren Montrö Konferansı görüşmeleri hızlanmıştır. 13 Temmuz 1936'da görüşmeler tekrar başlamıştır. Konferansta yapılan görüşmelerde ilk önce savaş zamanında Türkiye'nin tarafsız olduğu bir durumda savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi konusu ele alınmıştır. Yapılan müzakereler sonucunda hiçbir devletin savaş gemisinin geçmemesi, Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması ve Sovyet Rusya'nın savaş gemilerinin Karadeniz'e girip çıkması konusunda Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemileri hakkında belirlenen hükümlere tabi olmaması konularında anlaşılmıştır.³⁶⁶ Konferansın 18 Temmuz günü gerçekleşen görüşmelerinde sözleşme maddelerinin son hali tekrar okunmuş³⁶⁷ ve temsilcilerin ortak kararıyla sözleşmenin 20 Temmuz günü imzalanmasına karar verilmiş, böylece Montrö Konferansı sona ermiştir.³⁶⁸

İtalya, 2 Mayıs 1938 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafla "*İtalyan Hükümeti bugün, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lausanne'da imzalanan*

³⁶⁵ M. Burgaç, **Montrö Meydan Muharebesi...**, s.295-310.

³⁶⁶ Abidin Daver, "*Hususi Anlaşmalarda Elde Edilen Neticeler*", **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1936.

³⁶⁷ Abidin Daver, "*Montröde Türk ve Sovyet Siyasetlerinin Zaferi*", **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1936.; S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.379-395.

³⁶⁸ **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1936.; S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.398.

sözleşmenin yerini alan ve 20 Temmuz 1936 tarihinde Montraux'da imza edilmiş olan Boğazlar Sözleşmesine katılmaya karar vermiştir.”³⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras bu telgrafa şu sözlerle cevap vermiştir: “...Gösterilen bu nazikâne alâkadan fevkalâde mütehassis olarak, Cümhuriyet hükûmetinin de bu iştirakte, büyük komşu ve dost memlekete karşı Türkiye de beslenen duygulara tamamiyle tevafuk eden bir muhabbet ve dostluk nişanesi gördüğünü ekselânsınıza temin etmek isterim...”³⁷⁰

III- Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Yaklaşık bir ay süren çetin müzakerelerden sonra 20 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandı. Sözleşme 5 kısım, 29 madde, 4 lahika (Ek) ve 1 protokolden oluşmaktadır (Ek 4).

Sözleşmenin 2-7. maddelerini kapsayan I. Kısım ticaret gemilerinin tabi olacağı şartları düzenliyordu. Buna göre; “Ticaret gemisi” kavramı savaş gemileri (II. Kısım) bölümünde belirtilen gemiler dışında kalan gemileri kapsamaktaydı (md.7). Bu gemilerin Boğazlardan geçişi gece ve gündüz serbest bir şekilde gerçekleşecek ve gemilerden (Ek I’de yer alan vergi ve harçlar hariç) hiçbir vergi ve harç alınmayacaktı. Boğazların girişi ve çıkışında tayin edilen istasyonlara gemilerinin adlarını, uyruğunu, tonajını, nereden geldiklerini ve gidecekleri yeri bildirerek alınacak vergi ve harçların belirlenmesini sağlayacaklardı. Kılavuzluk ve yedekçilik hizmetleri isteğe bağlı olacaktır (md.2). Savaş zamanında Türkiye tarafsız ise aynı hükümler geçerli olacaktır (md.4). Türkiye savaşan konumunda ise Türkiye’nin düşmanlarına yardım etmemek şartıyla gündüz vaktinde Türkiye’nin belirlediği güzergâhtan gidiş-geliş yapılacaktır (md.5). Türkiye kendisini savaş tehdidi altında hissettiği zaman da aynı hükümler geçerli olacaktır (md.6). Sağlık konusunu düzenleyen 3. maddeye göre; ticaret gemileri Ege Denizi’nden ya da Karadeniz’den Boğazlara girdiklerinde Türkiye Cumhuriyeti’nin sağlık yasaları kapsamında Boğazların girişinde bulunan sağlık istasyonlarında duracak veya temiz bir sağlık belgesi olmayanlar durmaksızın gece ve gündüz geçişleri hızlı bir şekilde yapacaktır. Bulaşıcı (veba, kolera, çiçek vb.) hastalıklar bulunan veya yedi günden az bir sürede teşhis edilen gemiler ile bulaşıcı bir limandan 120 saatten az bir sürede ayrılan gemiler istasyonlardan sağlık personeli alacak ve Boğazların çıkışında sağlık personellerini belirlenen istasyonlarda indireceklerdir (md.3).

³⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 541.44145.209532.1.

³⁷⁰ “Rüştü Arasla Kont Ciano Arasında”, *Tan*, 4 Mayıs 1938.; “Boğazlar Mukavelesi”, *Son Posta*, 4 Mayıs 1938.; “Boğazlar Mukavelesine İtalyanın İştiraki”, *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1938.; “Boğazlar Mukavelesi”, *Akşam*, 4 Mayıs 1938.

Sözleşmenin 8-22. Maddelerini kapsayan II. Kısım savaş gemilerinin geçişini düzenliyordu. Buna göre; öncelikle savaş gemileri ve bunların özellikleri ile tonajlarına dair tarifi sözleşmenin 2. Lahikasında yapıldığı belirtilmektedir (md.8). Savaş gemilerinin barış zamanında Boğazlardan geçmesi için devletler ön bildirimde bulunacaklardır. Karadeniz'e kıyıdaş olan devletler bu ön bildirim 8 gün önceden, Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletler ise 15 gün önceden yapacaklardır. Bu ön bildirimde gemilerin adları, tipi, sayısı, gidecekleri yer ve gidiş için ve mümkünse dönüş için geçiş tarihleri yer alacaktır. Donanma komutanları Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının girişinde yer alan işaret istasyonlarına durmak zorunda kalmayacak şekilde tam bildirim yapacaklardır. Belirtilen geçiş tarihinden itibaren 5 gün içerisinde Boğazlardan geçiş yapılacaktır (md.13). Karadeniz'e kıyıdaş olmayan veya kıyıdaş olan devletlerin savaş gemileri gündüz vakti geçiş yapacak (md.10), Boğazlardan geçecek gemi sayısı 9'u geçmeyecek ve toplam tonajları 15 bin tonu aşmayacaktır (md.14). Deniz kuvvetlerine yakıt taşıyan yardımcı gemiler tek başlarına Boğazlardan geçmek şartıyla tonaj hesabına dâhil olmayacaktır (md.9) ve aynı şekilde Türkiye'nin izniyle nezaket ziyaretine gelen devletlerin savaş gemilerinin geldikleri yoldan dönmeleri şartıyla savaş gemileri toplam tonaj hesabına dâhil edilmeyeceklerdir (md.17). Karadeniz'e kıyıdaş olan devletlerin 15 bin tonu aşan gemileri tek başına ve iki torpido gemisi eşliğinde Boğazları geçebileceklerdir (md.11). Karadeniz'de savaş gemisi bulundurma tonajı Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletler için toplam 30 bin tonu geçmeyecek ve Karadeniz'e kıyıdaş olan devletlerin donanma gücü 10 bin ton artarsa Karadeniz'de bulunacak toplam tonaj 45 bine çıkabilecektir. İnsancıl amaçlarla Karadeniz'e gönderilen gemiler 8 bin tonu geçmeyecek ve Türkiye'nin özel izniyle Boğazlardan geçeceklerdir. Karadeniz'de hangi amaçla olursa olsun maksimum kalma süresi 21 gündür (md.18) ve kalma süresi (avarya, bakım vb. durumlar hariç) dışında fazladan kalamayacaklar (md.16). Savaş gemilerindeki uçaklar hiçbir koşul altında kullanılmayacaklardır (md.15).

Karadeniz'e kıyıdaş olan devletlerin yaptırdıkları veya satın aldıkları ile onarıma giden denizaltılar Türkiye'ye bildirilmesi şartıyla gündüzleri deniz yüzeyinde ve tek başına Boğazlardan geçebileceklerdir (md.12).

Savaş zamanında Türkiye tarafsız ise barış zamanındaki koşullar altında savaş gemileri Boğazlardan geçebilecekken, savaşan devletlerin savaş gemilerinin Türkiye ile anlaşmaları yoksa Boğazlardan geçişi yasak olacak ve Karadeniz'de veya Akdeniz'de bulunan gemilerin kendi deniz üstlerine dönmesine izin verilecektir (md.19). Sözleşmenin hiçbir hükmü devletlerin Milletler Cemiyeti Misakı'ndan doğan haklarını

engellemeyecektir (md.25). Türkiye'nin savaşıan durumunda olduğu zaman Boğazlardan savaş gemilerinin gidiş-geliş konusunda Türkiye dilediğı şekilde önlemler alabilecek (md.20 ve Türkiye'nin kendisini savaş tehdidi altında hissettiğı durumlarda da aynı koşullar geçerli olacaktır. Ancak Türkiye'nin savaş tehdidi altında olduğu Milletler Cemiyeti'nde üçte iki çoğunlukla kabul edilmezse Türkiye aldığı önlemleri kaldıracaktır (md.21). Sağlık konusunda ise bulaşıcı (veba, sarıhumma, çiçek vb.) hastalıklar bulunan veya yedi gün içerisinde teşhis konulan savaş gemileri ile bulaşık durumdaki bir limandan 120 saatten az bir süre önce ayrılmış olan gemiler Boğazları karantina altında geçeceklerdir (md.22). Sivil uçaklar Türkiye'nin belirleyeceği güzergâhlardan Türkiye'ye ön bildirim yapmak koşuluyla uçuş yapılabilecek ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Avrupa ile Asya arasındaki ulaşımı sağlamak için gerekli kolaylıkları sağlayacaktır (md.23).

Sözleşme ile Boğazlar Komisyonu kaldırılacak, görev ve yükümlölüklerini Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti yerine getirecektir (md. 24). Sözleşmenin geçerlilik süresi 20 yıl olarak belirlenmiş ve sözleşmeyi sonlandırmak isteyen devlet sürenin bitmesine iki yıl kala gerekli bildirimde bulunacak ön bildirim yapıldıktan sonra iki yıl daha sözleşme geçerli olacaktır (md. 28). Sözleşmenin bir veya birkaç hükmünü değiştirmek için devletler her beş yıllık dönemin sonunda öneride bulunabilecekler (md. 29) ve 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşmasını imzalayan devletler sözleşmeye katılabileceklerdir (md. 27). Sözleşmenin yürürlüğe girme tarihi, Türkiye dahil altı devletin onay belgelerini gönderdiğine dair hazırlanacak sunuş tutanağının düzenlenme tarihinden itibaren olacaktır (md.26).³⁷¹

C- MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ'NİN TÜRK BASININA YANSIMASI VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ GÖRÜŞMELER

I- Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Türk Basınına Yansımı

1933 yılında gerçekleşen Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda İngiltere'nin vermiş olduğu gezgin sahra topraklarının kullanımının yasaklanması teklifinden sonra ortaya çıkan Boğazların silahlandırılması meselesi Türk Basınında da önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Özellikle Mayıs 1933 yılında gerçekleştirilen Cenevre Silahsızlanma

³⁷¹ **Resmî Gazete**, S 3374, (5 Ağustos 1936), s.7026-7032.; **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1936; S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.691-712; A. Akşin **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, s.315-332; İ. Soysal, **...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)**, s.509-526.

Konferansı toplantısında Türkiye Cumhuriyeti'nin Dışışleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın yapmış olduğu Boğazları Silahlandırma teklifinden sonra Türk Basınına vermiş olduğu demeçte teklifin olumlu bir netice ile sonuçlanacağını ümit ettiğini; “...*Ben her halde nikbinim. Bu konferans iyi bir neticeye varmalıdır.*”³⁷² sözleriyle açıklamıştır. Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda gündeme getirilen Boğazların silahlandırılması konusu üzerine “Cumhuriyet” gazetesinin “Boğazlar Meselesi” başlıklı yazıda İngiltere'nin teklifinin kabul edilmesi durumunda İstanbul'un tamamen savunmasız kalacağı belirtilmiştir. Bundan dolayı da Türkiye'nin sunduğu teklifin kabul edilmesi gerektiği haberde “...*ağır seyyar toprak kaldırılınca, Boğazların sabit sahil toprak ile müdafaasına müsaade etmek, bunun için de gayriaskerî muntıkalar denilen manasızlığı kaldırmak lazımdır...*”³⁷³ cümlesiyle belirtilmiştir. Aynı gazetenin bir başka haberinde de ağır seyyar toprakların ortadan kaldırılmasının sonucu olarak Boğazlar'ın silahlandırılmasının önemini “...*Bu, Türkiye için bir hayat ve memet meselesi.*”³⁷⁴ sözleriyle vurgulanmıştır. 1933 yılında Türk Basınında çıkan haberlerin ortak yanları Türkiye'nin Boğazları silahlandırma talebinin gerekçelerine yer verilmiş ve Türkiye'nin bu talebinde haklı olduğu vurgulanmıştır.

Tarihler 1934 yılının Haziran ayını gösterdiğinde Boğazlar Meselesi tekrardan dünya ve Türk basınında yer tutmaya başlamıştır. Özellikle ayın 4'ünde toplanacak olan Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda da Boğazlar Meselesi'nin Türkiye açısından ana gündem maddesi olacaktır. Bunu önlemek içinde İngiltere basınında, Türkiye'nin Boğazlar hakkındaki taleplerinin gereksiz olduğunu belirten yazılar çıkmaktadır. Örneğin; 1 Haziran günü “Cumhuriyet” gazetesinin “Boğazlar Meselesi” başlıklı haberinde İngiliz gazetesi Times'da yayımlanan makaleye yer verilmiştir. Makalede Türkiye'nin Boğazları silahlandırma talebinin İtalya ve Almanya'nın izlediği siyasetten dolayı haklı olduğu ancak Türkiye'ye bu hakkın verilmesi durumunda Yunanistan ve Bulgaristan'ın da aynı istekte bulunacağı belirtilmektedir. Yazının devamında da Boğazların silahlandırılmasının devletlerarasında silahlanma yarışına sebep olacağı ve Türkiye'nin gizliden gizliye Balkan Devletleri ile Boğazlar silahlandırma konusunda görüşmeler yaptığı iddialarında bulunmaktadır. Haberde, İngiliz gazetesinde yayınlanan makaleye cevap olarak silahlanma yarışının zaten var olduğu ve bunun Türkiye'nin Boğazları silahlandırmayı istemesiyle hiçbir alakasının olmadığı

³⁷² **Vakit**, 31 Mayıs 1933.; **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1933.

³⁷³ **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1933.

³⁷⁴ **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1933.

belirtilmektedir. Ayrıca hiçbir sonuca varmayan silahsızlanma konferansları örnek gösterilerek iddianın asılsız olduğu vurgulanmaktadır. Balkan Devletleriyle gizli görüşmeler yapıldığına dair iddialar da “...Lozan muahedenamesi imza edileli on bir sene olduğu halde, Türkiye ancak ilk defa geçen sene, Boğazlarda gayriaskeri muntikanın ilgasını istedi...” sözleriyle reddedilmektedir.³⁷⁵ Bulgar gazeteleri, Türk-Sovyet dostluğu nedeniyle İngiltere’nin Boğazların silahlandırılmasını hiçbir şekilde kabul etmeyeceklerini şu sözlerle ileri sürüyorlardı: “...İngilizler hiçbir veçhile Türkiye’nin Boğazları tahkim etmesine razı olamayacaklarını...İngilizler Türkiye’yi Sovyet Rusya’nın müttefiki olduğu için en tehlikeli düşmanlarından addetmekte...”³⁷⁶ Bu haberleri destekler şekilde “Vakit” gazetesinde yayımlanan bir haberde Fransa ve İngiltere’nin Türkiye’nin Boğazlar konusundaki taleplerini kabul etmeyeceği belirtilmektedir.³⁷⁷ 4 Haziran 1936’da gerçekleşen Cenevre Silahsızlanma Konferansı hakkında 8 Haziran günü Bulgaristan’ın Sofya şehrinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras gazetecilere bir röportaj vermiştir. Boğazlar Meselesi konusunda Türkiye’nin Boğazları koruyabilecek güçte olduğu ve bunun için kimseden izin istemeyeceklerini şu sözleriyle açıklamıştır; “...Boğazların tahkimi için ısrar etmedik. Biz vatanımızın bir parçası olan Boğazları lüzumunda müdafaa edecek kadar kuvvetliyiz. Zaten yeni harplerde sun’i tahkimatin bir kıymeti kalmamıştır. İhtiyaç olunca biz Boğazları memleketin diğer aksamı gibi müdafaa eder ve bunun için hiç kimseden izin istemeyiz...”³⁷⁸ 1934 yılında yayımlanan haberler görüldüğü gibi İngiltere’nin Boğazların silahlandırılması konusunun gündeme getirilmemesi ve Boğazların silahlandırılması için geçerli bir neden olmadığı yönünde yapılan yabancı basındaki asılsız iddialara cevaplar verilmiştir.

1935’de toplanan Cenevre Silahsızlanma Konferansı’nın ana gündem maddesi İtalya’nın Habeşistan’a saldırmasıdır. Konferansta Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra imzalanan barış antlaşmalarının yeniden düzenlenmesi tekrardan gündeme getirilmiştir. Bunun üzerine 14 Eylül günü gerçekleşen oturumunda konuşma yapan Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, antlaşmalar yeniden düzenlenecekse Lozan Barış Antlaşması’nın Boğazlar Sözleşmesi’nin de düzenlenmesi gerektiğini³⁷⁹ “...Şayet, mevcut muahedelerle tesbit edilen vaziyette değişiklikler vukua gelirse Türkiye bunları Boğazların askerî rejiminde icabeden tadilatın icrasına vabeste kılmak

³⁷⁵ Abidin Daver, “Boğazlar Meselesi”, **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1934.

³⁷⁶ **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1934.

³⁷⁷ **Vakit**, 2 Haziran 1934.

³⁷⁸ **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1934.; **Akşam**, 9 Haziran 1934.

³⁷⁹ **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1935.

zaruretinde kalacaktır.”³⁸⁰ sözleriyle ifade etmiştir. Yılın geri kalanında Türk Basınında yayımlanan haberler İtalya’nın Habeşistan’a saldırması ve Milletler Cemiyeti’nin İtalya’ya karşı tutumu hakkında haberler yayımlanmıştır. 1935-1936 yılları arasında İtalya ve Almanya’nın izlemiş oldukları revizyonist politikalar sonucunda Milletler Cemiyeti’ne üye devletlerin en önemli gündem maddeleri Birinci Dünya Savaşı’nda yapılan barış antlaşmalarının yeniden düzenlemeleri konusu olmuştur. Türkiye’nin Lozan Barış Antlaşması’nın Boğazlar Sözleşmesi’ni imzalayan devletlere gönderdiği 1936 tarihli nota ile Türk Basının gündemi tekrardan Boğazlar Meselesi’ne çevrilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, 10 Nisan 1936 tarihinde Lozan Barış Antlaşması’nın Boğazlar Sözleşmesi’ni imzalayan devletlere boğazlar rejiminin değiştirilmesini istediğine dair bir nota gönderdi. Türk Hükümeti’nin mevcut boğazlar rejimini değiştirmek istemesinin sebebini “Akşam” gazetesi, “Hükümet Lozan Muahdesinde Boğazlar Hakkındaki Ahkâmın Değiştirilmesi İçin Devletlere Nota Verdi” başlıklı haberde Milletler Cemiyeti’ne üye devletlerin silahlarını arttırması olarak şöyle ifade edilmiştir; “...Milletler Cemiyeti misakının sekizinci maddesi mucibince bütün devletler silâhlarını azaltacaklardı. Halbuki vaziyet tamamen tersine dönmüş, bütün devletler alabildiklerine silâhlarını arttırmağa başlamışlardır...”³⁸¹ Bu iddiayı destekleyen bir yazı da “Son Posta” gazetesinde çıkmıştır. Yazar makalesinde 1927-1934 yılları arasında İngiltere, Fransa ve İtalya’nın Milletler Cemiyeti’ne sundukları kendilerine ait silah miktarlarına dair verileri karşılaştırarak bu ülkelerin kara, deniz ve hava kuvvetlerinin yıllar içerisinde asker ve silah sayılarını arttırdığını ortaya koymuştur.³⁸²

“Son Posta” gazetesinin 16 Nisan 1936 günkü nüshasında çıkan “Boğazlar Hakkındaki İsteğimiz Niçin Haklıdır?” başlıklı yazıda Türk notası hukukî açıdan ele alınmaktadır. Hukukî açıdan Boğazların kapalı olması gerektiği; “...hukuksal düvel nazariyelerine ve her fırsatta parlak cümlelerle ilân edilen ve her diplomatın ağzında sakız gibi çiğnenen beynelmilel teamüllere nazaran da gerek Çanakkale ve gerek İstanbul boğazlarının bilâkaydû şart kapalı bulunması lâzımdır...” şeklinde belirtilmektedir. Yazının devamında Milletler Cemiyeti’nin üstlenmiş olduğu barışı koruma görevini yerine getiremediği; “...aza devletlerin biri aleyhine yapılan bir tecavüzü bütün milletler

³⁸⁰ Kurun, 16 Eylül 1935.; Akşam, 16 Eylül 1935.; Anadolu, 17 Eylül 1935.

³⁸¹ Necmeddin Sadık, “Hükümet Lozan Muahdesinde Boğazlar Hakkındaki Ahkâmın Değiştirilmesi İçin Devletlere Nota Verdi”, Akşam, 11 Nisan 1936.

³⁸² C.D., “Boğazların Müdafasını Temin Etmemiz İçin Ne Lâzım?” Son Posta, 14 Nisan 1936.

*camiasına yapılmış gibi telâkki ederek sulhu korumak gayesini güttüğü halde tecavüzler durdurulamamış ve anı baskınlarla harp tehlikesi bertaraf edilmemiştir...*³⁸³ sözleriyle savunulmaktadır.

Türk notasının gönderilme sebepleri Türk Basınında şu şekilde sıralanmaktadır: 1- İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi, 2- Almanya'nın Ren Bölgesi'ni silahlandırması, 3- Lozan Barış Antlaşması'nın Boğazlar Sözleşmesi imzalanırken Türkiye'ye verilen güvenlik garantilerinin yerine getirilmemesi ve 4- Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkması.³⁸⁴

Lozan Barış Antlaşması'nın Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan devletler (İtalya hariç) Türk notasına olumlu cevap vererek boğazlar rejiminin değiştirilmesi için görüşmelerin yapılmasını onayladılar. “*Kurun*” gazetesi 17 Nisan 1936 günkü nüshasında devletlerin onaylama sebebi olarak Lozan Barış Antlaşması hazırlanırken göz ardı edilmiş olan savaş tehdidi durumunda ve boğazların güvenliği konusunda teminat veren devletlerin birbiriyle savaşabileceği durumlar gösterilmiştir; “...Boğazlar mukavelesi yapılırken yalnız sulh ve harp hali düşünülmüş, hele bizzat boğazların emniyetini fiilen temin olan devletlerarasında bir harp çıkabileceği yahut bu devletlerarasında harp tehdidi hali vukua gelebileceği hiç hatırdan geçirilmemiştir. İşte son arsulusal hâdiseler tamamen böyle bir vaziyet ihdas etmiş bulunuyor...”³⁸⁵ “*Tan*” gazetesi İngiltere'nin Türk notasını onaylamasını; 1- İtalya'nın Akdeniz'deki faaliyetleri (Habeşistan'ı işgali) ile Akdeniz filosunun İngiltere ile rekabet edecek düzeye gelmesi, 2- Sovyet Rusya'nın “...Boğazlar vasıtasile Karadeniz'den Akdeniz'e inecek bir kuvvetin bu denizdeki muvazeneyi altüst edeceğinden korkmaktır...”³⁸⁶ şeklinde yorumlarken, Londra'da yayımlanan Berliner Tageblatt Gazetesi İngiltere'nin onaylama sebebini “...Musul petrolrollerini akıtan boruların münteba noktası olan Hayfanın İngiltere için ehemniyeti...”³⁸⁷ sözleriyle açıklamıştır.

12 Mayıs 1936'da Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi'nin görüşmelerinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Boğazlar Meselesinin görüşülmesi için bir konferansın düzenlenmesini istedi. Bu teklif üzerine yapılan görüşmelerde alınan kararla İsviçre'nin Montrö şehrinde bir konferansın

³⁸³ C.H. Baban, “Boğazlar Hakkındaki İsteğimiz Niçin Haklıdır?”, **Son Posta**, 16 Nisan 1936.

³⁸⁴ B.O. “Boğazlar”, **Kurun**, 13 Nisan 1936.; N.M. “Boğazlar Meselesinde Türkiye”, **Tan**, 24 Haziran 1936.

³⁸⁵ Asım Us, “Harp Tehdidi Halinde Boğazlar”, **Kurun**, 17 Nisan 1936.

³⁸⁶ N.M. “Boğazlar Meselesi ve İngiltere”, **Tan**, 26 Haziran 1936.

³⁸⁷ **Ulus**, 8 Mayıs 1936.

toplanması kararı alındı.³⁸⁸ Konferansta Türklerin yapmak istediklerini Falih Rıfki Atay³⁸⁹, “...Lozan muahedesinin boğazlar faslının ruhu, boğazların her taarruza karşı açık olması değil, her taarruz karşısında herkes için emniyette olması idi: işte biz bu emniyeti hayalî olmaktan çıkarıp hâkiki kılmak istiyoruz...”³⁹⁰ sözleriyle açıklamaktadır. Asım Us³⁹¹ ise “...Türkiye’nin maksadı Akdeniz’deki harp tehdidi vazifesi karşısında gafil avlanmamak için Lousanne muahedesi mucibince askerlikten tecrit edilmiş olan boğazları tahkim etmektir; vaktile Lousannede boğazlar rejimini imza eden devletlerin çoğu da Türkiye’nin bu arzusundaki hakkını teslim etmiştir. Şu halde şimdi esas itibarile devletlerarasında edilmekte bulunan bir maksadın tatbikatına ait formülleri hazırlamak vazifesi vardır...”³⁹² sözleriyle özetlemiştir. “Akşam” gazetesinin “Yurd Müdafaası ve Boğazlar” başlıklı makalesinde ise “...yurdumuzun müdafaası bakımından boğazların ehemmiyeti o kadar büyüktür ki tereddütsüz olarak şu atasözünü memleket için de kullanabiliriz: Türkiye’nin canı boğazlardan gelir...”³⁹³ denilerek güvenlik konusunda Boğazların önemi vurgulanmıştır. Özetle konferansın yapacağı iş Boğazların ve Türkiye’nin güvenliğini sağlamak için yeni bir Boğazlar Rejimi oluşturulmasıdır. Bu konuda en büyük desteği Paris’te yayımlanan “Tems” gazetesini “...Lozan muahedesinin Boğazlar hakkında vazetmiş olduğu takyidlerin artık hiçbir yanı ve lüzumu kalmamıştır...”³⁹⁴ sözleriyle vermiştir.

Montrö Boğazlar Konferansı’nda Türk tezinin görüşmelerde temel alınması kararlaştırıldı. Bu kararla ilgili olarak “Açık Söz” gazetesinde “Askerlik Bakımından Boğazlar” başlıklı makalede Türkiye’nin izlemiş olduğu siyasetin doğruluğu; “...Boğazları silahlandırmak yönünde ortaya attığımız tezi kabul etmeleri yürüttüğümüz yolun doğruluğunu, yürüttüğümüz davanın da kendi görüşlerine uygunluğunu gösterir...” sözleriyle alkışlanmaktadır.³⁹⁵ “Cumhuriyet” gazetesini “Boğazlar Davasındaki Tezimizin

³⁸⁸ **Ulus**, 13 Mayıs 1936.; **Akşam**, 12 Mayıs 1936.; **Akşam**, 17 Mayıs 1936

³⁸⁹ Falih Rıfki Atay, 1894’de İstanbul’da doğmuştur. Gazeteci ve politikacıdır. 1927-1950 yıllarında farklı dönemlerde Bolu ve Ankara milletvekilliği yapmıştır. 1971 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. (Şaduman Halıcı, “Falih Rıfki Atay (1894–1971)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/falih-rifki-atay/> Erişim Tarihi: 24.07.2023.

³⁹⁰ Falih Rıfki Atay, “Boğazlar Konferansı”, **Ulus**, 23 Haziran 1936.

³⁹¹ Tam adı Mehmet Asım Us’tur. 1884’de Manisa’da doğmuştur. Gazetecidir, 1917 yılında arkadaşlarıyla beraber Vakıf Gazetesi’ni çıkarmaya başlamıştır. Gazete 1934 yılında “Kurun” adı altında yayımlanmıştır. Gazeteciliğinin yanında aynı zamanda da politikacıdır. 1927 yılından 1946 yılına kadar Artvin ve Çorum’dan milletvekilliği yapmıştır. 1967 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. (Volkan Payaslı, “Asım Us ve Vakıf: Millî Mücadele Yıllarına Dair Genel Bir Değerlendirme (1919-1920)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXXVI/102, (2020), s.203-207.)

³⁹² Asım Us, “Dünya Siyasasına Toplu Bir Bakış”, **Kurun**, 13 Haziran 1936.

³⁹³ M. Şevki, “Yurd Müdafaası ve Boğazlar”, **Akşam**, 20 Haziran 1936.

³⁹⁴ **Akşam**, 22 Haziran 1936.

³⁹⁵ M.K. “Askerlik Bakımından Boğazlar”, **Açık Söz**, 7 Temmuz 1936.

Kuvveti” başlıklı haberde savaş zamanında yabancı devletlerin ticaret ve savaş gemilerinin geçiş şartları konusunda öne sürülen görüşlerin Türk tezinin en güçlü argümanı olduğu vurgulanmaktadır. Makalede bu nokta; “...*Türkiye Boğazlar muntikasının tahkimi imkanını vermesidir. Bu tahkimat, Türkiye’ye en tabî ve mukaddes hakkı olan kendi emniyet ve müdafaasını temin hakkını verdikten başka, bilhassa harb zamanında ecnebi ticaret ve harb gemilerinin Boğazlardan geçiş serbestisini de temin edecektir...*”³⁹⁶ satırlarıyla kamuoyuna anlatılmaktadır.

Montrö Konferansı, Milletler Cemiyeti Konseyi’nin toplantısı nedeniyle 25 Haziran görüşmelerinden sonra tatil edildi. Bu devrede Türk Basınında konferansın değerlendirilmesine dair önemli yorumlar yapılmıştır. Muhiddin Birgen, “...*dünya işlerinin bu kadar karışık tezahürler içinde bulunduğu bir tarih devrinde her bir millet kendi etrafında bu kadar umumi, bu kadar sarîh ve aynı zamanda bu kadar hararetli bir dostluk toplamış değildir...konferansın uzun sürmeyeceğini ve bizim de istediğimiz her şeyin az zamanda elde edileceğini...*”³⁹⁷ belirtmektedir. “*Akşam*” gazetesi “*Kabul Edilen Mühim Esaslar*” başlıklı haberinde konferansta, 1- Boğazların askerleştirilmesi, 2- Türkiye’nin Boğazlardaki güvenliği ve 3- Savaş gemilerinin Boğazlardan geçmeden önce Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin bilgilendirilmesi, konuları üzerinde prensip olarak anlaşıldığını belirtilmektedir..³⁹⁸ Boğazların askerleştirilmesi konusunda konferansta anlaşılması hakkında Yunus Nadi, “...*Boğazların gayriaskerliğini kaldıracak olan bu milletler arası karar Lozan’ın noksanını ikmal edecek ve Türk istiklâlinin pürüzsüzlüğünü kat’ileştirmiş bulunacaktır. Boğazlara verilebilecek en sağlam şeklin onların sahibi Türk milletinin kat’i otoritesine tevdi etmekten ibaret olacağına şüphe yoktur...*”³⁹⁹ sözleriyle alınabilecek en doğru karar olduğunu belirtmektedir. “*Cumhuriyet*” gazetesi ise konuya başka bir açıdan yaklaşarak boğazların silahlandırılmasıyla artık Boğazlar Komisyonu’na gerek kalmadığını belirtmektedir; “...*Bugün mer’i olan mukavelenamede Boğazlar gayriaskeri ve beynelmilel hali kaldırarak buraları tamamen Türkiye’nin hükümrânlık hukuku altına koyuyor. Artık Boğazlardan girip çıkma işlerine beynelmilel Boğazlar Komisyonu karışamaz, tamamen ve yalnız Türkiye karışır...*”⁴⁰⁰

Sovyet Rusya basınında Türk teziyle ilgili olarak Rusya’nın çıkarlarına ters düşüğü konusunda iki önemli eleştiri vardır. Bunlardan “*Pravda*” gazetesi, “...*Sovyet*

³⁹⁶ Abidin Daver, “*Boğazlar Davasındaki Tezimizin Kuvveti*”, **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1936.

³⁹⁷ Muhiddin Birgen, “*Türk Diplomasisi Yüksek Kudretini İspat Etti*”, **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1936.

³⁹⁸ K.D., “*Kabul Edilen Mühim Esaslar*”, **Akşam**, 25 Haziran 1936.

³⁹⁹ Yunus Nadi, “*Montrö Lozanı İkmal Ediyor*”, **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1936.

⁴⁰⁰ Abidin Daver, “*Boğazlar Komisyonuna Yeni Rejimde Yer Yoktur*”, **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1936.

Rusya'nın menfaatlarını gereği kadar gözetmediği aşıkardır..."⁴⁰¹ iddiasını ileri sürerken, "İzvestiya" gazetesi, Türk tezini "...Sovyet Rusya'ya karşı dostane olduğu söylenemez. Çünkü memleketimizin en meşru menfaatlerini gözetmiyor..."⁴⁰² ifadeleriyle eleştiriyordu. Bu iddialara Falih Rıfkı Atay, şu sözlerle karşılık vermiştir: "...biz Marmara'da emin oldukça, Karadeniz Sovyetler için bir emniyet denizidir. Yeni Boğazlar rejimine aid hükümlerin münakaşasında asla gönlümüzün yatmadığı sakat cihet, Türkiye ile Rusya arasında Türk-Rus yakın ve sıkı dostluğundan gayri herhangi bir münasebetin en uzak istikbal için dahi, tevehhüm edilmesine mahal verilmemesidir. Bu cümle üzerine ısrar edelim; Çünkü İzvestiya ile Pravda'nın Montrö münakaşaları içinden intihap ettikleri meseleler, aksi bir ihtimal olmaksızın, mesele diye oraya atılmaz..."⁴⁰³ Yani Türk-Sovyet dostluğuna zarar verecek bir durumun oluşturulmadığını ve Sovyet Rusya'nın güvenliğinin geri plana atıldığı iddiası asılsızdır.

4 Temmuz 1936'da Montrö Konferansı'nın Teknik Komite görüşmelerinde İngiltere heyeti yeni bir tez hazırladığını söyledi⁴⁰⁴ ve 6 Temmuz 1936'da Montrö Konferansı yeni İngiliz tezini temel alarak görüşmelere tekrar başladı.⁴⁰⁵ İngiliz tezi Türk Basınına yansıdıktan sonra birçok eleştiri almıştır. Örneğin, "Anadolu" gazetesinin "Boğazlar Konferansında Buhran" başlıklı haberinde İngiltere'nin tezinin Türkiye'nin emniyetini sağlayacak tedbirleri almasına mani olduğunu ve İngiliz siyasetine hizmet ettiği belirtilmektedir; "...Türk devletinin tabii hak ve emniyetlerini de şamil olmaktan ziyade, İngiltere müttehit krallığının siyasi arzularına göre şekil almış bir mahiyet arz ediyor...İngiltere hangi mantık ve hakka istinaden, kendimize ait boğazlar üzerinde emniyet tedbirlerimizin tesisine mani olmak istiyor anlamıyoruz..."⁴⁰⁶ Yunus Nadi ise "...İngiliz projesi şimdiki Boğazlar rejiminden daha çok ağır hükümleri yürütmek istiyor..."⁴⁰⁷ sözleriyle İngiliz tezini eleştiriyordu. Etem İzzet Benice ise Türkiye'nin güvenliği için boğazların askerleştirilmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetimine bırakılması gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir; "...ilk günden beri söylediği gibi kendi selâmet ve emniyetini kendi vasıtaları ile korumak tedbirlerini almaktan geriye

⁴⁰¹ Akşam, 3 Temmuz 1936.; Kurun, 3 Temmuz 1936.; Ulus, 3 Temmuz 1936.; Açık Söz, 3 Temmuz 1936.

⁴⁰² Akşam, 4 Temmuz 1936.; Son Posta, 4 Temmuz 1936.; Kurun, 4 Temmuz 1936. Tan, 4 Temmuz 1936.; Ulus, 4 Temmuz 1936.; Açık Söz, 4 Temmuz 1936.

⁴⁰³ Falih Rıfkı Atay, "Boğazlar", Ulus, 5 Temmuz 1936.; Falih Rıfkı Atay, "Boğazlar", Son Posta, 7 Temmuz 1936.

⁴⁰⁴ Cumhuriyet, 5 Temmuz 1936.

⁴⁰⁵ Cumhuriyet, 7 Temmuz 1936.

⁴⁰⁶ Orhan Rahmi Gökçe, "Boğazlar Konferansında Buhran", Anadolu, 10 Temmuz 1936.

⁴⁰⁷ Yunus Nadi, "Boğazlar Meselesinde İngiliz Projesinin Garabetleri", Cumhuriyet, 12 Temmuz 1936.

kalamaz...Boğazları tahkim etmek de Türkiye için birinci şart oluyor...herhangi tâli bir anlaşmazlık sebeble lâyük olduğu hayatiyeti vermezse gerçekten Avrupa ve dünyanın haline daha çok mecbur olduğu meselelerin âkıbetinden hakkile endişe edilebilir. Bu endişe Avrupa'ya yıkım olacak bir yarının endişesi ve onun korkusudur..."⁴⁰⁸

9 Temmuz 1936'da İngiliz tezinin ilk okuması bitmiştir. Bu tarihten itibaren 13 Temmuz'a kadar görüşmelere ara verilmiştir. Konferansta oluşan olumsuz hava Türk basınına da yansımıştı. Asım Us, "...Montreux'ye toplanmış olan devletler yıllardan beri aralarında halledemedikleri bin bir türlü karışık hesapları karıştıracak olurlarsa esefle söylemek lâzımdır ki konferansın âkıbeti tehlikeye düşecektir. Fakat boğazların sahibi ve hâkimi olan Türk milleti bu konferansı toplamak suretile devletlere karşı sulhseverlik ve mukaveleye sadakat vazifelerini tamamen yapmış olacağı için bu türlü bir netice önünde hiçbir vicdan azabı duymıyacak, ondan sonra kendi emniyetinin icap ettiği tedbirleri almakta serbest olacaktır..."⁴⁰⁹ sözleriyle alınacak önlemlere dikkat çekmektedir. "Açık Söz" gazetesi "Boğazların Tahkimini İstiyoruz" başlıklı haberinde Türkiye'nin güvenlik kaygılarını dile getirerek; "...Boğazların askerce tutulmasına hemen başlamak bugünün şartları altında hükümetin müstacel bir vazifesi olmuştur..."⁴¹⁰ boğazların Türk askerlerince silahlandırılması gerektiğini söylemektedir. Bu iddiayı destekleyen Etem İzzet Benice, "...Boğazları hemen ve süratle tahkim etmek, kendi güven ve kendi ferahlığımızı, kendi memnuniyet ve kendi irademizde bulmaktır..."⁴¹¹ sözleriyle bir an önce Boğazların silahlandırılması gerektiğini vurgulamıştır.

18 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Konferansı son toplantısını basına açık bir şekilde yaparak sözleşmenin 20 Temmuz günü imzalanacağını duyurdu.⁴¹² Sözleşmeyle ilgili olarak "Cumhuriyet" gazetesi "Montröde Türk ve Sovyet Siyasetlerinin Zaferi" başlıklı haberinde; "...elele vermiş olan iki komşu devletin müşterek haricî siyasetleri büyük bir zafer kazanmıştır..."⁴¹³ sözleriyle bu başarının Türk-Sovyet iş birliği ile yapıldığını belirtmiştir. Birçok gazete yazarı sözleşmenin imzalanmasını coşku ile halka duyurmuştur. Örneğin: Falih Rıfkı Atay, "...Boğazlar tam idare ve mesuliyetimiz altına girmekle, sulh, birkaç büyük tehlikenin birinden kurtulmuştur. Bugün Türk milletinin, milli emniyeti namına bayram yapmaya hakkımız olduğu kadar, sulhu seven milletler,

⁴⁰⁸ Etem İzzet Benice, "Boğazlar Konferansında Bulanık Hava", **Açık Söz**, 9 Temmuz 1936.

⁴⁰⁹ Asım Us, "Montreux Mektupları", **Kurun**, 16 Temmuz 1936.

⁴¹⁰ Ş.H. Ergökmen, "Boğazların Tahkimini İstiyoruz", **Açık Söz**, 11 Temmuz 1936.

⁴¹¹ Etem İzzet Benice, "Boğazlar Sür'atle Tahkim Edilmelidir", **Açık Söz**, 12 Temmuz 1936.

⁴¹² **Açık Söz**, 17 Temmuz 1936.; **Kurun**, 19 Temmuz 1936.; **Son Posta**, 17 Temmuz 1936.; **Ulus**, 17 Temmuz 1936.; **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1936.; **Tan**, 17 Temmuz 1936.; **Anadolu**, 18 Temmuz 1936.

⁴¹³ Abidin Daver, "Montröde Türk ve Sovyet Siyasetlerinin Zaferi", **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1936.

*boğazlar meselesinin hal olunmasından aynı şevk ile sevinşeler o kadar yerinde olur...”*⁴¹⁴ diyerek Türk milletinin ve barış seven milletlerin sözleşmenin imzalanmasını sevinç ile karşılaması gerektiğini ifade etmektedir. Bir diğer yazısında Falih Rıfkı Atay, sözleşmenin imzalanmasının Atatürk’ün inkılaplarının bir başarısı olduğunu belirtmektedir; “...Lozan’daki itibarımız zaferin, Montrödeki itibarımız inkılâp rejiminin eseridir. Nihayet ikisi de bizi, Atatürk’ün adını gözyaşlı bir minnetle anmaya sevk ediyor...”⁴¹⁵ “Haber (Akşam Postası)” gazetesinde boğazların tarih boyunca savaşlara sebep olduğu ve sözleşmenin imzalanmasıyla bu durumun değiştiği şu şekilde ifade edilmektedir; “...zaman zaman tarihi savaşlara sebep olan, birçok memleketlerin hırslarını uyandıran Boğazlar bundan sonra bu vasfını ebediyen kaybediyor. Boğazlar bundan sonra sade sulh, sade insanlık ve sade medeniyet kapısı olacaktır...”⁴¹⁶

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk de Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ni “*Milletin yüksek seciyesine, ordusunun bükülemez bazusuna ve medeni beşeriyetin aldatılamaz bonsansına dayanarak ve güvenerek kullanılan zekâ, lojik ve enerjisinin, bütün beşeriyetin muhtaç olduğu sulh ve huzur bahşeden neticeler doğurabileceğinin bir delili olan Montrö Konferansı eseri cidden sevinmeğe ve sevindirmeğe değer bir tarihî hâdisedir...*”⁴¹⁷ ifadeleriyle değerlendirmektedir.

20 Temmuz günü sözleşmenin imzalanması halk tarafından da coşkuyla kutlanmıştır. Binalar bayraklarla süslenmiş, fener alayları düzenlenmiş ve mitingler yapılmıştır. İmza merasimi halka radyo yayınları ile duyurulmuştur.⁴¹⁸ Sözleşmede alınan karar gereğince Türk Ordusu, 21 Temmuz 1936 saat 11’de halkın coşkun gösterileri arasında Çanakkale’ye girmiştir.⁴¹⁹

II- Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki Görüşmeler ve Onaylanması

Montrö Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalandıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından onaylanması için TBMM’ye gönderilmiştir. Sözleşme metinleri 30 Temmuz 1936’da incelemeleri için mebuslara dağıtılmış ve kendilerine bir gün süre verilmiştir.⁴²⁰ 31 Temmuz günü gerçekleştirilen görüşmelerde ilk önce kürsüye çıkan kişi Montrö Konferansı’na giden Türk Heyeti’nin Başkanı

⁴¹⁴ Falih Rıfkı Atay, “İmzadan Sonra”, **Ulus**, 21 Temmuz 1936.

⁴¹⁵ Falih Rıfkı Atay, “Montrö Muzakereleri”, **Ulus**, 18 Temmuz 1936.

⁴¹⁶ Murad Sertoğlu, “Boğazlar, Cihanın Sulhü”, **Haber (Akşam Postası)**, 21 Temmuz 1936.

⁴¹⁷ **Açık Söz**, 21 Temmuz 1936.; **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1936.; **Anadolu**, 21 Temmuz 1936.;

⁴¹⁸ **Açık Söz**, 20 Temmuz 1936.; **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1936.; **Akşam**, 20 Temmuz 1936.; **Anadolu**, 21 Temmuz 1936.

⁴¹⁹ **Açık Söz**, 21 Temmuz 1936.; **Akşam**, 21 Temmuz 1936.

⁴²⁰ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, V/12, Ankara, 1992, s.302-303.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Aras'tır. Aras, konuşmasında öncelikle Montrö Konferansı'nın toplanması için yapılan çalışmalar ve konferans sürecinde yapılan görüşmelerden bahsetmiştir. Ardından "...memleketimizin müdafaaasının istilzam ettiği tahkim hakkının mukavelenamenin imzası ile beraber tanınmış..." sözleriyle sözleşmenin imzalanmasıyla istediğimizi aldığımızı belirtmiştir. Konuşmasını ise "...memleketimiz için çok hayırlı yeni bir ikbal mukaddimesi olarak tellâkki ettiğim bu mukavelenamenin lütfen ve müstaceliyetle tasvip edilmesini yüksek heyetinizden rica ederim" sözleriyle bitirmiştir.⁴²¹ Daha sonra sırası ile kürsüye çıkan mebuslar Montrö Boğazlar Sözleşmesi hakkında düşüncelerini ifade etmişlerdir. Konuşma yapan bazı milletvekillerinin duygu ve düşünceleri şöyle özetlenebilir:

Mazhar Müfit Kansu (Denizli); "...diplomasi tarikile arkadaşlar, Boğazlar bilâkaydüşart tamamen bizim oldu... Boğazlar tamamen bizindir. İstedğimiz zaman açar, istediğimiz zaman kapatırız..."⁴²²

Ziya Cevher Etili (Çanakkale); "...arkadaşlar, elimizdeki vesika bize yalnız geri bırakılmış bir hakkımızı getirmekle kalmıyor, Türkün kudretini, kuracağımız bu hudud kaleleri üzerinden aşarak, arsiulusal politikada hürmet edilir bir söz sahibi olduğumuz müjdesini de burada taşıyor..."⁴²³

Refik İnce (Manisa); "...bu muahede, Behrisefid havzasında en mühim rolü oynamağa namzed bir muahededir. Boğalar meselesi, Türk Devletinin Lozan ahidnamesinde kendisini takyid eden bağlardan kurtulması meselesi değil, bütün devletlere atıyen dahi temin edeceği sulhün temel taşını teşkil etmesi itibarile pek büyük ehemniyeti vardır. Bu muvaffakiyetin bütün sırrını vicdanımızdan gelen pürüzsüz bir seda ile ifade etmek lâzım gelirse yeni Türkiyenin yeni idaresinin siyasetinin ciddiliği, dürüstlüğü, fiili ile sözü arasındaki mutabakatı mertliğin en güzel zamanını teşkil eder..."⁴²⁴

Nazım Poroy (Tokat); "...bugün bildiğimiz şekilde akdedilmiş bir Montrö mukavelesine imza koymak, bir çok devletlerin öteden beri merkezi telâki ve tesadümü olmak mahiyetini gösteren Boğazlar işini bu suretle halletmek biraz evvel dediğim gibi geç fakat kuvvetli Türkiye Cümhuriyetinin pek az zaman içinde kazanmış olduğu kudretin ve iş başarılığının en parlak delilidir..."⁴²⁵

⁴²¹ TBMMZC, V/12, s.309-310.

⁴²² TBMMZC, V/12, s.310-311.

⁴²³ TBMMZC, V/12, s.311.

⁴²⁴ TBMMZC, V/12, s.313.

⁴²⁵ TBMMZC, V/12, s.315.

Hüsnü Kitapcı (Muğla); “...Bu devletin Lozan muahedesinde bizzarure ihmal edilmiş bir hakkını Montrö muvaffakiyetile istirdat ettik. Bu istirdat ettiğimiz hak sayesinde memleketimizin en hassas noktasını teşkil eden, kıymetli dost ve müttfikimiz Titüleskonun dediği gibi «Türkiye’nin kalbi olan» Boğazların emniyet ve selâmetini sağlayacak tedbirleri alacağımız için oraya her hangi bir namert düşman elinin uzanması ihtimalini selbediyoruz...”⁴²⁶

Muhiddin Baha Pars (Ordu); “...Arkadaşlar; Kime ve nasıl teşekkür edeceğimi bilmiyorum. Sizlere teşekkür ederim. Sizlerin şahıslarınıza ve bütün millete teşekkür ederim. Çok mütehassisim..çok şerefle doluyum, ne yapacağımı, bilmiyorum; ne söyleyeceğim...”⁴²⁷

Berç Türker (Afyonkarahisar); “...Montröde imzalanan muahede bizim için parlak bir muvaffakiyet, diplomatik bir zafer olmakla beraber, arsiulusal siyasî noktai nazardan daha azim bir ehemniyeti haizdir, çünkü ulu şefimizin yaratıcı dehası bütün dünyaya gösterdi ki, siyasette muallâk ve nazik meseleleri kavga ile değil bilâkis sulh ve dostluk havası içinde hal ve tesviye edebilirler. İşte Türk siyasetindeki bu yeni tez ve yeni usul dünya sulhu için hayırlı tesirler yaratacaktır...”⁴²⁸

Cavit Ural (Seyhan); “...şimdi biz bu muvaffakiyetle iki şey elde etmiş olduk. Birisi bu mühim yurd parçasında hâkimiyetimizi ve istiklâlimizi temin ederek rolümüzü büyüttük, diğeri ufukları kararan Avrupa milletlerine barış örneği olarak prestiji yıkılan Milletler Cemiyetine kuvvetli bir destek olduk. İşte neticesi bu kadar büyük olan bu parlak zaferi durmadan düşünmeden tasdik edelim...”⁴²⁹

Nakiye Elgün (Erzurum); “...Dost, düşman bütün dünyanın takdir ve hayranlığı önünde Boğazlar işi istediğimiz ve dilediğimiz gibi hallolundu...Arkadaşlar Montrö zaferi yalnız Türkün değil, aynı zamanda sulhunde bir zaferi olmuştur...”⁴³⁰

Örge Evren (Balıkesir); “...Montrö muahedesile tarih önünde beliren şanlı, şerefli hakikat; Türk milletinin öz askerî kudretile herhangi bir zaman yapabileceği bir hakkı insanlığın muhtaç olduğu sulh ve müsalemet içinde diplomasi yolile elde etmeği tercih etmesi ve edebileceğini aleme göstermekte örnek olunmasıdır...Montrö benim görüşüme,

⁴²⁶ TBMMZC, V/12, s.315.

⁴²⁷ TBMMZC, V/12, s.317.

⁴²⁸ TBMMZC, V/12, s.318.

⁴²⁹ TBMMZC, V/12, s.323.

⁴³⁰ TBMMZC, V/12, s.324.

*benim inanışına göre işte budur: Türk istiklâl ve hakimiyet hakkının güzel bir itirafnamesi.”*⁴³¹

Mebusların Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili olarak belirttiği bu görüşlerden sonra sözleşmenin onaylanması veya onaylanmaması için oylamaya geçildi. Yapılan oylama sonucunda TBMM’nin toplantısına katılan 366 kişinin eksiksiz bir şekilde verdikleri kabul oyuyla Montrö Boğazlar Sözleşmesi onaylandı.⁴³² Oylamadan sonra kürsüye çıkan Başvekil İsmet İnönü, sözleşmeyle ilgili olarak şunları söylemiştir: *“...Arkadaşlar, yeni Boğazlar mukavelesi, Türkiye’nin emniyetini ve hâkimiyetini milletler arasında teyid eden güzel bir vesikadır... Arkadaşlar, yeni Boğazlar mukavelesi ile memnun olduğumuz diğer bir cihet de Türkiye’ye, Türkiye siyasetine milletler arasında gösterilen yüksek itimattır... Boğazlar mukavelesinin 936 da Türkiye Cümhuriyeti için bulunan şekli Boğazları Türk milletinin hâkimiyetine kayıtsız ve şartsız teslim edilmesidir...”*⁴³³

TBMM oturumunda Montrö Boğazlar Sözleşmesiyle ilgili olarak yapılan görüşmelerde mebusların hepsinin ortak görüşü sözleşmenin yapılabilecek en iyi şekilde ve Türkiye Cumhuriyeti’nin istediği şekilde yapılmış olmasıdır. Bu görüşü destekleyen en önemli argüman da TBMM görüşmelerine katılan 366 mebusun tamamının oylama sırasında eksiksiz bir şekilde onay vermesidir.

⁴³¹ TBMMZC, V/12, s.328.

⁴³² TBMMZC, V/12, s.337.

⁴³³ TBMMZC, V/12, s.334.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SEVR-LOZAN-MONTRÖ'DE BOĞAZLAR REJİMİNİN

KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

A- SEVR, LOZAN VE MONTRÖ'DE BOĞAZLAR MESELESİNİN

KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEMESİ

Sevr, Lozan ve Montrö Antlaşmalarını incelerken göze çarpan ilk husus hukuksal olarak Sevr Antlaşması'nın feshedilmiş olduğu için Osmanlı Meclis-i Mebusanında onaylanma imkânının olmadığıdır. Ayrıca o sırada açık olan TBMM, Sevr Antlaşması'nı onaylamamıştır. Lozan Barış Antlaşması ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi ise Türk parlamentosunda kabul edilmiş ve onaylanmıştır. Bu nedenle Sevr Antlaşması'nın, Lozan ve Montrö'ye göre hukuksal açıdan zayıf bir antlaşma olduğu söylenebilir.⁴³⁴ Ayrıca Sevr Antlaşması'nı Lozan ve Montrö'den ayıran bir diğer husus da hazırlandığı konferanslarda hiçbir Türk temsilcisinin/temsilcilerinin bulunmamasıdır.⁴³⁵ Lozan ve Montrö Konferansı'nda Türk temsilcileri bulunmuş ve aynı zamanda Montrö Konferansı'nda bu durum daha ileri bir düzeye geçerek, Türk temsilcilerinin hazırlamış oldukları tez görüşmelerin temeli olarak kabul edilmiştir.

Sevr Antlaşması hazırlandığı dönemde Türk tarafı hazırlanma sürecine fazla müdahil olamamıştır. Yapmış olduğu girişimlerin çoğunluğu başarısız olmuştur. Bunun nedenlerinden biri olarak da uluslararası diplomaside dostlarının olmaması ya da aynı paydada bulunduğu devletlerin olmamasıdır. Aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'nın mağluplarının antlaşmanın hazırlık sürecine dahil edilmemesi de etkili olmuştur. Lozan Barış Antlaşması'nın hazırlandığı dönemde Türkiye'nin dostu ya da aynı paydada birleştiği sadece Sovyet Rusya vardır. Ancak Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin hazırlandığı dönemde Türkiye'yi destekleyen devletlerin sayısı çok fazladır. Bunun nedeni de diğer iki antlaşmanın (Sevr ve Lozan) hazırlandığı dönemden Türkiye Cumhuriyeti'nin dersler almış olması ya da Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün dış politika da benimsemiş olduğu “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*” politikası olabilir.

⁴³⁴ Temuçin Faik Ertan, “*Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 58, (Bahar-2016), s.28.

⁴³⁵ T. F. Ertan, “*Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme*”, s.27.

Sevr Antlaşması 433 maddeden, Lozan Barış Antlaşması 143 madde⁴³⁶ ile 19 protokolden⁴³⁷, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ise 29 madde ve 4 lahika (Ek) ile bir protokol bölümünden oluşmaktadır.⁴³⁸ Üç antlaşmanın (Sevr, Lozan ve Montrö) ortak noktası ticaret gemilerinin boğazlardan “*serbest geçiş*” ilkesi çerçevesinde gidiş-geliş yapması hususunda aynı ilkelere sahip olmasıdır. Fakat iki antlaşmada (Lozan, Montrö) geçişler barış ve savaş dönemi olarak ayrılmıştır, ancak Sevr Antlaşması’nda barış ve savaş dönemi olarak ayrılmamıştır. Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nde savaş döneminde Türkiye’nin tarafsız veya savaşan konumunda olmasına göre ayrı ayrı düzenlenmiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nde ise bu durumlara ek olarak “*Türkiye’nin kendisini herhangi bir savaş tehdidi altında hissederse*” boğazları kapatmasına imkân verecek şekilde düzenlenmiştir.

Sevr ve Lozan Antlaşmalarını Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nden ayıran en önemli husus bu iki antlaşmanın savaş durumunu sonlandırıp barış dönemine geçmek için imzalanmış olmalarıdır. Sevr Antlaşması Birinci Dünya Savaşı’nda galip devletlerin sözde barış, genel olarak incelendiğinde ise Türkiye’nin topraklarının galipler tarafından sömürülmesidir. Bu sömürüye karşı çıkan Türk Milleti’nin başlattığı İstiklal Mücadelesinin kazanılması sonucunda imzalanan Lozan Barış Antlaşması Birinci Dünya Savaşı’ndan bu yana beklenen barışı getirmiştir. Türk Devleti’nin yöneticileri bu barış döneminin korunması için Milletler Cemiyeti’nin öncülüğünü yaptığı silahsızlanma mücadelesinin de destekçisi olmuştur. Bu duruma en güzel örnekte 10 Nisan 1936 yılında Lozan Barış Antlaşması’nın Boğazlar Sözleşmesi’ne imza atan devletlere gönderdiği nota olmuştur. Bu nota ile anlaşmazlıklarını diplomasi ile çözmek istemiş ve böylece barış dönemini korumak istemiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ise barış döneminin

⁴³⁶ T. F. Ertan, “*Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme*”, s.26.

⁴³⁷ Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme, Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme, Oturma ve Yargı Yetkisi Konusunda Sözleşme, Ticaret Sözleşmesi, Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol, Sivil Tutukluların Geri Verilmesi ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine İlişkin Türk-Yunan Anlaşması, Genel Affa İlişkin Açıklama ve Protokol, Yunanistan’daki Müslüman Mallarına İlişkin Açıklama, Sağlık İşlerine İlişkin Açıklama, Adaletin Yönetimine İlişkin Açıklama, Osmanlı İmparatorluğu’nda Verilmiş Kimi Ayrıcalıklara İlişkin Protokol ve Açıklama, Lozan’da imza Edilen Bağışların Kimi Hükümetlerine Belçika ve Portekiz’in Katılmasına İlişkin Protokol ve İki Devletin Açıklamaları, Britanya, Fransa ve İtalya’nın Silahlı Kuvvetlerince İşgal Edilen Türkiye Topraklarının Boşaltılmasına İlişkin Protokol ve Açıklama, Karaağaç Bölgesi ile İmroz ve Bozcaada’ya İlişkin Olarak Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Türkiye’nin İmzaladığı Protokol, Yunanistan’da Azınlıkların Korunması Konusunda, 10 Ağustos 1920 Günü Başlıca Müttefik Devletler ile Yunanistan Arasında Sevres’de Yapılan Andlaşma ve Trakya’ya İlişkin Olarak Bu Devletler Arasında Yine O Gün Yapılan Andlaşma ile İlgili Protokol, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti’nin İmzasına İlişkin Protokol, Lozan Konferansı’nın Son Bağışı. (İ. Soysal, ...**Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)**, s.148-225.; T. F. Ertan, “*Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme*”, s.26,27.)

⁴³⁸ **Resmî Gazete**, S 3374, (5 Ağustos 1936).; İ. Soysal, ...**Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)**, s.509-526.

korunması ve sürdürülmesi için imzalanmıştır.⁴³⁹ Sevr ve Lozan Antlaşmalarında geçerlilik süresine dair bir hüküm yer almazken Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde 20 yıl boyunca geçerli olacağına dair hüküm yer almaktadır.⁴⁴⁰

Sevr Antlaşması'nın 178. ile 179. maddelerinde⁴⁴¹ ve Lozan Antlaşması'nın Boğazlar Sözleşmesi'nin 4. maddesinde belirtilen bölgeler ve adalar silahsızlandırılmışken⁴⁴², Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde bu bölgelerin (adalar hariç) silahlandırılmasına karar verilmiştir.⁴⁴³ Bu sayede Türkiye Cumhuriyeti kendi güvenliğini sağlayabilecek pozisyona gelmiştir. Olası bir savaş durumunda Boğazlardan geçecek savaş gemilerini engelleyebilecek veya tarafsızlığını koruyabilecektir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi bölgede güvenliği ve barışı sağlamak için çok önemlidir.⁴⁴⁴

Her üç antlaşmada da (Sevr, Lozan ve Montrö) sağlık konusunda aşağı yukarı aynı hükümler kabul edilmiştir. Özellikle bulaşıcı hastalıklar (veba, çiçek, sarıhumma vb.) konusunda alınan önlemlerle bu hastalıkların boğazlarda bulunan Türk limanlarına bulaşması veya diğer devletlerin limanlarına bulaşması engellenmeye çalışılmıştır. Bu önlemlerin başında gemilerin karantina altında ve doktor gözetiminde boğazlardan gidiş-geliş yapmasının kararlaştırılmış olması gelmektedir.⁴⁴⁵

Antlaşmaların (Sevr, Lozan ve Montrö) Türk basınına yansımaları konusunda da farklılıklar vardır. Sevr Antlaşması'nın (10 Ağustos 1920) imzalandığı dönemde Türk basını, İstanbul Hükümeti'ni destekleyenler ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti'ni destekleyenler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Genelde İstanbul Hükümeti'ni destekleyenler antlaşmanın şartlarının ağır olduğunu kabul etmekle beraber imzalamaktan başka çare olmadığını savunmaktaydılar. Sevr Antlaşması'nı ülkenin içinde bulunduğu durumun müsebbibi olarak gördükleri İttihatçıların yanlış politikalarının sonucu olarak değerlendiriyorlardı. TBMM Hükümeti'ni destekleyenler ise antlaşmanın imzalanmasına karşı çıkmışlardır. Hatta daha ileri giderek antlaşmayı

⁴³⁹ Kazım Ökten, **Montreux Boğazlar Sözleşmesi**, T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Bülent Atalay), Edirne, 2008, s.97.

⁴⁴⁰ Figen Atabey, "Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi", **History Studies**, V/5, (Eylül-2013), s.25.

⁴⁴¹ S. L. Meray-O. Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler**, s.133-137.

⁴⁴² İ. Soysal, **...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)**, s.154-155.

⁴⁴³ K. Ökten, **Montreux Boğazlar Sözleşmesi**, s.98.

⁴⁴⁴ Hüseyin Tosun, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi Boğazlar Sorununda Son Aşama", **Atatürk Yolu Dergisi**, IV/13, (1994), s.111-112.

⁴⁴⁵ S. L. Meray-O. Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler**, s.90.; İ. Soysal, **...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)**, s.154.; S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.694-701.

imzalayanları vatan hainliği ile suçlamışlardır. Diğer bir sorun da Türk basını dış basından gelen haberler ile antlaşma hakkında haber yapabiliyordu. Bu da haberlerin Türk kamuoyuna gecikmeli olarak duyurulmasına neden oluyordu. Lozan Barış Antlaşması'nın (24 Temmuz 1923) imzalandığı dönem de ise Türk basınında çok fazla muhalif ses yoktu. Konferansa katılan delegeler arasında Türk gazeteciler de olduğundan dolayı haberler daha çabuk alınabiliyordu. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin (20 Temmuz 1936) imzalandığı dönemde konferansta yapılan tüm görüşmeler toplantı sonunda ya da gün sonunda (bazı günler iki oturum yapılıyordu) basına bildiri olarak veriliyordu. Ertesi gün Türk basınına yansıyor. Böylece Türk kamuoyu görüşmeler hakkında diğer iki dönemdekine (Sevr ve Lozan) göre daha hızlı haberdar oluyordu.

I- Ticaret Gemilerinin Boğazlardan Geçiş Hakkında

Her üç antlaşma (Sevr, Lozan ve Montrö) da uluslararası ticaret için Boğazların gerekliliğinin farkında olarak hazırlanmıştır. Tüm antlaşmalar da ticaret gemilerinin barış veya savaş dönemlerinde serbestçe ve güvenle gidiş-gelişi güvenceye alınmıştır. Sevr Antlaşması'nda ticaret gemilerinin barış ve savaş dönemlerinde ayırım yapılmaksızın boğazlardan serbestçe geçiş yapması kararlaştırılmıştır (md.37).⁴⁴⁶ Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde de aynı koşullar kabul edilmiştir. Sevr Antlaşması'ndan farklı olarak Türkiye'nin savaşan durumunda olduğu zaman düşman gemilerine karşı önlemler alabilecektir. Ancak bu önlemler ticaret gemilerinin serbest geçişini engellemek koşuluyla alınabileceği belirtilmiştir (md.2/Ek 1).⁴⁴⁷ Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde ise barış ve savaş zamanında Türkiye tarafsız ise serbestçe gidiş-geliş yapabilmeleri (md.2-md.4) tekrar kabul edilmiştir. Ancak iki anlaşmadan (Sevr ve Lozan) farklı olarak ticaret gemilerinin savaş zamanında Türkiye savaşan konumunda olduğunda veya kendisini bir savaş tehdidi altında hissettiği zamanlarda sadece gündüzleri ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından belirlenecek güzergâhtan gidiş-geliş yapmaları kararlaştırılmıştır (md.5-md.6).⁴⁴⁸

Yukarıda da bahsedildiği gibi boğazların uluslararası ticaret için önemi korunmaya çalışılmıştır. Barış veya savaş zamanı fark etmeksizin ticaret gemilerinin geliş-gidiş veya transit geçiş yapmaları sağlanmıştır. Sevr ve Lozan Antlaşmalarında boğazlarda ticaret gemilerinin güvenliğini Boğazlar Komisyonu'nun denetimi ile

⁴⁴⁶ S. L. Meray-O. Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler**, s.87.

⁴⁴⁷ İ. Soysal, **...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)**, s.149-151.

⁴⁴⁸ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.694-695.

sağlanırken, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde bu güvenliği Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti sağlamaktadır. Dolayısıyla ticaret gemilerinin geçişi konusunda Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin boğazlar üzerindeki Türk hâkimiyetini diğerlerine nispeten daha da güçlendirdiğini söylemek mümkündür.

II- Savaş Gemilerinin Boğazlardan Geçiş Hakkında

Sevr Antlaşması'nda savaş gemilerinin boğazlardan geçişi barış ve savaş dönemlerinde ayırım yapılmaksızın serbestçe geçmeleri (md.37) ve Türk limanlarında 24 saatten fazla kalmamaları (md.57) şeklinde belirlenmiştir.⁴⁴⁹ Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde de barış ve savaş zamanında Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin Karadeniz'de bulunan donanmasının toplam tonajını geçmemek şartıyla Boğazlardan özgürce geçebilmeleri (md.2/Ek 2)⁴⁵⁰ konusunda anlaşmışlardır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde ise savaş gemileri tip, tonaj, sürati ve üzerindeki silahlar konularında ayrıntılı olarak sınıflandırılmış ve buna göre geçiş izni verilmiş ve her gemiye boğazlardan gidiş-geliş hakkı verilmemiştir. Boğazlardan gidiş-geliş izni Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne daha önceden bildirilmek şartıyla barış zamanında ve savaş durumunda Türkiye'nin tarafsız olduğu durumlarda toplam tonajı 15 bini geçmeyecek şekilde boğazlardan sadece gündüz vakti geçebilecekleri şeklinde düzenlenmiştir (md.10-md.13-md.14).⁴⁵¹ Savaşan devletlerin gemilerinin boğazlardan geçmesi yasaklanmıştır (md.19). Türkiye savaşan durumda veya kendini savaş tehdidi altında hissettiği durumlarda boğazlarda gidiş-geliş konusunda dilediği önlemleri alabilecektir (md.20-md.21).⁴⁵²

Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920) Türkiye'nin güvenliği tamamen göz ardı edilerek hazırlanmıştır. Lozan Antlaşması'nda (24 Temmuz 1923) ise Sevr Antlaşması'na göre bu güvenlik endişeleri biraz daha göz önünde tutulmuştur. Montrö Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936) ise güvenlik endişeleri diğer iki antlaşmaya (Sevr ve Lozan) göre daha fazla göz önünde tutularak hazırlanmıştır. Özellikle Türkiye'nin kendisini savaş tehdidi altında hissettiği zaman ve savaş durumunda dilediği önlemleri alabilecek olmasıdır. Ancak en temel fark Sevr ve Lozan'a göre alınacak önlemler Milletler Cemiyeti tarafından gerekli görülürse alınabiliyordu. Milletler Cemiyeti gerekli

⁴⁴⁹ S. L. Meray-O. Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler**, s.93.

⁴⁵⁰ İ. Soysal, **...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)**, s.151-153.

⁴⁵¹ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.696-697.; T. Alpyavuz, **Montreux (Montrö) Sözleşmesi Uyarınca Türk Boğazları'nda Savaş Gemilerinin Geçiş Rejimi**, s.30-31.

⁴⁵² S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.699-700.

görmediği taktirde bu önlemler kaldırılıyordu. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile bu durum tamamen değişmiştir. Boğazlar üzerinde tek söz sahibi Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti gerekli gördüğü her türlü önlemi artık alabilecek bir konuma gelmiştir.

III- Denizaltılar ve Uçakların Boğazlardan Geçiş Hakkında

Sevr Antlaşması'nda sivil ve askeri uçak ayrımı gözetmeksizin bütün uçakların Boğazlardan serbest bir şekilde geçebilmesi (md.37)⁴⁵³ üzerinde anlaşılmıştır. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde ise ayırım yapılarak sivil uçakların gidiş-gelişi, ticaret gemilerinin gidiş-gelişi gibi barış zamanında ve savaş zamanında Türkiye'nin tarafsız olup olmaması gibi hususlar göz önünde bulundurularak belirlenmiştir (md.2/Ek 1) Savaş zamanında Türkiye savaşan durumda ise tarafsız askeri uçaklar gidiş-gelişlerini tehlikeleri göze almak şartıyla yapabileceklerdi (md.2/Ek 2).⁴⁵⁴ Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde ise askeri uçakların boğazlardan gidiş-gelişi Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin yetkisine bırakılmıştır. Sivil uçaklar ise ön bildirim şartıyla Türkiye'nin belirleyeceği güzergâhtan gidiş-geliş yapabileceklerdi.⁴⁵⁵ Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne böyle bir madde koyulması da uçakların askeri amaçlar dışında da kullanılmaya başlanmasından dolayıdır. Uçakların özellikle gelişen teknoloji ile beraber ulaşım aracı olarak da kullanılmasının yaygınlaşması ile bu maddenin önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Denizaltıların geçişiyle ilgili olarak Sevr Antlaşması'nda özellikle bir hüküm yer almamaktadır. Ancak antlaşmanın 37. maddesinde yer alan “*bütün ticaret ve savaş gemileri*” sözcüğü gereğince denizaltılar serbest bir şekilde gidiş-geliş yapabilmekteydiler. Antlaşmanın 184. maddesi gereğince Türkiye'de yapılmakta olan denizaltıların yok edilmesi kararlaştırılmış ve 186. madde ile Türkiye'nin denizaltı alması veya üretmesi yasaklanmıştı.⁴⁵⁶ Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde 2. Maddenin Ek 3'ü gereğince Türkiye ile savaşmayan devletlerin denizaltılarının su yüzeyinden sadece gündüzleri gidiş-geliş yapması konusunda anlaşılmıştır.⁴⁵⁷ Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde ise öncelikle Karadeniz'e kıyıdaş olan devletler ayrımı yapılmıştır. Bu

⁴⁵³ S. L. Meray-O. Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler**, s.87.

⁴⁵⁴ İ. Soysal, **...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)**, s.150-153.

⁴⁵⁵ T. Alpyavuz, **Montreux (Montrö) Sözleşmesi Uyarınca Türk Boğazları'nda Savaş Gemilerinin Geçiş Rejimi**, s.31.

⁴⁵⁶ S. L. Meray-O. Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler**, s.141-142.

⁴⁵⁷ İ. Soysal, **...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)**, s.153.

devletlerin satın aldığı veya yaptırdığı denizaltıların satın aldıkları veya yaptırdıkları, bakım veya onarıma gönderdikleri tarihi Türkiye'ye bildirmek koşuluyla boğazlardan gündüzleri su yüzeyinden tek başlarına geçmesi konusunda anlaşmışlardır. Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletler de aynı kurallara tabi olacaklardır. Tek fark ise kıyıdaş olmayan devletlerin denizaltılarının toplam tonajı 15 bin tonu geçemeyecektir. (md.11-md.12-md.13)⁴⁵⁸

IV- Boğazlar Komisyonu

Sevr Antlaşması gereğince Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının girişinden itibaren belirlenen sularda İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Bulgaristan, Türkiye ve Rusya devletlerinin temsilcilerinden oluşturulmuş bir Boğazlar Komisyonu yetkili olacaktı. Komisyonunda ABD, Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya ve Japonya'nın ikişer oy hakkı olacak ve komisyonun başkanlığını ikişer oy hakkı olan devletlerin temsilcileri sırası ile yapacaklardı. Komisyonun özel bayrağı, bütçesi ve kendine ait örgütü olacaktı. Komisyonun görevi boğazlardan gidiş-gelişi ve transit geçişleri denetlemek ve yapılacak işleri kolaylaştırmaktı. Bu görevleri yapmak için gerekli olan örgütleri kurabilecek ve bu işlerin maddi koşullarını sağlamak için boğazlardan gemilerin gidiş-geliş vergilerini göstererek borçlanabilecekti (md.38-md.61 ve Ek bölümü).⁴⁵⁹ Kısaca özetlemek gerekirse Sevr Antlaşması gereğince boğazlar bölgesinde tek yetkili mercii Milletler Cemiyeti'nin gözetimindeki Boğazlar Komisyonu olmuştur.

Lozan Barış Antlaşması'nın Boğazlar Sözleşmesi'nde ise yine bir Boğazlar Komisyonu'nun kurulması kararlaştırılmış ve bu komisyon Sevr Antlaşması'nda saydığımız devletler ve ek olarak Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın temsilcilerinden oluşmuştur. Sovyet Rusya Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasına karşı çıktığı için Boğazlar Komisyonu'nda temsilci bulundurma hakkını kaybetmiştir. Sevr Antlaşması'nda yer alan ikişer oy hakkı, özel bayrak, bütçe ve örgüt hakları kaldırılmıştır. Komisyonun başkanlığını ise Türkiye temsilcisi yapacaktır. Komisyonun, Sevr Antlaşması'nda yer alan boğazlardan gemilerin gidiş-gelişleri için alınacak vergi ve harçları teminat göstererek borçlanabilmesi Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde kaldırılmıştır. Komisyonun görevleri ise şunlardır: 1) Boğazlardan geçecek askeri gemi ve uçakların belirlenen hükümlere uyulup uyulmadığını kontrol etmek. 2) Görevlerini

⁴⁵⁸ S. L. Meray-O. Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, s.696-697.

⁴⁵⁹ S. L. Meray-O. Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Birakışması İlgili Belgeler**, s.88-95.

yapmasını kolaylaştırması için gerekli görülen yönetmelikler hazırlamaktır (md.10-md.16).⁴⁶⁰

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde ise Boğazlar Komisyonu tamamen kaldırılmıştır. Komisyonun bütün yetkileri Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne devredilmiştir (md.24).⁴⁶¹ Sözleşme'nin hükümleri çerçevesinde boğazlardan gemilerin ve uçakların gidiş-gelişi ile transit geçişi hakkında tek yetkili mercii Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti olmuştur.

⁴⁶⁰ İ. Soysal, ...Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945), s.157.

⁴⁶¹ S. L. Meray-O. Olcay, Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler, s.702.

SONUÇ

“Boğazlar” terimi ile ifade edilen Çanakkale Boğazı, Karadeniz Boğazı ve Marmara Denizi tarih boyunca önemli ticaret yollarından birisi olmuştur. İstanbul’un fethi ile birlikte uzun bir dönem Osmanlı hâkimiyetinde kalan boğazların statüsü, Osmanlı Devleti’nin gerilemesine paralel olarak özellikle XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren uluslararası antlaşmalar ile belirlenmeye başladı. Artık bu tarihlerden sonra boğazlardan gemilerin veya askeri ve sivil uçakların gidiş-geliş veya transit geçişleri belirtildiği üzere uluslararası antlaşmaların konusu olmuştur.

Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920) ile boğazlar üzerindeki hâkimiyet Boğazlar Komisyonu adındaki uluslararası bir komisyona bırakılmıştır. Komisyonda Türk temsilcisi de yer almıştır. Lozan Boğazlar Sözleşmesi (24 Temmuz 1923) ile boğazların yönetiminden sorumlu olan Boğazlar Komisyonu’nun yetkileri Sevr Antlaşması’na göre nispeten azaltılmıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nde (20 Temmuz 1936) ise Boğazlar Komisyonu bütün yetkilerini Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’ne devretmiştir. Böylece boğazlar üzerinde kaybedilen hakimiyet Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile tekrar Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin eline geçmiştir.

Üç antlaşmanın (Sevr, Lozan ve Montrö) karşılaştırmalı olarak incelenmesi boğazlardan gidiş-geliş veya transit geçiş yapacak olan ticaret ve savaş gemileri ile sivil ve askeri uçaklar konusunda zaman içerisinde Türkiye Cumhuriyeti’nin diplomatik ilişkiler kurarak kendi lehine düzenlemeler yapılmasını sağladığını göstermektedir. Özellikle boğazlar bağlamında incelenen üç antlaşma Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politika alanında nereden nereye geldiğini net bir biçimde göstermektedir. Nitekim Sevr Antlaşması ile boğazlar üzerinde kaybedilen hâkimiyet zaman içerisinde Lozan Barış Antlaşması ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi’yle yavaş yavaş yeniden elde edilmiştir.

Lozan Konferansı ve Montrö Boğazlar Konferansı’nda Türkiye’nin elde ettiği başarılarla kurmuş olduğu ikili ittifakların ne kadar önemli olduğu net bir biçimde görülmüştür. Lozan Barış Konferansı’nda (20 Kasım 1922-24 Temmuz 1923) katılımcı devletlerden biri olan Bolşevik Rusya ile ittifak kurulmuştur. Bununla birlikte karşı tarafta bulunan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya vd. devletlerin oluşturduğu ittifak ile tam bir diplomatik savaş verilmiş sonucunda Lozan Barış Antlaşması’nın Boğazlar Sözleşmesi’ndeki hükümleri ortaya çıkmıştır. Tam bağımsızlık hedefi güden Türkiye için Boğazlarda kurulması kararlaştırılan komisyon esasen büyük bir sorundu ancak dönemin şartları nedeniyle kabul edilmiştir. Montrö Boğazlar Konferansı’na giden süreçte Türkiye Cumhuriyeti uluslararası ittifakları arttırmıştır. Bu süreçte SSCB ile 17 Aralık 1925’te

Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanmış ve Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya ile 9 Şubat 1934'te Balkan Antantı kurulmuştur. Bu devletler aynı zamanda Montrö Boğazlar Konferansı'nın katılımcılarıdır. Konferansın diğer katılımcıları olan İngiltere, Fransa ile ittifak halinde olmuştur. Diğer katılımcı olan Japonya ise bazı konularda İngiltere'nin yanında yer almıştır. Konferanstaki bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin elini güçlendirmiş ve Türkiye'nin istediği düzeyde bir antlaşma yapılmasını sağlamıştır.

Gelinen noktada şu söylenebilir ki Sevr Antlaşması ile kaybedilen boğazların egemenliği, Lozan ile belli oranda geri alınmış, egemenliği sınırlayıcı Boğazlar Komisyonu ve silahsızlandırılan bölgeler ise Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile tamamen ortadan kaldırılmıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi de esasen boğazlardan geçişleri detaylı bir şekilde karara bağlamıştı. Ancak en temel farkı belirlenen geçişlerin kontrolü ve düzenlenmesi Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakılmıştı. Yine Boğazlar ve çevresinin askersizleştirilmesine dair karar da ortadan kaldırılmış ve Türkiye Cumhuriyeti kendi toprağı olan bu bölgeyi savunma hakkına tekrar kavuşmuştur. Türkiye'nin egemenliğini tehlikeye atan ya da zedeleyen hükümler Türkiye'nin isteğı doğrultusunda Türk egemenliğinin korunması ve sürdürülmesi doğrultusunda değiştirilmiştir. Vatan toprakları içerisinde yer alan boğazlarının yönetiminin bir kurum tarafından yönetilmesi garabetinden Türkiye kurtulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti öncülüğünde başlatılmaya çalışılan silahsızlanma meselesi dünya kamuoyunun gündemi olmuştur. Ancak Almanya ve İtalya'nın izlemiş oldukları revizyonist politikalar bu durumu zora sokmaktaydı. Bunun yanında birde silahsızlanma meselesinin gündemde olduğu dönemlerde ülkelerin sahip oldukları silahların sayısının artması da silahsızlanmanın önündeki engellerden biri olmuştur. Böyle bir dönemde Türkiye anlaşmazlıklarını diplomasi yoluyla çözmek istemiş ve barışçıl bir ülke olduğunu dünyaya göstermiştir. Bunun en güzel örneğini Montrö Boğazlar Konferansı'nın toplanması için Türkiye 10 Nisan 1936'da Lozan Barış Antlaşması'nın Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan devletlere gönderdiği nota ile vermiştir. 1936 tarihli nota ile Lozan Barış Antlaşması'nın Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan devletlerini dönemin değişen siyasetinde artık uygulanmasının zor olduğunu ve barışçıl bir ortamda yeni bir sözleşme hazırlamak gerektiğini çok güzel bir şekilde açıklamıştır. Türkiye'nin sorunlarını barışçıl bir ortamda görüşerek çözüm üretmek istemesi de dünya kamuoyu tarafından desteklenmiştir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin hazırlanması ve imzalanması sürecinde Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında izlemiş olduğu barışçılık ilkesi tüm dünya devletlerine

istediklerinin kaba kuvvetle değil karşılıklı görüşmelerle elde edilebileceğini göstermesi açısından da çok önemlidir. Özellikle Birinci Dünya Savaşından sonra Milletler Cemiyeti'nin öncülüğünde düzenlenen bir dizi silahsızlanma konferanslarının istenilen sonuçları vermemesi doğrultusunda ülkeler silahlarını her geçen gün arttırmışlardır. Gelişen teknoloji ile beraber silahların tahribatı da artmıştır. Silahların sayısının ve tahribat gücünün artması ile beraber 1930'lardan itibaren dünya yeni bir savaşa sürüklenmeye başlamıştır. Bu gelişmelerin yanında Türkiye'nin izlemiş olduğu barışçılık politikası hem Türk basınında hem de dış basında büyük bir yer tutmuş ve övgüyle bahsedilmiştir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin bu politikası örnek alınmamış ve dünya yeniden büyük çaplı bir savaşa sürüklenmiştir.

EKLER

EK 1

SEVR BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN BOĞAZLARLA İLGİLİ MADDELERİ

Madde 37. Çanakkale, Marmara deniz ve boğazını ihtiva eden boğazlarda seyr-i sefain atıyen gerek vakt-ı hizada ve gerek vakt-ı harpte her hangi sancağı hamil bulunursa bulunsun bilcümle sefain-i ticariye ve harbiyeye ve askerî ve ticarî tayyarelere küşade bulunacaktır. Cemiyet-i Akvam Meclisi tarafından verilen kararın icrası müstesna olmak üzere bu sular ablukaya tabi değildir. Oralarda hukuk-ı harpten hiç biri icra edilemeyecek ve hiç bir hareket-i hasmane ika olunamayacaktır.

Madde 38. Hükûmet-i Osmaniye 37'nci maddede musarrah serbesti-i seyr-i sefaini temin için tedabir-i cedide ittihazi lüzumunu tasdik eder ve binaenaleyh kendine taallûk eden hususda Boğazlar Komisyonu unvanını alacak olan ve zirde "komisyon" kelimeleriyle zikredilen bir komisyona 39'uncu maddede tasrih edilen suların murakabesini havale eyler.

Yunan Hükûmeti kendine ait olan hususta aynı salâhiyeti komisyona havale eder. Ve bu komisyona her hususta aynı teşkilâtı irae etmeği taahhüt eyler. Murakabe müteakibilen Osmanlı ve Yunan Hükûmetleri namına ve işbu fasılda taahhüt edildiği veçhile icra olunacaktır.

Madde 39. Komisyonun daire-i salâhiyet-i Bahr-i Sefit cihetinden Çanakkale Boğazının methali Karadeniz cihetinden, Karadeniz Boğazının methali arasındaki suları bu methallerin her birinden üç mil açıklara kadar ihtiva eyler. İşbu fasıl ahkâmının ifası icap ettikçe bu salâhiyet sahil üzerinde dahi istimal edilebilecektir.

Madde 40. Komisyon, Amerika Hükûmet-i Müttehidesi buna iştirak etmek isterse ve iştirak ettiği günden itibaren, hükûmet-i mezkûre tarafından ve İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Cemiyet-i Akvam âzasından olur ise ve olduğu günden itibaren Rusya, Yunanistan ve Romanya ve Cemiyet-i Akvam âzasından olur ise ve olduğu günden itibaren Bulgaristan taraflarından tayin edilecek delegelerden mürekkep olacaktır, her devlet bir mümessil tayin edecektir, Cemahir-i Müttehide-i Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya mümessillerinin her biri iki reye Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan mümessillerinin her biri de bir reye sahip olacaktır. Komiserlerden hiç biri kendisini tayin eden hükûmetten başkası tarafından memuriyetinden azledilemez.

Madde 41. Komiserler otuzdokuzuncu maddede tayin edilen hudut dahilinde imtiyazat-ı diplomatikiyelerinden müstefit olacaklardır.

Madde 42. Komisyon işbu muahedenamenin kendisine bahşettiği salâhiyeti hükûmet-i mahalliyeden tamamilen müstakil olarak istimal edecek ve kendine mahsus bir sancağı ve bir bütçesi ve teşkilâtı olacaktır.

Madde 43. Komisyon otuzdokuzuncu maddede tayin edilen daire-i kazasının hududu dahilinde vazâif-i âtiyenin ifası ile mükellef olacaktır.

- a) Geçidlerin ve liman methallerinin İslahı için lüzum görülecek kâffe-i ameliyatın icrası,
- b) Geçidlerin tenviri ve sığ ve tehlikeli mahallere nişanlar vaz'ı;
- c) Kılavuz ve yedek çekdirme hükümleri hakkında umur-ı inzibatiye,
- d) Gemilerin şamandırabent oldukları mahallerin umur-ı inzibatiyesi.
- e) İşbu muahedenamenin (limanlar, turuk-i miyah ve turuk-i hadidiye) on bininci kısmının 335'den 344 üncüye kadar olan maddelerinde tayin edilen usul ve muamelerinin İstanbul ve Haydarpaşa limanlarına tatbikini temin için murakabe-i lâzımanın ifası.
- f) Kazazade gemiler enkazına ve sefain ile emval-i ticariyenin tahlisine taallûk eden her hususun murakabesi.
- g) Mavnalara ait umur-ı inzibatiye.

Madde 44. Komisyon Boğazlardan serbesti-i mürura ika-ı mevani edildiği itikadında bulunduğu takdirde 178'inci maddede zikrolunan kuva-yı işgaliye-yi bulunduran düvel-i müttefikanın Dersaâdet mümessillerine ihbar-ı keyfiyet edecektir. O vakit bu mümessiller Boğazların muhafaza-i serbestisi için lüzum görülecek tedabir hakkında kuva-yı mezkûrenin bahrî ve berri kumandanları ile itilâf hasıl edeceklerdir. Haricî bir hareket boğazların serbesti-i mürurunu tehdit edecek olursa bu mümessiller aynı suretle hareket edeceklerdir.

Madde 45. Komisyon ihtiyaç hissedildikte emlâkin iştirası ve ameliyat-ı daimenin icrası için lüzum göreceği istikrazları akdetmek hakkını haiz olacaktır. Bu istikrazlara, mümkün olduğu kadar 53'üncü maddede tasrih edildiği veçhile boğazlardan geçecek olan sefainden istifa olunacak rûzum karşılık gösterilecektir.

Madde 46. İstanbul Sıhiye Meclis-i Âlisi ve bu meclisin taht-ı idaresinde bulunan Osmanlı Sıhhiye İdaresi tarafından akdemce ifa olunan vazâifle Karadeniz Boğazındaki sefain-i tahlisiye idare-i milliyesi tarafından ifa kılınan vazâif otuz dokuzuncu maddede tayin edilen hudut dahilinde komisyonun taht-ı murakabasinda ve kendisi tarafından tayin edilecek tarzda ifa olunacaktır.

Komisyon emrazın önünü almak ve emraza karşı mücadele etmek üzere Cemiyet-i Akvam Meclisi tarafından kabul edilen herhangi bir siyaset-i müşterekenin hayyiz-i fiile îsali emrinde teşrik-i mesai eyleyecektir.

Madde 47. Elyevm fenerlere, havuzlara, rıhtımlara ve bunlara mümasil teşebbüsata müteallik imtiyazatı haiz bulunan eşhası ve şirketlerin hukuku, komisyona bahşedilen murakabeye ait salâhiyet-i umumiyesi mahfuz kalmak şartile muhafaza edilecektir. Maamafih komisyon menafi-i umumiyece lüzumlu adettiği takdirde» muahedenin 311'inci maddesinde dokuzuncu kısım (ahkâm-ı iktisadiye) işbu tasrih edilen şeraite tevfikân mezkûr hukuku iştirâ veya tadil eylemekte veyahut yeni bir imtiyaz deruhte etmekte muhtardır.

Madde 48. Komisyon işbu faslın kendisine tevdi ettiği vazâifin ifasını teshil zımnında lüzum görülecek heyet-i zabıta-i mahsusa teşkil etmek salâhiyetini haiz olcaktır. Bu heyet-i zabıta Limni, İmroz, Semendirek, Bozcaada ve Midilli adaları müstesna olmak üzere mümkün mertebe, 178'inci maddede beşinci kısım (ahkâm-ı askeriye, bahriye ve havaiye) tasrih edilen boğazlar ve adalar mıntakası ahali-i mahalliyesinden teşkil olunacak ve komisyon tarafından tayin edilecek ecnebi polisi zabitanının kumandası tahtına verilecektir.

Madde 49. Marmara denizindeki adalar da dahil olduğu halde boğazlar mıntakasının Osmanlı kalan kısmından 136'ıncı maddede zikredilen Osmanlı Adliye teşkilâtı hakkındaki ıslahatın mevki-i meriyete vaz'ına intizaren kapitülâsyonlardan müstefit olan devletler tebeasından komisyonun vaz'ettiği ahkâm ve nizamât hilâfında hareket edenler düvel-i mezkûre konsoloshaneleri mahakimine sevk olunacaklardır. Düvel-i müttefika kendi konsoloshaneleri mahakimi ile memurinine bu bapta salâhiyet itası emrinde itilâf hasıl eylemişlerdir. Ahkâm ve nizamât-ı mezkûre hilâfında hareket eden tebea-i Osmaniye veyahut kapitülâsyonlardan müstefit olmayan devletler tebeası salâhiyettar Osmanlı devair-i adliyesine sevk edileceklerdir. Mıntaka-i mezkûrenin Yunan hâkimiyetine vaz'olunan kısmında salifüzzikir nizamata muhalif harekât mürtekipleri salâhiyettar Yunan devair-i adliyesine sevk edileceklerdir.

Madde 50. Komisyonun hudud-ı salâhiyeti dahilinde denizde veya karada ika edilmiş cinayet, cünha veya kabahattan naşi hudud-ı mezkûre dahilinde bulunan her hangi bir sefine-i ticariyenin süvari ve taifeleri karada tevkif edilecek olurlarsa komisyonun zabıtası marifetiyle salâhiyettar devair-i adliyeye sevk olunacaklar ve maznununaleyh komisyon zabıtasından gayri bir kimse tarafından tevkif edilmiş ise bilateahhür bu komisyon zabıtasına teslim olunacaktır.

Madde 51. Komisyon deruhte ettiği vazaifi ifa için hidmetine elzem addedeceği zabitan ve madun memurin tayin edecektir.

Madde 52. Komisyon kendi kazası dahilinde seyr-i sefaine müteallik bilcümle mevadda 37'inci maddede tasrih edilen bilcümle sefain hakkında tamamen müsavi surette muamele edilecektir.

Madde 53. 47 inci madde ahkâmı mahfuz kalmak üzere komisyonun daire-i kazası dahilinde sefainden veya bu sefain hamulelerinden gerek Hükûmet-i Osmaniye tarafından doğrudan doğruya ve gerek beynelmilel müessesat veya hususî şirketler taraflarından istifa edilmekte bulunan rüsum veya tekâlif-i saire müstenidünileyhi olan ve elyevm mevcut bulunan hukuk, komisyonuna devrolunacaktır. Komisyon bu rüsum ve sefain-i saireyi inşaat masarifine ve seyr-i sefaine edilen hizmete tekabül etmek ve komisyonun masarif-i umumiye-i idarisile bu fasla mülhak zeylin üçüncü fıkrasında musarraah maaşata kifayet eylemek için mutedil bir tarife tayin edecektir.

Komisyon münhasıran berveçh-i bâlâ makasıdı temin etmek üzere evvel beevvel Cemiyet-i Akvamın inzimam-ı muvafakatiyle elyevm mevcut olan rüsum ve tekâliften başka rüsum ve tekâlif vaz ve bunların mikdarını tayin edebilecektir.

Madde 54. Bilcümle sefainden komisyon tarafından tarhedilen kâffe-i rüsum ve tekâlif hiç bir fark gözetilmeksizin ve bir müsavat-ı tamme esası üzerine menşe, mevrîd ve hareket limanları, sancakları veya sahiplerinin tabiiyet ve san'atı ne olur ise olsun istifa edilecektir.

İşbu ahkâm komisyonun bu fasılda tasrih edilen rüsumu tayin etmek hakkına hâlel iras etmez.

Madde 55. Osmanlı Hükümetiyle Yunan hükümeti, her biri kendine müteallik hususatta komisyonun kendisine tevdi olunan vazaifi müfit bir surette ifa edebilmesi için lüzum göreceği bilcümle arazi ve mebaniyi iştira eylemesini teshil etmeği taahhüt eder.

Madde 56. 39'uncu maddede tasrih edilen sulardan transit suretile mürur edecek olan sefain-i harbiye bilcümle hususatta seyr-i sefain kavaidile icabat-ı sihiyeye riayeti teminen komisyon tarafından isdar olunan nizamata tevfiiki hareket eyleyeceklerdir.

Madde 57.

- I. Muhariplerin süfün-i harbiyesi boğazlardan mürur etmek ve yanaşabilecekleri en yakın bir limana vasıl olmak için ancak elzem ve zarurî olan mikdarda erzak tedarik edebilirler. Sefain-i mezkûre komisyonun murakabesine tabi sularda erzakını veya malzeme-i harbiyesini, teslihatını ikmal ve tezyit ve mürettebatlarını ikmal

edemezler. Bu sefaince yalnız seyr ve sefere salih bir hale getirilebilecek elzem ve zarurî olan tamirat icra edilebilir ve sefain hiç bir veçhile kıymet-i harbiyelerini arttıramazlar. İcap eden tamiratın neden ibaret olduğu komisyon tarafından tayin edilecek ve bu tamirat müddet-i kalile-i mümkün zarfında icra olunacaktır.

- II. Muhariplere ait sefain-i harbiyenin komisyonun murakabesine tabi bulunan sulardan transit suretile müruru en kısa bir müddet zarfında icra edilecek ve icabat-ı hizmetten tevellüt edebilecek tevekkuftan maada teahhür vukubulmayacaktır.
- III. Sefain-i harbiyenin tevakkufu kaza vukuu müstesna olmak üzere komisyonun murakabesine tabi bulunan limanlarda yirmi dört saati tecavüz etmeyecektir. Sefain-i mezkûre bu gibi ahvalde en kısa bir zamanda hareket mecbur bulunacaklardır. Muharip bir sefine-i harbiyenin komisyonun murakabesine tabi sulardan hurucile diğer muhasım tarafa ait bir geminin hareketi sırasında asgarî olarak daima yirmi dört saatlik bir müddet mürur edecektir.
- IV. Vakt-ı harpte komisyonun murakabesine tabi bulunan sulara müteallik ve bilhassa hükûmet-i Osmaniye düşmanlarına mahsus mühimmat-ı harbiye ve kaçak eşyanın müruruna veya mezkûr sulara arzak tedarikine veya tamirata mütedair bilcümle nizamât Cemiyet-i Akvam tarafından tayin edilecektir.

Madde 58. Muhariplere ait ganaim her veçhile muhariplerin sefain-i harbiyeleri hakkında tatbik edilen şeraite tabi bulunacaktır.

Madde 59. Hiç bir muharip komisyonun murakabesine tabi bulunan sulara kuva-yı askeriye, mühimmat ve malzeme-i harbiye irkâp veya ihraç edemez. Şu kadar ki mürura mâni bir kaza vukuu müstesna olup bu takdirde transit muamelesinin ikmaline sürat-i mümkün ile devam olunacaktır.

Madde 60. 57, 58, 59'uncu maddeler ahkâmından hiçbirisi Cemiyet-i Akvam tarafından müttahaz bir karara tevfikân hareket eden bir veya bir kaç muhasımın harekâtını tahdit edecek mahiyette tefsir olunamayacaktır.

Madde 61. Bu faslın ahkâmiyle İstanbul ve Haydarpaşa'ya dair olan 335 ilâ 344'üncü maddelerde onbirinci kısım (limanlar turuk-i nehriye ve hadidiye) münderiç ahkâmın tefsir ve tatbiki hakkında devletler arasında zuhur edecek bilcümle ihtilâfat komisyona havale olunacaktır. Komisyonun kararı bir devlet tarafından kabul edilmediği

takdirde mesele alâkadar olan herhangi bir devletin talebi üzerine Cemiyet-i Akvam tarafından tayin edilen şekilde hal olunacak ve o zamana kadar komisyonun kararı mevki-i tatbik ve icraya vaz olunacaktır.

Zeyil

— 1 —

Boğazlar komisyonunun riyaseti iki reye sahip komisyon âzası tarafından iki sene müddetle ve sıra ile ifa edilecektir. Komisyon mukarreratını ekseriyet-i ârâ ile ittihaz edecek ve reisin reyi haiz-i tefevvuk olacaktır. Her gûna istinkâf, münakaşa edilen teklife muhalif rey gibi telâkki olunacaktır. Komiserlerden her biri isbat-ı vücut edemeyeceği zaman kendisini bir murahhasla temsil ettirmek hakkına maliktir.

— 2 —

Komisyon azasının maaşı kendilerini tayin eden hükümet tarafından tesviye edilecek ve bu maaş, komisyonda temsil edilen hükümetler tarafından müttefikan kabul olup vakit vakit tekrar gözden geçirilecek olan erkam nazar-ı itibare abnmak suretiyle bir tarz-ı adlilânade tayin edilecektir.

— 3 —

48'inci maddede musarrah polis zabitanı maaşı ile 51'inci madde mucibince tayin edilecek olan sair zabitan veya memurinin ve yine mezkûr 48'inci maddede zikir edilen mahallî polis efradının maaşatı seyr-i sefaine mevzu rûsum ve tekâliften tahassül edecek mebalîğden tesviye olunacaktır.

Komisyon kendisinin tayin edeceği zabitan ve memurininin şerait-i istihdamına müteallik nizamnameleri ihzar edecektir:

— 4 —

Komisyon işbu fasıl ve zeyl ahkâmına tevfikân vazâifini ifa edebilmek için ihtiyaç görülecek sefinelere malik olacaktır.

— 5 —

Komisyon işbu fasıl ve zeyl ahkâmının kendisine tahmil ettiği bilcümle vazâifi tayin edilen hudut dahilinde ifa edebilmek için lâzım gelen nizamnameleri ihzar ve neşir ve tatbik etmek salâhiyetini haiz olacaktır. Bu salâhiyet elyevm mevcut olan nizamnameleri icabı takdirinde tadil veya ilga etmek hakkını şamil bulunacaktır.

— 6 —

Komisyon taht-ı murakabesine vaz edilen bilcümle hasılat ve bilcümle masarifin hesabâtı ne suretle tutulacağına ve bu hesabâtın suret-i tetkikine ve bu bapta malûmat-ı mükemmele ve sahihayı havi senelik bir rapor neşrine dair nizamât ihzar edecektir.

(Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s.544-551.)

EK 2

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN BOĞAZLAR REJİMİNE İLİŞKİN SÖZLEŞMESİ

Madde 1. Bağlıklı Yüksek Taraflar, aşağıda [kullanılacak] “Boğazlar” genel teriminin kapsamına giren Çanakkale Boğazı’nda, Marmara Denizi’nde ve Karadeniz Boğazı’nda, denizden ve havadan geçiş ve gidiş-geliş serbestliği ilkesini kabul ve ilân etmekte görüş birliğine varmışlardır.

Madde 2. Boğazlar’dan barış zamanında ve savaş zamanında, ticaret gemileriyle ticaret uçaklarının ve savaş gemileriyle savaş uçaklarının geçişi ve gidiş-gelişi bundan böyle aşağıdaki Ek’in uyarınca düzenlenecektir.

Ek

Ticaret Gemi ve Uçakları ile Savaş Gemi ve Uçaklarının Boğazlardan Geçişine İlişkin Kurallar

1. Hastane gemilerini, gezinti gemilerini ve balıkçı gemileriyle askerî olmayan uçakları da kapsamak üzere, ticaret gemileri.

a) Barış Zamanında:

Bayrak ve yük ne olursa olsun, hiç bir işlem olmaksızın, kılavuz fener, römorkör ya da doğrudan yapılan aynı nitelikte başka hizmetlere karşılık olanlar dışında, hiç bir vergi [resim] ya da harç alınmaksızın, üstelik Türk Hükümetince ayrıcalıklar tanınmış [imtiyaz verilmiş] kurumların ve işletmelerin (service ou entreprises) bu konuda yararlandıkları haklara zarar gelmemek şartıyla, gündüz ve gece, gemilerin gidiş-geliş ve geçişleri bakımından tam serbestlik.

Bu malî yüklemelerin (droits) alınmasını kolaylaştırmak için, Boğazlar’dan geçen ticaret gemileri, Türk Hükümetince gösterilecek yerlere adlarını, uyruklarını, tonajlarını ve gittikleri yeri bildireceklerdir.

Kılavuz almak isteğe bağlıdır.

b) Savaş Zamanında Türkiye Tarafsızca:

Yukarıda belirtilen aynı şartlar içinde, gündüz ve gece, gidiş-geliş ve geçiş bakımından tam serbestlik. Tarafsız bir Devlet sıfatıyla Türkiye’nin sahip olduğu haklar ve yükümlü bulunduğu ödevler, suları ve havası Türkiye’nin tarafsız olduğu bir savaş süresince barış zamanında olduğu gibi tam serbestlik içinde kalması gereken Boğazlar’da gidiş-gelişi engelleyecek herhangi bir tedbir olmasına Türkiye’ye yetkili kılınmış olmayacaktır.

Kılavuz almak isteğe bağlıdır.

c) Savaş Zamanında, Türkiye Savaşan Bir Devletse:

Tarafsız gemiler ve askerî olmayan tarafsız uçaklar için, bunlar özellikle düşmana savaş kaçağı, düşman birlikleri ya da düşman uyrukları taşıyarak yardım etmiyorlarsa, gidiş-geliş serbestliği. Türkiye'nin, bu gemileri ve uçakları denetleme ve arama hakkı (le droit de visiter; the right to visit and search), bulunacak ve bunun için, söz konusu uçaklar. Türkiye'nin bu amaçla göstereceği ve hazırlayacağı bölgelerde karaya ya da denize inmekle yükümlü bulunacaklardır. Düşman gemilerine karşı Devletler hukukunun kabul ettiği tedbirleri uygulama bakımından, Türkiye'nin sahip olduğu haklar olduğu gibi kalmaktadır.

Türkiye, düşman gemilerinin Boğazlar'ı kullanmalarını önlemek için gerekli göreceği her türlü tedbirleri almağa yetkili olacaktır. Bununla birlikte, bu tedbirler, tarafsız gemilerin serbestçe geçişini önleyecek nitelikte olmayacaktır; Türkiye, bu amaçla, söz konusu gemilere gerekli yönergeler [tâlimat] ve kılavuzlar sağlamağı yükümlenir.

2. Yardımcı gemileri, asker taşıt gemilerini, uçak gemilerini ve askerî uçakları da kapsamak üzere, savaş gemileri.

a) Barış Zamanında:

Bayraklar ne olursa olsun, hiç bir işlem, herhangi bir resim ya da harç olmaksızın, fakat kuvvetlerin toplamına ilişkin olarak aşağıdaki kısıtlamalar içinde, gece ve gündüz, tam geçiş serbestliği.

Bir Devletin Karadeniz'e gitmek üzere Boğazlardan geçebileceği en büyük kuvvet, Karadeniz'e kıyısı olan Devletlerden en kuvvetli donanması olan Devletin, geçiş sırasında Karadeniz'de bulunan donanmasından daha büyük olmayacaktır; bununla birlikte, Devletler, Karadeniz'e her zaman ve her durumda, her biri 10.000 tonu geçmeyen üç gemiyi aşmayacak bir deniz kuvveti göndermek hakkını saklı tutmaktadırlar.

Boğazlar'dan geçen gemilerin sayısı yüzünden Türkiye'ye hiç bir şekilde bir sorumluluk düşmeyecektir.

Bu kuralın uygulanması olanağı sağlamak için, 10 ncu Maddede öngörülen Boğazlar Komisyonunu, Karadeniz'de kıyısı olan her Devletten, her yıl 1 Ocak ve 1 Temmuz tarihlerinde, Karadeniz'deki zırhlılarının (cuirassés, battleships), savaş kruvazörlerinin (croiseurs de bataille, battle-cruisers) uçak

gemilerinin (bâtiments porte-avions, aircraft carriers), kruvazörlerinin (croiseurs, cruisers), muhriplerinin (destroyers, torpedo-destroyers), denizaltılarının ve başka her tip gemilerle deniz uçaklarının sayısını bildirmesini ve, bu bildiride bulunurken de, hizmette olan gemileri, mevcudu indirilmiş, yedekte tutulan, onarım ve değişiklik görmekte bulunan gemileri, ayrı ayrı göstermesini isteyecektir.

Boğazlar Komisyonu, bu bildirileri aldıktan sonra, ilgili Devletlere, Karadeniz’de en kuvvetli donanmanın kapsadığı zırhlıların, savaş kruvazörlerinin, uçak gemilerinin, muhriplerin, kruvazörlerin, denizaltıların ve uçaklarla -varsa- başka her tip gemilerin sayısını bildirecektir; ayrıca, bu donanmaya bağlı bir geminin Karadeniz’e girişi ya da oradan çıkışı yüzünden doğan değişiklikler de, hemen, ilgili Devletlerin bilgisine sunulacaktır.

Boğazlar’dan Karadeniz’e gitmek üzere geçirilecek bir deniz kuvvetinin hesaplanmasına yalnız hizmette olan savaş gemileri göz önünde tutulacaktır.

b) Savaş Zamanında Türkiye Tarafsızsa:

Bayrak ne olursa olsun, hiç bir işlem, resim ya da harç olmaksızın, 2 ncı paragrafın (a) fıkrasında öngörülen aynı kısıtlamalar içinde, gündüz ve gece, tam geçiş serbestliği.

Bununla birlikte, bu kısıtlamalar, savaşan [muharip] bir Devletin, Karadeniz’de savaşanlık [muhariplik] haklarına zarar verecek şekilde uygulanmayacaktır.

Tarafsız bir Devlet sıfatıyla Türkiye’nin hakları ve ödevleri, Türkiye’nin tarafsız olduğu bir savaş süresince suları ve havası barış zamanında olduğu gibi tam bir serbestlik içinde kalması gereken Boğazlar’da gidiş-gelişi engelleyebilecek herhangi bir tedbir almasına Türkiye’yi yetkili kılmış olmayacaktır.

Savaşan Devletlerin savaş gemilerinin ve askerî uçaklarının, Boğazlar bölgesinde herhangi bir yakalamaya [zapt, capture] kalkışmaları, denetim ve arama hakkını kullanmaları ve herhangi bir düşmanca davranışta bulunmaları yasak olacaktır.

Savaş gemilerine, yiyecek almak ve onarımda bulunmak konularında, Deniz Savaşında Tarafsızlığı İlişkin 1907 tarihli XIII ncü La Haye Sözleşmesi hükümleri uygulanacaktır.

Askerî uçakların tarafsızlığı konusundaki kuralları saptayacak uluslararası bir Sözleşme yapılınca kadar, askerî uçaklara, Boğazlar'da XIII ncü La Haye Sözleşmesinin savaş gemilerine tanıdığı işlemlere benzer işlemde bulunulacaktır.

c) Savaş Zamanında, Türkiye Savaşan Bir Devletse:

Tarafsız savaş gemileri için hiç bir işlem, resim ya da harç olmaksızın, 2 nci paragrafın (a) fıkrasında öngörülen aynı kısıtlamalar içinde, tam geçiş serbestliği.

Düşman gemileriyle uçaklarının Boğazlar'dan yararlanmalarını önlemek üzere, Türkiye'ce alınacak tedbirler, tarafsız gemilerle uçakların geçiş serbestliğine zarar vermiyecek nitelikte olacaktır; Türkiye, bu amaçla, sözü geçen gemilere gerekli yönergeler ve kılavuzlar sağlamağı yükümlenir.

Tarafsız askerî uçaklar, Boğazlar'dan, karşılaşılabilecekleri tehlikeleri kendileri göze alarak, geçebileceklerdir; bunlara, nitelikleri anlaşılmak üzere, denetleme (le droit d'enquête; investigation) hakkı uygulanacaktır. Bunun için, sözü geçen uçaklar, Türkiye'nin bu amaçla göstereceğı ve hazırlayacağı bölgelerde karaya ya da denize inmekle yükümlü bulunacaklardır.

3. a) Türkiye ile barış durumunda bulunan Devletlerin denizaltıları Boğazlar'dan ancak su yüzünden geçeceklerdir.

b) Gerek Akdeniz'den gerek Karadeniz'den gelen yabancı bir deniz kuvvetinin komutanı, komutası altında bulunup Boğazlar'a girecek gemilerin sayısını ve adlarını, durmak zorunda olmaksızın, Çanakkale Boğazı'nın ya da Karadeniz Boğazı'nın ağzında bir işaret istasyonuna bildirecektir.

Türkiye, bu işaret istasyonlarını bildirecektir; bu bildiride bulununcaya kadar, yabancı savaş gemileri için Boğazlar'dan geçiş serbestliği gene yürürlükte olacak ve bunların Boğazlar'a girişleri bu yüzden gecikmeye uğratılmayacaktır.

c) Askerî uçaklarla askerî-olmayan uçaklar için işbu kurallarla öngörülen şartlar içinde, Boğazlar üzerinden uçuş izni, söz konusu uçaklar bakımından şunları da kapsamaktadır:

1. Boğazların dar geçitleri üzerinde onbeş kilometreye kadar bir toprak şeridi üstünde uçuş serbestliği;

2. Zorunlu iniş halinde, Türkiye'nin kıyılarına ya da karasularına inme serbestliği.

4. Savaş gemilerinin geçiş sürelerinin sınırlandırılması

Boğazlar'dan transit olarak geçen savaş gemileri, hasar ya da deniz riyikosu (avaries ou fortune de mer; damage or peril of the sea) durumları dışında geceleyin demirlemeyi ve gemi güvenliğini sağlamak için gerekli süreyi de kapsamak üzere, hiç bir vakit, geçişleri için gerekli olan zamandan daha uzun bir süre Boğazlar'da duramayacaklardır.

5. Boğazlar ve Karadeniz Limanlarında durmak

- a) İşbu Ek'in 1 nci, 2 nci ve 3 ncü paragrafları, gemilerin, savaş gemilerinin ve uçakların, Boğazlar boyunca ve Boğazlar'ın üstünden geçişine uygulanır ve Türkiye'nin, limanlarını ve hava alanlarını aynı zamanda ziyaret edebilecek bir Devletin savaş gemileriyle askerî uçaklarının sayısına ve bunların kalış sürelerine ilişkin olarak, gerekli göreceği kuralları koyma hakkına halel vermez.
- b) Karadeniz'de kıyısı olan Devletlere de, kendi limanlarını ve hava alanlarına ilişkin olarak, aynı haklar tanınacaktır.
- c) Tuna Avrupa Komisyonunda temsil edilmekte olan Devletler, bu nehrin ağzında ve Kalas'da (Galatz) stationnaires olarak bulundurmakta oldukları hafif [savaş] gemileri, 2 nci paragrafta öngörülen gemilere eklenecek ve gerektiği zaman bu gemiler başkaları ile değiştirilebilecektir.

Madde 3. Boğazlar'da geçişi ve gidiş-geliş her türlü engelden serbest tutmak için, 4 üncü Maddeden ve 9 uncu Maddeye kadar olan Maddelerde belirtilen tedbirler, Boğazlar'ın sularına, kıyılarına, Boğazlar'da bulunan ya da Boğazlar'a yakın adalara da uygulanacaktır.

Madde 4. Aşağıdaki bölgele ve adalar askerlikten arındırılacaktır:

- (1) Çanakkale Boğazı ile Karadeniz Boğazı'nın, aşağıdaki gibi sınırlandırılmış bölgeleri boyunca iki kıyısı:

Çanakkale Boğazı: Kuzey-Batıda, Gelibolu Yarımadası ve Saros (Xérés) Körfezi'nde Bakla Burnu'nun kuzey-doğusundan 4 kilometre uzaklıkta bulunan bir noktadan başlayarak, Marmara Denizi üzerinde Kumbağı'nda sona eren ve Kavak'ın (bu yer dışarıda kalmaktadır) güneyinden geçen bir çizginin güney doğusundaki bölge.

Karadeniz Boğazı: (İstanbul'la ilişkin özel rejim saklı kalmak üzere, bakınız Madde 8); Güney-Doğuda, kıyı ile, Bozcaada (Tenedos) karşısında Eski İstanbul Burnu'ndan başlayarak, Marmara Denizi üzerinden hemen Karabiga

kuzeyinde bulunan kıyıda bir noktada sona ermek üzere, kıyıdan 20 kilometre uzaklıktan geçen bir çizgi arasındaki bölge.

Doğuda, Karadeniz Boğazı'nın kıyısından 15 kilometre uzaklıkta çizilmiş bir çizgiye kadar uzanan bölge.

Batıda, Karadeniz Boğazı'nın batı kıyısında 15 kilometre uzaklıkta çizilmiş bir çizgiye kadar uzanan bölge.

(2) Emir-Ali Adası dışarıda kalmak üzere, bütün Marmara Denizi adaları.

(3) Ege Denizi'nde, Semadirek, Limni, İmroz, Bozcada ve Tavşan adaları.

Madde 5. Fransa, İngiltere, İtalya ve Türkiye Hükümetlerinden her birince birer üyesi atanacak dört üyeli bir Komisyon, 4 üncü Maddenin I inci fıkrasında öngörülen bölgelerin sınırlarını saptamak üzere, işbu Sözleşmenin yürürlüğe giriş tarihinden 15 gün sonra toplanacaktır.

Komisyonunda temsilcileri bulunan Hükümetlerden her biri, kendi temsilcisinin hakkı olan ödeneklerini kendisi verecektir.

Komisyonun işlemesinin gerekli kılacağı genel harcamalar, temsil edilen Devletler arasında eşit olarak paylaştırılacaktır.

Madde 6. İstanbul'a ilişkin olarak 8 inci Maddedeki hükümler saklı kalmak üzere, askerlikten arındırılacak bölgelerde ve adalarda, hiçbir istihkâm, yere bağlı [sâbit] topçu tesisleri, ısıldak tesisleri, denizaltı işleyen araçlar, hiçbir askerî havacılık tesisi ve hiçbir deniz üssü bulunmayacaktır.

Buralarda asayişin korunması için gerekli bulunan ve silâhları, her türlü topçuluk dışarıda kalmak üzere, tüfek, revolver, kılıç ve her 100 kişiye dört hafif makineli tüfekten oluşacak, polis ve jandarma kuvvetlerinden başka hiç bir silâhlı kuvvet bulunmayacaktır.

Askerlikten arındırılmış bölgelerin ve adaların karasularında denizaltı gemilerinden başka, deniz altında işleyen hiçbir araç bulunmayacaktır.

Yukarıdaki hükümlere hâlel gelmeksizin, Türkiye, Türk ülkesinin askerlikten arındırılmış bölgelerinden ve adalarından ve Türk donanmasının demirleme hakkı olan bu yerlerin karasularından silâhlı kuvvet geçirmek hakkını elinde tutacaktır.

Bundan başka, Türk Hükümetinin, Boğazlar'da uçaklar ve balonlarla, denizin yüzünü ve dibini gözetlemeye hakkı olacaktır. Türk uçakları, Boğazlar'ın suları ve Türk ülkesinin askerlikten arındırılmış bölgeleri üzerinde, her zaman, uçabilecekler ve buraların her yerine, karaya ve denize, serbestçe inebileceklerdir.

Türkiye ve Yunanistan, askerlikten arındırılmış bölgelerde ve bunların karasularında, silâh altına alınacakların eğitimi için, bu bölgeler dışından gerekecek personeli getirip götürmeğe de yetkili olacaklardır.

Türkiye ve Yunanistan, kendi ülkelerinin askerlikten arındırılmış bölgelerinde, her türlü telgraf, telefon ve optik araçlarla gözetleme ve haberleşme sistemi kurmağa yetkili olacaklardır. Yunanistan, askerlikten arındırılmış Yunan adalarının karasularından donanmasını geçirebilecek, fakat bu suları Türkiye'ye karşı hareket üssü olarak, ya da bu amaçla, kara ya da deniz kuvvetleri yığmak için kullanmayacaktır.

Madde 7. Marmara Denizi sularına, denizaltı gemileri dışında, deniz altında işleyen hiç bir araç konulamayacaktır.

Türk Hükümetine, Marmara Denizi'nin Avrupa [Rumeli] kıyıları bölgesine, ya da Karadeniz Boğazı'nın askerlikten arındırılmış bölgesinin doğusunda Darıca'ya kadar Anadolu kıyıları bölgesine, Boğazlar'dan geçişe engel olabilecek nitelikte yere bağlı [sâbit] hiç bir top bataryası ya da torpil atıcı yerleştiremeyecektir.

Madde 8. İstanbul, Beyoğlu, Galata, Adalar ve bitişik dolaylarını kapsamak üzere, İstanbul ile çevresinde, başkentin ihtiyaçlarını karşılamak üzere en çok 12.000 kişilik garnizon bulunabilecektir. İstanbul'da bir tersane ve bir deniz üssü bulundurulabilecektir.

Madde 9. Savaş çıktığı zaman, Türkiye ya da Yunanistan, savaşan Devlet haklarını kullanarak, yukarıda öngörülen askerlikten arındırma durumunda değişiklik yapacak olurlarsa, barışla birlikte, işbu Sözleşmede öngörülen rejimi yeniden yürürlüğe koymakla yükümlü olacaklardır.

Madde 10. İstanbul'da 12 nci Maddede belirtildiği üzere, bir Uluslararası Komisyon kurulacak ve bu Komisyon "Boğazlar Komisyonu" (Commission des Détroits; Straits Commission) adını alacaktır.

Madde 11. Komisyon, yetkilerini, Boğazlar'ın suları üzerinde kullanacaktır.

Madde 12. Komisyon, bir Türk temsilcisinin başkanlığı altında, işbu Sözleşmenin imzacı Devletleri olmaları bakımından, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti Temsilcilerinden kurulu olacaktır.

Amerika Birleşik Devletleri bu Sözleşmeye katılırsa, Komisyonunda bir temsilci bulundurmaya hakkı olacaktır.

Aynı hak, işbu Maddenin I nci fıkrasında adları geçmeyen Karadeniz'e kıyıdaş öteki bağımsız Devletler içinde, saklı tutulacaktır.

Madde 13. Komisyonda temsilci bulunduran Hükümetler, kendi temsilcilerinin hakkı olabilecek ödenekleri kendileri vereceklerdir. Komisyonun her çeşit ek harcamaları, Milletler Cemiyetinin giderlerini bölüşmek üzere saptanmış oranlar içinde, sözü geçen Hükümetler arasında paylaşılacaktır.

Madde 14. Komisyon, 2 nci Maddeye bağlı Ek'in 2 nci, 3 ncü ve 4 ncü paragrafları konusu olan, savaş gemilerinin ve askerî uçakların geçişine ilişkin hükümlerin gereği gibi gözönünde tutulup tutulmadığına bakmakla görevli olacaktır.

Madde 15. Boğazlar Komisyonu, görevini, Milletler Cemiyetinin koruyuculuğu altında yapacak ve bu Cemiyete her yıl çalışmalarını gösteren bir rapor verecek, ayrıca, ticaret bakımından ve gemilerin gidiş-gelişine ilişkin bütün belgeleri sunacaktır. Komisyon, bu amaçla, Boğazlar'da gemilerin gidiş-gelişi sorunuyla uğraşan Türk Hükümeti servisiyle ilişkiler kuracaktır.

Madde 16. Komisyon, görevinin yerine getirilmesi için gereken yönetmelikleri yapmağa yetkili olacaktır.

Madde 17. İşbu Sözleşmenin hükümleri, Türkiye'nin, Türk sularında donanmasını serbestçe dolaştırma hakkına hanel vermeyecektir.

Madde 18. Boğazlar'ın ve Boğazlar'a komşu bölgelerin askerlikten arındırılmasının, Türkiye için, askerlik açısından hakkı gösterilmez bir tehlike yaratmamasını ve savaş eylemlerinin Boğazlar'ın serbestliğini, ya da askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenlik ve asayişini tehlikeye düşürmemesini isteyen Bağlı Yüksek Taraflar, aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır:

Geçiş serbestliğine ilişkin hükümlere bir aykırılık işlenirse, ya da beklenmez bir saldırı ve savaş eylemleri yüzünden, gemilerin Boğazlar'da gidiş-geliş serbestliği ya da askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenliği tehlikeye düşecek olursa, Bağlı Yüksek Taraflar ve her halde Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya bu konuda Milletler Cemiyetinin kararlaştıracığı bütün tedbirlere başvurarak bu eylemleri elbirliğiyle önliyeceklerdir.

Yukarıdaki fıkrada öngörülen davranışı gerektiren eylemler sona erer ermez, Boğazlar statüsü, işbu Sözleşme hükümleriyle düzenlendiği üzere, yeniden kesinlikle uygulanacaktır.

Boğazlar'ın askerlikten arındırılmasına ve serbestliğine ilişkin hükümlerin tamamlayıcı bir parçası olan işbu hüküm, Bağlı Yüksek Tarafların, Milletler Cemiyeti Misakı uyarınca söz konusu olabilecek haklarına ve yükümlerine hanel vermez.

Madde 19. Bağlı Yüksek Taraflar, işbu Sözleşmeyi imzalamamış Devletlerin Sözleşmeye katılmalarını sağlamak için bütün çabalarını göstereceklerdir.

Bu katılma, diplomasi yoluyla, Fransa Cumhuriyeti Hükümetine bildirilecek ve bu Hükümet de, bunu, imzacı ya da katılmış bütün Devletlere bildirecektir. Katılma, Fransız Hükümetince yapılacak bildirme tarihinden başlayarak geçerli olacaktır.

Madde 20. İşbu Sözleşme onaylanacaktır.

Onanma belgeleri mümkün olan en kısa süre içinde Paris'te sunulacaktır.”

(Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım II, Cilt II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 348, Ankara Basımevi, Ankara, 1969, s.55-64.)

EK 3

10 NİSAN 1936 TARİHLİ TÜRKİYE’NİN LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI’NIN BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ’Nİ İMZALAYAN DEVLETLERE GÖNDERDİĞİ NOTA

1923 de, Türkiye Lozan’da serbestii mürur ve gayri askerî hale ifrağ ahkâmını ihtiva eden boğazlar mukavelesini imzaya muvafakat ettiği zaman, Avrupa’nın umumî vaziyeti, siyasî ve askerî bakımlardan, bugün kendini gösteren vaziyetten tamamiyla ayrı bir manzara arz etmekte idi.

Avrupa o tarihte silâhsızlanmaya doğru gidiyordu ve siyasî kurumu yalnız beynelminel teahhüdlerle teyid edilmiş değişmez hukuk prensipleri üzerine ibtina eyliyecekti. Kara, deniz ve hava kuvvetleri çok daha az korkulacak mahiyet göstermekte ve temayülleri azalma yolunda tezahür etmekte idi. O sırada Türkiye boğazlar mukavelesinin takyidî ahkâmını milletler cemiyeti misakının 10 uncu maddesinin garantisine ilâveten mumzi devletlerin, ve her halükârda dört büyük devletin tehdid vukuunda boğazların müdafaasına müştereken ve milletler cemiyeti konseyi tarafından bu hususta kararlaştırılacak bütün vasıtalar ile tevessül etmeleri teahhüdünü ihtiva eden 18 inci maddenin teminatına güvenerek imza edilmişti.

O zamandanberi, Karadeniz vaziyeti her noktadan emniyet bahş bir müsalemet manzarası arzeder hale gelmiş, ve buna mukabil Akdeniz’de yavaş yavaş bir kararsızlık teessüs etmiye başlamıştır. Deniz konferansları silâhlanmaya doğru bir inkişaf göstermiştir. Deniz tezgâhları, yakında denizlere şimdiye kadar erişilmemiş bir kudrette gemiler dökecektir. Hava sahasında kuvvetlenme baş döndürücü bir şekilde tezayüd, kıtalar ve adalardaki tahkimat mütemadiyen tekessür etmektedir.

Bu ahval ve şerait bu suretle tamamen değişirken, boğazların tam emniyetsizliğine çaresiz olması lâzımgelen yegâne garanti de ortadan kalkmış, ve en alâkadar devletler umumî bir ihtilât tehlikesinin mevcudiyetini ilân ederlerken Türkiye, bu endişe verici emniyetsizliğin hiçbir mukabil tarafı olmaksızın en zaif noktasından en fena tehlikelere maruz olmakta bulunmuştur.

Türkiye, kendine yapılan musırrane talepleri is’af ederek, o zaman tamamiyle ecnebî kuvvetlerin işgali altında bulunan boğazların askerlikten tecridini, kendisine verilen asgarî garantilerin kıymetini, mevcut şerait altında ve “boğazların ve civar mıntıkaların gayri askerî hale ifrağının Türkiye için askerî noktai nazardan bigayrihakkın bir tehlike teşkil etmemesi” bakımından uzun uzadıya tartıktan sonra kabul etmişti.

Mezkûr mukaveleyi imza eden devletler, boğazlar rejimini tanzim eden ahkâmın heyeti umumiyesine ayrılmaz bir tarzda bağlı bulunan emniyet garantisini müeyyid mukavelesinin 18 inci maddesine o derece ehemmiyet vermişlerdir ki, mezkûr garantinin askerlikten tecrid ve serbestii mürur hakkındaki ahkâmın gayri kabili tecezzi bir parçasını teşkil etmekte bulunduğunu katî olarak teyid etmişlerdir.

Bu hükmün tazammun ettiği mana şudur ki, emniyeti memleketin heyeti umumiyesinin emniyeti için zarurî olan arazisinden bir parçası üzerindeki hukuku hükümlerinin tenkisi, filî, amelî ve müessir teminat olmaksızın Türkiye'ye tahmil ettirilemezdi.

Şurası da aşîkârdır ki, bu garanti işlemez bir hale gelir veya meşkûk kalırsa, bütün mukavelenin muvazenesi, Türkiye'nin ve Avrupa sulhunun zararına olarak, bozulmuş olur.

Halbuki, siyasî buhranlar sarîh surette ispat etmiştir ki, kollektif garantinin bugünkü mekanizması pek ağır bir surette harekete geçmekte ve geç ittihaz edilen her karar, beynelmilel bir hareketten beklenen istifadeyi ekseri ahvalde kaybettirecek mahiyet arz etmektedir. Bu sebeptendir ki, 1923 senesinde Türkiye, bugün bir çok devletlerin de aynı noktai nazarı göttükleri gibi, milletler cemiyetine gireceği andan itibaren misakının kendisini temin edileceği kolektif garanti ile iktifa edememiş, boğazlar mukavelesini imza edenlerin heyeti umumiyesinin kollektif garantisini gayri kâfi bulmuş, ve yalnız dört büyük devletin müşterek garantilerini kendi tamamiyeti mülkiyesi için o zamanki şerait altında, elzem olan askerî emniyeti temin edebilecek mahiyette görmüştü.

Fakat, eğer bizzat bu askerî emniyet te, tesisini istilzam eden şeraitten tamamen farklı siyasî ve askerî ahvelden dolayı zaifler, ve yahut meşkûk bir hale gelirse, Cumhuriyet Hükümeti, ağır bir ihmâl suçu altında kalmaksızın bütün memleketi tamir kabul etmez anî bir baskına maruz bırakamaz.

Boğazların emniyetini zâmin olan devletlerin milletler cemiyeti muvacehesindeki vaziyetleri, ve bu zâminlerin kendilerine tefviz edilmiş vazifeler karşısında askerî ve müessir teşriki mesaide bulunmalarını hiç olmazsa şüpheli bir hale sokan hususî ahval ve şerait, 1923 mukavelesinin umumî muvazenesini bozan unsurlardır.

Boğazlar emniyetinin hâlâ hakikî bir garanti ile müemmen bulunduğu, bugün iddia edilemez. Türkiye'den de bu teminat vazifesinin ifasına ademi icabet gibi tehlikeli bir ihmâl karşı bigâne kalması taleb olunamaz.

Bu mülâhazata şunu da ilâve etmek icabeder ki, boğazlar mukavelesi, yalnız sulh hali ile Türkiye bitaraf veya muharib olmak üzere harb halini zikretmekte, ve hususî veya

umumî harb tehdidi ihtimalini mevzuu bahsetmiyerek Türkiye'nin o takdirde kendi meşru müdafaasını temin çareleri aramasına imkân vermemektedir. Halbuki bugün tamamiyle sabit olmuştur ki haliharb ansızın ve hiçbir formalitesiz vukua gelebileceğinden, haricî tehlikenin en nazik safhası asıl bu tehdid safhasıdır.

Bu noksan, derpiş edilen garantilerin kıymetleri ne olursa olsun bunların müessiriyetini başlı başına izale edilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti bidayeti teşekkülündenberi, kendisine her sahada tahakkuku ekseriyetle ağır fedakârlıklar tahmilinden hâli kalmamış olan bir sulh ve itilâf siyaseti çizmiştir.

Türk hükümeti, son 10 yıl içinde tahaddüs eden pek çok ahval ve şeraitte, bütün devletler tarafından takdir edilen bir uzlaşma, teahhüdlerine sadakat ve sulh eseri samimî bağlılık zihniyeti göstermiştir.

Türkiye, başkalarına daima temin ettiği emniyeti, bizzat kendisi için de istemek hakkını haizdir.

Lozan muahedesini imza edenlerin iradeleri haricinde olarak tahaddüs eden ahval ve şerait, tam hüsnü niyetle tespit edilmiş olan ahkâmı işlemez bir hale getirmiştir. Ve binnetice mevzuu bahsolan mesele ise Türkiye'nin mevcudiyeti ve bütün arazisinin emniyeti olduğu içindir ki, Cumhuriyet Hükümetinin, ahval ve şeraitin zarurî kıldığı tedbirleri almak suretiyle millet huzurunda kendisine düşen mesuliyeti deruhte etmeye mecbur kalması mümkün olabilir.

Yukarıda bildirilen mülâhazatı göz önünde tutan ve boğazlar mukavelesinin dört büyük devletin müşterek garantisine taalluk eden 18 inci maddesi ahkâmının meşkûk ve işlemez bir hale geldiğini ve arazisine müteveccih haricî bir tehlikeye karşı bu ahkâmın Türkiye'yi artık bir amelî bir surette muhafaza edemeyeceğini haklı olarak düşünen Cumhuriyet Hükümeti, türk arazisinin taarruzdan masuniyeti için elzem emniyet şeraiti dahilinde ve Akdeniz ile Karadeniz arasında ticarî seyri sefainin daimî inkişafı için en liberal bir zihniyetle boğazlar rejimini tanzime matuf ihtilâfların yakın bir zamanda akdi zımnında müzakerata başlamaya amade olduğunu, boğazlar mukavelesini müzakerelerine iştirâk etmiş olan devletlere bildirmekle kesbi şeref eyler.

(Ulus, 13 Nisan 1936.)

EK 4

MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

Madde 1. Yüksek Âkid Taraflar Boğazlarda denizden geçiş ve seyrisefain serbestisi prensibini kabul ve teyit ederler.

Bu serbestinin istimali bundan böyle işbu Mukavele hükümleri ile tanzim edilir.

KISIM I

Ticaret Gemileri

Madde 2. Sulh zamanında, ticaret gemileri, sancak ve hamule ne olursa olsun, gündüz ve gece, aşağıdaki 3 üncü maddenin hükümleri mahfuz kalmak üzere hiç bir merasime tâbi olmadan Boğazlardan geçiş ve seyrisefain tam serbestisinden müstefit olacaklardır. Bu gemiler Boğazların hiç bir limanında tevakkuf etmeksizin transit suretile geçtikleri takdirde Türkiye alâkadar makamları tarafından cibayeti bu Mukavelenamenin 1 inci lâhikasında derpiş edilen rüsum veya tekâliften başka hiç bir rüsum veya tekâlîfe tâbi tutulmayacaktır.

Bu rüsum veya tekâlifin cibayetini teshil etmek için Boğazlardan geçecek ticaret gemileri 3 üncü maddede tasrih edilen merkezin memurlarına isimlerini, tabiiyetlerini, tonajlarını, gidecekleri yeri ve nereden geldiklerini bildireceklerdir.

Kılavuzluk ve römorkaj ihtiyarî kalır.

Madde 3. Ege Denizinden veya Karadenizden Boğazlara dahil olacak her gemi, beynelmilel sıhhi hükümler çerçevesi dahilinde Türk nizamla vazedilmiş olan sıhhi kontrole tâbi olmak için Boğazlar methaline yakın bir sıhhat merkezinde tevakkuf edecektir. Temiz patenteleri olan veyahut işbu maddenin 2 nci fıkrasındaki hükümlerin şumulüne girmediklerini tasdik eden sıhhi bir beyanname ibraz eyliyen gemiler için bu kontrol gündüz ve gece mümkün olan azamî süratle icra edilecek ve bu gemiler Boğazlardan geçişleri esnasında başka hiç bir tevakkufa mecbur edilmeyeceklerdir.

İçinde veba, kolera, sarıhumma kelihumma veya çiçek vakaları bulunan veyahut içinde yedi günden az bir zaman evvel bu hastalıklar bulunmuş olan gemilerle bulaşık bir limanı beş defa 24 saatten az bir zamandan beri terketmiş olan gemiler Türk makamlarının tayin edebilecekleri sıhhat zabıta memurlarını irkâb etmek üzere bundan evvelki fıkrada tasrih edilen sıhhat merkezinde tevakkuf edeceklerdir. Bundan dolayı hiç bir rüsum ve tekâlif alınmayacak ve sıhhat zabıta memurları Boğazların mahrecinde bir sıhhat merkezinde indirileceklerdir.

Madde 4. Harb zamanında, Türkiye muharib olmadığı takdirde, ticaret gemileri, sancak ve hamule ne olursa olsun, 2 nci ve 3 üncü maddelerde derpiş edilen şerait

daireesinde Boğazlarda geçiş ve seyrisefer serbestisinden müstefid olacaklardır. Kılavuzluk ve römorkaj ihtiyarî kalır.

Madde 5. Harb zamanında, Türkiye muharib olduğu takdirde, Türkiye ile harb eden bir memlekete mensub olmıyan ticaret gemileri, düşmana hiç bir suretle müzaheret etmemek şartile, Boğazlarda geçiş ve seyrisefer serbestisinden müstefid olacaklardır. Bu gemiler Boğazlara gündüz girecekler ve geçiş her defasında Türk makamları tarafından gösterilecek yoldan vaki olacaktır.

Madde 6. Türkiye kendini pek yakın bir harb tehlikesi tehdidine maruz telâkki ettiği takdirde yine 2 nci madde hükümlerinin tatbıkına devam edilecektir. Ancak gemilerin Boğazlara gündüz girmeleri ve geçişin, her defasında Türk makamları tarafından gösterilen yoldan vaki olması lâzımdır. Kılavuzluk bu takdirde mecburî kılınabilecek, ancak ücrete tâbi olmıyacaktır.

Madde 7. (Ticaret gemileri) tabiri işbu mukavelenamenin ikinci kısım ile istihdaf edilmemiş bütün gemilere şamildir.

KISIM II

Harb gemileri

Madde 8. işbu mukavele mucibince harb gemileri ve onların vasıfları ile tonajlarının hesabı için muteber olacak tarif işbu mukavelenamenin ikinci lahikasında olan tariftir.

Madde 9. Askerî bahriyenin mayı olsun olmasın mahrukat nakli için hasseten inşa edilmiş olan yardımcı gemileri 13 üncü maddede istihdaf olunan mütekaddim ihbara tâbi tutulmıyacak ve Boğazları münferiden geçmek şartile 14 ve 18 inci maddeler mucibince tahdide tâbi tonajlar hesabına girmeyeceklerdir. Bununla beraber sair geçiş şeraiti hususunda harb gemilerine kıyasen muameleye tâbi tutulmakta berdevam olacaklardır.

Bundan evvelki fıkra da istihdaf edilen yardımcı gemiler, derpiş edilen istisnadan ancak teslihatları: sabih hedeflere karşı azamî, 105 milimetre çapında iki top; ve hava hedeflerine karşı azamî, 75 milimetre çapında iki silâhtan fazlasını ihtiva etmediği takdirde istifade edebileceklerdir.

Madde 10. 1 Sulh zamanında hafif suüstü gemileri, küçük muharebe gemileri ve yardımcı gemiler gerek Karadenize sahil dar olan gerek olmıyan Devletlere mensub bulunsunlar, hiç bir rüsum ve tekâlîfe tâbi tutulmadan Boğazlardan geçiş serbestisinden istifade edeceklerdir, şu şart ile ki bunlar Boğazlara gündüz ve aşağıdaki 13 üncü ve müteakib maddelerde derpiş edilen şerait dairesinde girerler.

Yukarıki fıkrada istihdaf edilen sınıflara dahil olan gemilerden gayrı harb gemileri ancak 11 ve 12 nci maddelerde derpiş edilen hususî şerait dahilinde geçiş hakkını haiz olacaklardır.

Madde 11. Karadeniz sahildarı Devletler 14 üncü maddenin 1 inci fıkrasında derpiş edilen tonajdan yüksek bir tonajda bulunan hattıharb gemilerini, Boğazlardan geçirmeğe mezundurlar, şu şart ile ki: bu gemiler Boğazları birer birer ve refakatlerinde en çok iki Torpito ile geçerler.

Madde 12. Karadeniz sahildarı Devletler, bu deniz haricinde inşa ettirdikleri veya satın aldıkları denizaltı gemilerini, eğer tezgâha konma veya mubayaadan Türkiye'ye vakti zamanile haber verilmiş ise, üssübahrilerine iltihak etmek üzere, Boğazlardan geçirmek hakkını haiz olacaklardır.

Mezkûr devletlere aid denizaltı gemileri, bu hususta Türkiye'ye tasrihat verilmek şartile, bu deniz haricinde kâin tezgâhlarda tamir edilmek üzere keza Boğazlardan geçebileceklerdir.

Gerek birinci ve gerek ikinci takdirde denizaltı gemileri gündüz ve su üstünde seyrisefer edecekler ve Boğazlardan münferiden geçeceklerdir.

Madde 13. Harb gemilerinin Boğazlardan geçmesi için Türkiye Hükümetine siyasî tarik ile bir mütekaddim ihbar vaki olmak lâzımdır. Bu mütekaddim ihbarın normal müddeti sekiz gün olacaktır; ancak Karadeniz sahildarı olmıyan Devletler için bu müddetin on beş güne iblâğı arzuya şayandır. Bu mütekaddim ihbarda gemilerin gidecekleri mahal, isimleri, tipleri ve adedleri ile azimette geçiş ve ledelicab, avdetle geçiş tarihleri tasrih edilecektir. Her tarih tebeddülü üç günlük bir mütekaddim ihbara mevzu teşkil edecektir.

Azimet geçişinde Boğazlara giriş ilk mütekaddim ihbarda gösterilen tarihten itibaren beş gün zarfında vuku bulmalıdır. Bu mühletin inkızasından sonra ilk mütekaddim ihbar için olduğu gibi aynı şerait dahilinde yeni bir mütekaddim ihbar verilecektir.

Geçiş esnasında bahrî kuvvet kumandanı, tevakkufa mecbur olmaksızın, Çanakkale veya Karadeniz Boğazları methalindeki bir işaret istasyonuna emri altındaki kuvvetin sarîh teşekkülünü bildirecektir.

Madde 14 İşbu mukavelenamenin 11 inci maddesinde ve 3 üncü lahikasında derpiş edilen ahval müstesna olmak üzere Boğazlarda transit halinde bulunabilecek ecnebi bahrî kuvvetlerin azamî tonaj mecmuu 15.000 tonu tecavüz etmiyecektir.

Her halde bundan evvelki fıkra da istihdaf edilen kuvvetler dokuz gemiden ziyade olamaz.

Karadenize sahildar olan veya olmıyan Devletlere aid olup, 17 nci madde ahkâmına tevfi kan Boğazlardaki bir limanı ziyaret eden gemiler bu tonaja dahil olmıyacaklardır.

Keza geçiş esnasında hasara uğramış olan harb gemileri bu tonaja dahil olmıyacaklardır; bu gemiler tamirat esnasında, Türkiye tarafından isdar edilen hususî emniyet ahkâmına tâbi tutulacaklardır.

Madde 15 Boğazlarda transit olarak bulunan harb gemileri hamil bulunabilecekleri hava sefinelerini hiç bir suretle kullanamazlar.

Madde 16. Boğazlarda transit olarak bulunan harb gemileri, hasar veya deniz arızası halleri müstesna olmak üzere, geçişlerine muktazi müddetten fazla Boğazlarda kalamazlar.

Madde 17. Yukarıki maddelerin ahkâmı her hangi bir tonaj veya teşekkülde bir bahrî kuvvetin, Türkiye Hükümetinin daveti üzerine Boğazlardaki bir limana mahdud bir müddet için bir nezaket ziyaretinde bulunmasına hiç bir surette mâni olamaz. Bu kuvvet Boğazları geldiği yoldan terkedecektir, şu kadar ki, 10, 14 ve 18 inci maddeler ahkâmı mucibince Boğazlardan transit olarak geçmek için matlûb şeraiti haiz ise bu hükümden müstesnadır.

Madde 18. 1 - Karadeniz sahildarı olmıyan Devletlerin sulh zamanında bu denizde bulundurabilecekleri tonaj mecmuu aşağıdaki veçhile tahdid edilmiştir:

- a) Aşağıdaki (b) fıkrasında derpiş edilen hal müstesna olmak üzere mezkûr Devletlerin mecmu tonajı 30.000 i tecavüz etmiyecektir.
- b) Şayed her hangi bir zaman Karadenizin en kuvvetli filosunun tonajı işbu mukavelenamenin imzası tarihinde bu denizde en kuvvetli olan filonun tonajını, asgarî 10.000 ton tecavüz ederse (a) fıkrasında tasrih edilmiş olan 30.000 tonluk mecmu tonaj o derecede ve azamî 45.000 tona varmaya değin tezyid edilecektir. Bu maksadla, sahildar her devlet işbu mukavelenamenin 4 üncü lahikasına tevfi kan Türkiye Hükümetine her senenin 1 kânunusani ve 1 temmuz tarihlerinde Karadenizdeki filosunun tonaj yekûnunu bildirecektir ve Türkiye Hükümeti bu malûmatı sair Yüksek Âkid Taraflara ve keza Akvam Cemiyeti Umumî Kâtibine isal edecektir.

- c) Karadenize sahilدار olmıyan Devletlerden herhangi birinin bu denizde bulundurabileceği tonaj yukarıki a) ve b) fıkralarında istihdaf edilen mecmu tonajın üçte ikisini tecavüz etmiyecektir.
- d) Bununla beraber Karadeniz sahilدارı olmıyan bir veya bir kaç Devlet bu denize, insanî bir maksadla bahrî kuvvetler göndermek istedikleri takdirde, mecmu hiç bir ihtimalde 8.000 tonu tecavüz edemiyecek olan bu kuvvetler işbu mukavelenamenin, 13 üncü maddesinde derpiş edilen mütekaddim ihbara lüzum olmaksızın aşağıdaki şerait dahilinde Türkiye Hükümetinden istihsal edecekleri müsaade üzerine Karadenize girebileceklerdir. Eğer yukarıdaki a) ve b) fıkralarında istihdaf edilen tonaj mecmu dolmamışsa ve gönderilmesi talep edilen kuvvetlerle tecavüz edilmiyecek ise Türkiye Hükümeti kendisine vaki olan talebi aldıktan sonra en kısa bir müddet zarfında mezkûr müsaadeyi ita edecektir. Şayed mezkûr mecmu tonaj zaten istimal edilmiş bulunuyorsa veya, gönderilmesi talep edilen kuvvetlerle bu yekûn tecavüz edilecek ise, Türkiye Hükümeti, bu müsaade talebinden Karadeniz sahilدارı Devletleri derhal haberdar edecek ve eğer bu Devletler, haberdar edildiklerinden 24 saat sonra bir itiraz serdetmezler ise alâkadar Devletlere, talepleri hakkında verdiği kararı en geç kırk sekiz saatlik nizamî bir mühlet zarfında bildirecektir.

Karadenize sahilدار olmıyan Devletler bahrî kuvvetlerinin, Karadenize bundan sonraki her duhulü ancak yukarıki a) ve b) fıkralarında derpiş edilen mecmu tonajın müsaadesi nisbetinde olacaktır.

2 — Karadenizde bulunmalarının maksadı ne olursa olsun, sahilدار olmıyan Devletlerin harb gemileri bu denizde yirmi bir günden "ziyade kalamıyacaktırlar.

Madde 19. Harb zamanında, Türkiye muharib olmadığı takdirde, harb gemileri 10 ilâ 18 inci maddelerde tasrih edilen şeraitin aynı şerait dahilinde Boğazlardan tam bir geçiş ve seyrisefain serbestisinden müstefid olacaklardır. Bununla beraber muharib herhangi bir Devletin harb sefinelerinin Boğazlardan geçmesi memnu olacaktır, şu kadar ki, işbu mukavelenamenin 25 inci maddesinin tatbiki şumulüne giren haller ve keza Akvam Cemiyeti misakı çerçevesi dahilinde akdedilip mezkûr misakın 18 inci maddesi ahkâmı mucibince tescil ve neşredilen ve Türkiyeyi bağliyan bir mütekabil müzaheret muahedenamesi mucibince, tecavüze duçar olan bir Devlete yapılacak müzaheret halleri bundan müstesnadır.

Yukarıki fıkrada derpiş edilen istisnaî ahvalde 10 ilâ 18 inci maddelerde tasrih edilen tahdidat kabili tatbik olmıyacaktır.

Yukarıki 2 nci fıkrada vazedilen geçiş memnuiyetine rağmen, Karadenize sahildar olan veya olmıyan muharib Devletlere aid olup da mensub bulundukları limanlardan ayrılmış bulunan harb gemileri bu limanlara iltihak etmek müsaadesini haizdirler.

Muharib harb gemilerinin Boğazlarda bir gûna zabt ve müsadereye tevessül etmeleri, muayene hakkını icra eylemeleri veya diğer herhangi bir hasmane harekette bulunmaları memnudur.

Madde 20. Harb zamanında, Türkiye muharib olduğu takdirde, 10 ila 18 inci maddeler ahkâmı tatbik edilmeyecektir; harb gemilerinin geçmesi tamamen Türkiye Hükümetinin rey ve ihtiyarına bırakılacaktır.

Madde 21. Türkiye, kendisini pek yakın bir harb tehlikesi tehdidine maruz telâkki ettiği takdirde, işbu mukavelenamenin 20 nci maddesi ahkâmını tatbik hakkını haiz olacaktır.

Yukarıki fıkranın Türkiye'ye verdiği salâhiyetin Türkiye tarafından istimalinden evvel Boğazlardan geçmiş olup bu suretle mensub bulundukları limanlardan ayrılmış bulunan harb gemileri bu limanlara iltihak edebileceklerdir. Bununla beraber şurası mukarrerdir ki Türkiye, tavır ve hareketi ile işbu maddenin tatbikına sebep olan Devletin gemilerini bu haktan istifade ettirmiyebilecektir.

Türkiye Hükümeti, yukarıki birinci fıkranın kendisine verdiği salâhiyeti istimal ettiği takdirde Yüksek Âkid Taraflarla Akvam Cemiyeti Umumî Kâtibine bu hususta bir tebliğ gönderecektir.

Cemiyeti Akvam Konseyi üçte iki ekseriyetle Türkiyenin bu suretle ittihaz etmiş olduğu tedbirlerin haklı olmadığına karar verirse ve işbu mukavelenameye vaziülümza Yüksek Âkid Tarafların ekseriyeti de keza ayni reyde bulunursa, Türkiye Hükümeti bahse mevzu tedbirlerle işbu mukavelenamenin 6 nci maddesi mucibince alınmış olabilecek tedbirleri refetmeği taahhüd eder.

Madde 22. İçinde veba, kolera, sarıhumma, lekelihumma veya çiçek vakaları bulunan veyahut içinde yedi günden az bir zaman evvel bu hastalıklar bulunmuş olan harb gemileri, beş defa 24 saatten az bir zamandan beri bulaşık bir limanı terketmiş olan harb gemileri, Boğazları karantine altında geçecekler ve Boğazların bulaştırılmasına imkân bırakmamak için muktazi tahaffuz tedbirlerini gemi vesaitile ittihaz etmeğe mecbur olacaklardır.

KISIM III

Hava sefineleri

Madde 23. Sivil hava sefinelerinin Akdeniz ile Karadeniz arasında geçişini temin etmek için, Türkiye Hükümeti Boğazların memnu mıntakaları haricinde bu geçişe mahsus hava yollarını gösterecektir; sivil hava sefineleri Türkiye Hükümetine, arızî uçuşlar için üç gün evvel bir mütekaddim ihbar ve muntazam servis seferleri için geçiş tarihlerini tasrih eden umumî bir mütekaddim ihbar vermek suretile bu yolları kullanabileceklerdir.

Diğer taraftan, Boğazların yeniden askerileştirilmesine rağmen, Türkiye Hükümeti, Türkiye’de mer’i havaî seyrisefer nizamına tevfikân Avrupa ile Asya arasında Türkiye arazisi üzerinden uçmalarına müsaade edilmiş olan sivil hava sefinelerinin tam bir emniyetle geçmeleri için muktazi teshilâtı gösterecektir. Uçuş müsaadesi verilmiş olan ahval için Boğazlar mıntakasında takib edilecek yol vakit vakit gösterilecektir.

KISIM IV

Umumî ahkâm

Madde 24. Boğazlar rejimine dair 24 temmuz 1923 tarihli mukavelename mucibince teessüs etmiş olan Beynelmilel Komisyonun salâhiyetleri Türkiye Hükümetine devredilmiştir.

Türkiye Hükümeti 11, 12, 14 ve 18 inci maddelerin tatbıkına mütedair istatistikleri toplamağı ve malûmatı vermeğı taahhüd eder.

Türkiye Hükümeti, bu mukavelenamenin harb gemilerinin Boğazlardan geçişine dair olan her hükmünün icrasına nezaret edecektir.

Türkiye Hükümeti, ecnebi bahrî bir kuvvetin yakında Boğazlardan geçeceğinden haberdar edilir edilmez, bu kuvvetin teşekkülünü, tonajını, Boğazlara duhulü için derpiş edilen tarihi ve ledelicab, muhtemel avdet tarihini Yüksek Âkid Tarafların Ankâra’daki mümessillerine bildirecektir.

Türkiye Hükümeti Boğazlarda ecnebi harb gemilerinin seyriseferini gösteren ve ticarete ve işbu mukavelenamede derpiş edilen bahrî ve havaî seyrisefaine faideli olan her türlü malûmatı ihtiva eden senelik bir raporu Akvam Cemiyeti Umumî Kâtibliğıle Yüksek Âkid taraflara tevdi edecektir.

Madde 25. İşbu mukavelenamenin hiç bir hükmü, Türkiye için veya Akvam Cemiyeti azası herhangi başka bir Yüksek Âkid Taraf için Akvam Cemiyeti Misakından mütevellid hukuk ve vecibeleri ihlâl edemez.

KISIM V

Nihaî ahkâm

Madde 26. İşbu mukavelename en kısa bir müddet zarfında tasdik edilecektir.

Tasdiknameler, Paris'de Fransa Cumhuriyeti Hükümeti Hazinei Evrakına tevdi edilecektir.

Japonya Hükümeti, tasdikin icra edilmiş olduğunu Parisdeki siyasî mümessilli vasıtasile Fransa Cumhuriyeti Hükümetine bildirmekle iktifa edebilecek ve bu takdirde tasdiknameyi mümkün olan süratle isal edecektir.

Türkiyeninki de dahil olmak üzere altı tasdikname tevdi edilir edilmez bir tevdi zabıtnamesi tanzim edilecektir. Bundan evvelki fıkrada derpiş edilen tebliğ, bu hususta, tasdikname tevdiine muadil olacaktır.

İşbu Mukavelename bu zabıtname tarihinden itibaren mer'iyet mevkiine girecektir.

Fransa Hükümeti bundan evvelki fıkrada derpiş edilen zabıtname ile bilâhara tevdi edilecek tasdiknamelerin tevdi zabıtnamelerinin aslına mutabık birer suretini Yüksek Âkid Tarafların kâffesine tevdi edecektir.

Madde 27. Mevkii mer'iyete girdiğinden itibaren, işbu mukavelename, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Sulh Muahedenamesine vaziülümza herhangi bir Devletin iltihakına açık olacaktır.

Herhangi bir iltihak diplomasi tarikile Fransa Cumhuriyeti Hükümetine, ve onun tarafından da Yüksek Âkid Tarafların kâffesine tebliğ edilecektir.

Bu iltihak Fransa Hükümetine yapılan tebliğ tarihinden itibaren muteber olacaktır.

Madde 28. İşbu mukavelename mevkii mer'iyete girdiği tarihten itibaren yirmi sene müddetle mer'i olacaktır.

Bununla beraber işbu mukavelenamenin 1 inci maddesinde teyid edilen geçiş ve seyrisefain serbestisi prensibinin müddeti namahduddur.

Mezkûr yirmi senelik müddetin inkızasından iki sene evvel, hiç bir Yüksek Âkid Taraf, Fransa Hükümetine fesih ihbarnamesi vermemiş ise, işbu mukavelename, bir fesih ihbarnamesi gönderilmesinden itibaren iki sene geçinciye kadar muteber kalacaktır. Bu ihbarname Fransa Hükümeti tarafından Yüksek Âkid Taraflara tebliğ edilecektir.

İşbu mukavelename, bu madde ahkâmı mucibince feshedildiği takdirde Yüksek Âkid taraflar yeni bir mukavelenamenin ahkâmını tesbit etmek üzere kendilerini bir konferansta temsil ettirmek hususunda mutabıktırlar.

Madde 29. İşbu mukavelenamenin mer'iyet mevkiine girmesinden itibaren her beş senelik müddetin hitamında Yüksek Âkid Taraflardan her biri, işbu mukavelenamenin bir veya birkaç hükmünün tadilini teklife teşebbüs edebilecektir.

Yüksek Âkid Taraflardan biri tarafından vaki olan tadil talebi, kabule şayan olmak için, şayed 14 üncü veya 18 inci maddelerin tadilini istihdaf ediyorsa diğer Yüksek bir Âkid, ve şayed diğer herhangi bir maddenin tadilini istihdaf ediyorsa, diğer iki Yüksek Âkid tarafından iltizam edilmelidir.

Bu suretle iltizam edilen tadil talebi cari beş senelik müddetin inkızasından üç ay evvel Yüksek Âkid Tarafların herbirine tebliğ edilecektir. Bu ihbarname teklif edilen tadilâtın mahiyetini ve sebeplerini ihtiva edecektir.

Bu teklifler üzerinde diplomasi tarikile bir neticeye vasıl olmak mümkün olmazsa Yüksek Âkid Taraflar bu hususta toplanacak bir konferansta kendilerini temsil ettireceklerdir.

Bu konferans ancak ittifakı âra ile karar verebilecektir, bu hükümden 14 üncü madde ile 18 inci maddeye müteallik tadil halleri müstesna olup bunlar için Yüksek Âkid Tarafların dörtte üçünün ekseriyeti kifayet edecektir. Bu ekseriyet, Türkiye dahil olmak üzere, Karadeniz sahilı Yüksek Âkid Tarafların dörtte üçünü ihtiva etmek suretile hesap edilecektir.

Tasdikane lilmakal yukarıda isimleri mezkûr Murahhaslar işbu mukavelenameyi imza etmişlerdir.

Montroux'de yirmi temmuz bin dokuz züz otuz altı tarihinde on bir nüsha olarak tanzim edilmiştir. Bunlardan murahhaslar tarafından mühürlenmiş olan birinci nüsha, Fransa Cumhuriyeti Hükümeti Hazinei Evrakına vazedilecektir, diğer nüshalar da vaziülümza Devletlere teslim edilmiştir.

N. P. Nicolaev

Pierre Neicov

J. Paul-Boncour

H. Ponsot Stanley

S. M. Bruce

N . Politis

Raoul Bibica Rosetti

Zirde vaziülümza Japon Murahhasları, işbu mukavele ahkâmının, Akvam Cemiyeti azası olmıyan bir Devlet sıfatile Japonyanın vaziyetini, gerek Akvam Cemiyeti misakına nazaran gerek mezkûr misak çerçevesi dahilinde münakid mütekabil müzaheret

muahadenamelerine göre hiç bir suretle tadil etmediğini ve Japonya'nın betahsis 19 ve 25 inci maddeler ahkâmı dahilinde bu misak ve bu muahedeler hakkında tam bir serbestii takdir muhafaza ettiğini Hükümetleri namına beyan ederler.

N . Sato

Massa-akı Hotta

N. Titülesco

Cons. Contzesco

V. V. Pella

Dr. R. Aras

Suad Davaz

N. Menemencioğlu

Asım Gündüz

N. Sadak

Maxime Litvinoff

Dr. I. V. Soubotitch

LÂHİKA I

1.İşbu mukavelenamenin 2 nci maddesi mucibince istifa edilebilecek olan rüsum ve tekâlif aşağıdaki tabloda gösterilenler olacaktır. Türkiye Hükümetinin bu rüsum ve tekâliften kabul edebileceği muhtemel tenzilât, sancak farkı gözetilmeksizin, tatbik edilecektir.

İfa edilen hizmetin mahiyeti

Beher Neto hacim tonilâtosu (net register tonnage)

üzerinden istifa edilecek resim veya harç miktarı

Altın frank

a) Sıhhî kontrol

0,075

b) Fenerler, zıyalı şamandıralar, geçit şamandıraları ve saire :

800 tona kadar

0,42

800 tondan fazlası

0,21

c) Tahlisiye hizmeti: buna tahlisiye sandalları, roket istasyonları, sis düdükleri, radyofarlar ve keza b) fıkrasında dahil bulunmıyan zıyalı

şamandırılar veya aynı neviden diğer
tesisat dahildir.

0,10

2. İşbu lahikanın 1 inci fıkrasına merbut tabloda tasrih edilen rüsum ve tekâlif Boğazlardan iki defa geçiş içindir (yani Ege Denizinden Karadenize bir geçiş ve Ege Denizine dönüş seyahati veyahut Karadenizden Ege Denizine Boğazlardan bir geçiş ve müteakiben Karadenize dönüş); bununla beraber eğer bir ticaret gemisi azimet seyahati için Boğazlara girdiği tarihten itibaren altı aydan fazla bir zaman sonra vaziyete göre Ege Denizine veya Karadenize dönmek üzere Boğazlardan tekrar geçerse bu gemi sancak farkı gözetilmeksizin bu rüsum ve tekâlifi ikinci defa olarak tediye ile mükellef tutulabilir.

3. Eğer, bir ticaret gemisi azimet geçişinde avdet etmiyeceğini beyan ederse, işbu lahikanın birinci paragrafının (b) ve (c) fıkralarında derpiş edilen rüsum ve tekâlif hususunda tarifenin nısfını tediye edecektir.

4. İşbu lahikanın birinci paragrafına merbut tabloda tarif edilen ve mevzuubahis hizmetlerin icab ettirdiği masrafları kapatmağa ve ihtiyat akçesi veya makul bir müdevver sermaye muhafazası için lüzumlu miktardan yüksek olmayacak olan rüsum ve tekâlif ancak işbu mukavelenamenin 29 uncu maddesi ahkâmı tatbik edilmek suretile tezyid veya ikmal edileceklerdir. Bunlar tediye tarihlerindeki kambiyo fiatına göre altın frank veya Türk parası olarak tesviye olunur.

5. Ticaret gemileri kılavuzluk ve römorkaj gibi ihtiyarî hizmetler için, böyle bir hizmet, gemilerin acenta veya kaptanlarının talebi üzerine Türk Makamatı tarafından lâıykile ifa edildiği takdirde, rüsum ve tekâlif tediyesine mecbur tutulabilirler. Türkiye Hükümeti işbu ihtiyari hizmetlerin ifası için istifa edilecek rüsum ve tekâlif tarifesini zaman zaman neşredecektir.

6. İşbu tarifeler mezkûr hizmetler 5 inci maddenin tatbiki suretile mecburî kılındığı hallerde tezyid edilmeyeceklerdir.

LÂHİKA II

A. Maimahrec esası:

1. Bir suüstü gemisinin maimahrec esası, tam mürettebatı ve makina ve kazanlarile denize açılmağa müheyya olan ve makina ve kazanlarının beslemesine mahsus mahrukâtı ile ihtiyat suyu hariç olmak üzere bütün esliha ve her türlü mühimmatını, tesisatını, teçhizatını, komanyasını, mürettebatı için tatlı suyu, muhtelif

erzakını ve harb esnasında taşıyacağı her nevi alât ve edevat ve yedek parçalarını hâmil olan, inşası itmam edilmiş bir geminin maimahrecidir.

2. Bir deniz altı gemisinin maimahrec esası; tam mürettebatı ve motor cihazı ile denize açılmağa müheyya olan ve mahrukatı, yağlama yağı, tatlı suyu ve her nevi (ballast) suyu hariç olmak üzere bütün silâhlarını, her türlü mühimmatını, tesisatını, teçhizatını, mürettebatının komanyasını ve harb esnasında taşıyacağı muhtelif alât ve edevatı ve her nevi yedek parçalarını hâmil bulunan (dalma sarnıçlarının suyu hariç) inşası itmam edilmiş geminin su üstünde maimahrecidir.

3. "Ton,, kelimesi, "metrik ton,, tabirindekinden gayrı, 1.016 kilogramlık (2.240 librelik) bir tonu ifade eder.

B. Sınıflar:

1. Hattıharb gemileri aşağıdaki iki tâli sınıftan birine mensub olan suüstü harb gemileridir:

a) Tayyare ana gemileri, muavin gemiler veya (b) tâli sınıfına mensub hattıharb gemilerinden maada, maimahreci 10.000 (10.160 metrik ton) tondan fazla olan veya 203 milimetre (8 pus) çapından yukarı bir topla mücehhez suüstü harp gemileridir.

b) Tayyare ana gemilerinden maada maimahreci 8.000 (8.128 metrik ton) tondan yukarı olmıyan ve 203 milimetre (8 pus) çapından yukarı bir topla mücehhez bulunan suüstü harb gemileridir.

2. Tayyare ana gemileri, hacimleri ne olursa olsun, başlıca tayyare taşımak ve bunları denizde harekete geçirmek için inşa edilmiş veya tertibatlandırılmış suüstü harb gemileridir. Eğer, bir harb gemisi başlıca tayyare taşımak ve bunları denizde harekete geçirmek için inşa edilmemiş veya tertibatlandırılmamış ise bu gemiye bir inme veya havalanma güvertesinin kurulması bunun tayyare ana gemileri sınıfına ithalini intaç eylemez.

Tayyare ana gemileri sınıfı iki tâli sınıfa ayrılır, şöyle ki:

a) Tayyarelerin uçabilecekleri veya konabilecekleri bir güverte ile mücehhez olan gemiler;

b) Yukarıda (a) fıkrasında tarif edilen bir güverte ile mücehhez bulunmıyan gemiler.

3. Hafif suüstü gemileri, tayyare gemileri, küçük muharebe gemileri veya muavin gemilerden maada maimahreci 10.000 (10.160 metrik ton) tonu geçmemek üzere 100 tondan (102 metrik ton) fazla olan ve 203 milimetre (8 pus) çapından yukarı topla mücehhez bulunmıyan suüstü harb gemileridir.

Hafif suüstü gemileri sınıfı üç tâli sınıfa ayrılır, şöyle ki:

- a) 155 milimetre (6.1 pus) çapından yukarı bir top taşıyan gemiler,
- b) 155 milimetre (6.1 pus) çapından yukarı top taşımayan ve maimahreci 3.000 (3.048 metrik ton) tondan yukarı olan gemiler.
- c) 155 milimetre (6.1 pus) çapından yukarı top taşımayan ve maimahreci 3.000 (3.048 metrik ton) tondan yukarı olmıyan gemiler.

4. Denizaltı gemileri, denizin sathı altında seyrüsefer etmek üzere inşa edilmiş bütün gemilerdir,

5. Küçük muharebe gemileri muavin gemilerden maada maimahreci 2.000 (2.032 metrik ton) tonu tecavüz etmemek üzere 100 (102 metrik ton) tondan fazla olan fakat aşağıdaki evsafın hiç birini haiz bulunmıyan suüstü harb gemileridir:

- a) 155 milimetre (6.1 pus) çapından yukarı bir topla mücehhez olmak;
- b) Torpil atmak için inşa veya teçhiz edilmiş bulunmak;
- c) 20 milden fazla sürat temin etmek üzere inşa edilmiş olmak;

6. Muavin gemiler, askerî filoya mensub olup maimah reci 100 tondan (102 metrik ton) fazla bulunan, normal olarak filo hizmetinde veya asker naklinde veyahut muharebe yapan gemilerin kullanıldıkları hizmetten başka herhangi bir hizmette kullanılan, muharebe yapan gemi olmak için hassaten inşa edilmemiş olan ve aşağıdaki evsaftan hiç birini haiz bulunmıyan suüstü gemileridir:

- a) 155 milimetre (6.1 pus) dan yüksek bir çapta bir topla mücehhez olmak;
- b) 76 milimetre'(3 pus)dan yüksek bir çapta sekiz toptan fazla topla mücehhez olmak;
- c) Torpil atmak için inşa veya teçhiz edilmiş bulunmak;
- d) Zırhlı levhalarla muhafaza edilmek üzere inşa edilmiş olmak;
- e) 28 milden fazla bir sürate erişmek için inşa edilmiş olmak;
- f) Tayyareleri denizde harekete getirmek üzere bilhassa inşa edilmiş veya tertibatlandırılmış olmak;
- g) Tayyare uçurmak için, ikiden fazla aletle mücehhez bulunmak,

C. Yaşını doldurmuş gemiler:

Aşağıdaki sınıflara ve tâli sınıflara mensub gemiler inşalarından itibaren atide adedleri gösterilen seneler geçince “yaşını doldurmuş” telâkki edileceklerdir.

- a) Bir hattıharb gemisi için 26 sene
- b) Bir tayyare ana gemisi için 20

c) (a) ve (b) tâli sınıflarından bir hafif suüstü gemisi için:	
i) 1 kânunusani 1920 tarihinden evvel tezgâha konmuş ise	16 sene
ii) 31 kânunusani 1919 tarihinden sonra tezgâha konmuş ise	20
d) (c) tâli sınıfına mensub bir hafif suüstü gemisi içi	16
e) Bir denizaltı gemisi için	13

LÂHİKA III

Japon donanmasına mensub, aşağıda irae edilen yaşını doldurmuş üç mekteb gemisi meyanından iki geminin Boğazlardaki limanları birlikte ziyaretine müsaade edilmesi mukarrerdir. Bu iki geminin mecmu tonajı bu halde 15.000 tona muadil addolunacaktır.

	Tezgâha konma tarihi	Hizmete girme tarihi	Maimahreç esası (ton)	Teslihat
Asama	20-X-1896	18-III-1899	9.240	IVX200 mm. XIIX150 mm.
Yakumo	1-IX-1898	20-VI-1900	9.010	I V X 200 mm. XIIX150 mm.
lwate	11-XI-1898	18-III-1901	9.180	IVX200 mm. XIVX15 0 mm.

LÂHİKA IV

1. İşbu mukavelenamenin 18 inci maddesinde derpiş edilen Karadeniz sahilıdarı devletlere aid filoların tonaj yekûnunun hesabına ithal edilecek gemilerin sınıfları ve tâli sınıfları berveçhiatidir:

Hathharb gemileri:

(a) tâli sınıfı

(b) tâli sınıfı

Tayyare ana gemileri:

(a) tâli sınıfı

(b) tâli sınıfı

Hafif suüstü gemileri:

(a) tâli sınıfı

(b) tâli sınıfı

(c) tâli sınıfı

Denizaltı gemileri:

İşbu mukaveleye merbut II numaralı lahikadaki tariflere göre:

Tonaj yekûnunun hesabında nazarı itibara alınması lâzım gelen maimahrec III numaralı lahikada tarif edilen maimahrec esasıdır. Mezkûr lahikada tarif edildiği üzere ancak "yaşını doldurmamış» gemiler nazarı itibara alınacaktır.

2. 18 inci maddenin (b) fıkrasında derpiş edilen tebligatın ayrıca işbu lahikanın birinci fıkrasında zikredilen sınıf ve tâli sınıf gemilerin tonaj yekûnunu da ihtiva etmesi lâzımdır.

PROTOKOL

Bugünkü tarihli mukavelenameyi imza ettikleri sırada, zirde vaziülümza Murahhaslar, Hükümetlerini taahhüd altına alarak aşağıdaki ahkâmı kabul ettiklerini beyan ederler:

1. Türkiye, mezkûr mukavelenamenin mukaddemesinde tarif edilen Boğazlar mıntakasını derhal yeniden askerileştirebilecektir.

2. 15 ağustos 1936 tarihinden itibaren Türkiye Hükümeti, mezkûr mukavelenamede tasrih edilen rejimi muvakkaten tatbik edecektir.

3. İşbu Protokol bugünkü tarihten itibaren muteber olacaktır. Montreux'de yirmi temmuz bin dokuz yüz otuz altı tarihinde tanzim edilmiştir.

N . P. Nicolaev

Pierre Neicov

J. Paul-Boncour

H. Ponsot

Stanley

S. M. Bruce

N. Politis

Raoul Bibica Rosetti

N. Sato (ad référendum)

Massa-akı Hotta (ad référendum)

N. Titulesco

Cons. Contzesco

V. V. Pella

Dr. R. Aras

Suad Davaz

N. Menemencioğlu

Asım Gündüz

N. Sadak

Maxime Litvinoff

Dr. I. V. Soubotitch

(T.C. Resmî Gazete, S 3374, (5 Ağustos 1936).)

BELGELER

B-1: İkdam Gazetesi 12.08.1920 nüshası; Sevr Antlaşması'nın imzalandığından ve düzenlenen imza merasiminden bahsedilmektedir.

B-2: Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin 12.08.1920 tarihli nüshasındaki “Mu’ahedemiz Nasıl İmzalandı” başlıklı haber.

B-3: Vakit Gazetesi 12.08.1920 tarihli nüshasındaki “Sulh Mu’ahedesi Evelki Gün İmza İdildi” başlıklı haber.

B-4: Vakit Gazetesi 23 Temmuz 1923 tarihli nüshasında “Neler Kazandık?” başlıklı çıkan haber.

B-5: Atı (İleri) Gazetesinin 24 Temmuz 1923 tarihli nüshası.

B-6: Hakimiyet-i Milliye Gazetesinin 31 Temmuz 1923 tarihinde yayımlanan “Türkiyenin Zaferi Karşısında Avrupa” başlıklı haberdır.

B-7: Türkiye Cumhuriyeti'nin 24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın Boğazlar Sözleşmesi'ne imza atan devletlere Boğazlar Rejiminin yeniden düzenlenmesine dair gönderdiği 11 Nisan 1936 tarihli nota. (Ulus Gazetesi 13 Nisan 1936)

B-8: Cumhuriyet Gazetesinin 22 Haziran 1936 tarihinde Yunus Nadi'nin “Bugün Montröde Boğazlar Konferansı Açılıyor” başlığıyla yayımlanan yazısıdır.

B-9: Kurun Gazetesinin 21 Temmuz 1936 tarihli nüshasıdır.

B-10: Ulus Gazetesinin 24 Temmuz 1936 tarihli nüshasının 4.sayfasında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması üzerine gönderilen tebrik telgrafları yayımlanmıştır.

B-11: Cumhuriyet Gazetesi 20 Temmuz 1936 tarihli nüshasında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin tam metnini sayfa 7'de yayımlamıştır.

B-1: İktidam Gazetesi 12.08.1920 nüshası; Sevr Antlaşması'nın imzalandığından ve düzenlenen imza merasiminden bahsedilmektedir.

B-2: Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin 12.08.1920 tarihli nüshasındaki "Mu'ahedemiz Nasıl İmzalandı" başlıklı haber.

B-3: Vakit Gazetesi 12.08.1920 tarihli nüshasındaki “Sulh Mu’ahedesi Evelki Gün İmza İdildi” başlıklı haber.

B-4: Vakit Gazetesi 23 Temmuz 1923 tarihli nüshasında “Neler Kazandık?” başlıklı çıkan haber.

B-5: Atı (İleri) Gazetesinin 24 Temmuz 1923 tarihli nüshası.

B-6: Hakimiyet-i Milliye Gazetesinin 31 Temmuz 1923 tarihinde yayımlanan “Türkiyenin Zaferi Karşısında Avrupa” başlıklı haberdır.

B-7: Türkiye Cumhuriyeti'nin 24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın Boğazlar Sözleşmesi'ne imza atan devletlere Boğazlar Rejiminin yeniden düzenlenmesine dair gönderdiği 11 Nisan 1936 tarihli nota.(Ulus Gazetesi 13 Nisan 1936)

156

